

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ISSN 2394-8507

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਮੱਘਰ-ਪੋਹ, ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੭

ਦਸੰਬਰ 2015

ਜਿਲਦ ੫੯

ਅੰਕ ੯

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ

ਚੰਦਾ

ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫
ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਦੇਸ਼)	₹ ੨੫੦
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੨੫੦
ਪੰਜ ਸਾਲ (ਵਿਦੇਸ਼)	₹ ੫੦੦੦
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	₹ ੧੦੦੦੦

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Secretary

Dharam Parchar Committee

(S.G.P.C.)

Sri Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net

e-mail : gurmatparkashmonthly@gmail.com,

gyan_gurmat@yahoo.com

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੫
ਸੰਪਾਦਕੀ		੬
ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ	-ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ	੮
ਬਾਣੀ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰ	-ਡਾ. ਜਸਕਿਰਨ ਕੌਰ	੧੧
ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ	-ਭਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ 'ਗੰਡੀਵਿੰਡ'	੧੪
ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ : ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ . . .	-ਬੀਬੀ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ	੨੨
ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ- ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਦਾਦੀ ਮਾਂ	-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ	੨੬
ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੩੦
“ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ”	-ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ	੩੮
ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ : ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ	-ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ	੪੬
ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (Anglo-Sikh War)	-ਸ. ਹਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ	੪੮
ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ	-ਬੀਬੀ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ	੫੩
ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ--੫੭	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ	੫੬
ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ	-ਬੀਬੀ ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ	੫੮
ਸ਼ਿਵਨਗਰ (ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਬਿਹਾਰ) ਦੇ ਸਿੱਖ	-ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ	੬੮
ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ 'ਰਹਾਉ' ਪਦ ਦਾ ਮਹੱਤਵ	-ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ	੭੩
ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਲਾਲ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਲੋਂ	੯੩
ਅਜਬ ਗੜ੍ਹੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ (ਕਵਿਤਾ)	-ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ	੯੪
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੯੫
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਸ਼ੀਆਂ		੯੭

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ:

... ਗਤਿ ਪਾਵਉ ਮਤਿ ਦੇਹੋ

ਪੋਖਿ ਤੁਖਾਰੁ ਪੜੈ ਵਣੁ ਤ੍ਰਿਣੁ ਰਸੁ ਸੋਧੈ॥

ਆਵਤ ਕੀ ਨਾਹੀ ਮਨਿ ਤਨਿ ਵਸਹਿ ਮੁਖੇ॥

ਮਨਿ ਤਨਿ ਰਵਿ ਰਹਿਆ ਜਗਜੀਵਨੁ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਰੰਗੁ ਮਾਣੀ॥

ਅੰਡਜ ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਉਤਭੁਜ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮਾਣੀ॥

ਦਰਸਨੁ ਦੇਹੁ ਦਇਆਪਤਿ ਦਾਤੇ ਗਤਿ ਪਾਵਉ ਮਤਿ ਦੇਹੋ॥

ਨਾਨਕ ਰੰਗਿ ਰਵੈ ਰਸਿ ਰਸੀਆ ਹਰਿ ਸਿਉ ਪ੍ਰੀਤਿ ਸਨੇਹੋ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੯)

ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਸਖਤ ਠੰਡ ਵਾਲੀ ਕਕਰੀਲੀ ਰੁੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਇਨਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਰੂਪੀ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ-ਰਸ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਠੰਡ ਇੰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੋਹਰਾ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲ ਆਮ ਮਹਿਸੂਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕੱਕਰ ਜਿਥੇ ਸੀਤ ਦੇ ਬਹੁਤ ਉੱਚੇ ਦਰਜੇ 'ਤੇ ਜੰਮਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਹੀ ਸੀਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵਧਾਉਣ 'ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਉਧ ਨੂੰ ਲੰਮੇਰੀ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੱਕਰ ਪੈਣ 'ਤੇ ਬਨਸਪਤੀ ਅਤੇ ਜੀਵ-ਜੰਤੂ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਬੰਧ 'ਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕੱਕਰ ਪੈ ਜਾਣ ਕਰਕੇ ਬਨਸਪਤੀ 'ਚੋਂ ਰਸ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਉਸ ਦੀ ਜੀਵਨ-ਰੇਖਾ ਖੜੋਤ ਜਾਂ ਪਛਾੜ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ 'ਚ ਫਜ਼ੂਲ ਦੇ ਸੰਸਾਰਕ ਝੰਜਟਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀਤ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸਦੀ ਹੋਈ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪੋਹ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਪੁਕਾਰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਐਸੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਵਕਤ ਦੇ ਪ੍ਰੀਤਮ ਜੀਓ! ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ ਰੂਪੀ ਘਰ 'ਚ ਆਉਂਦੇ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੋ? ਹੁਣ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋਈਆਂ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਉਦਾਹਰਨ ਦਿੰਦੀ ਹੋਈ ਆਖਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨ, ਜਿਸ ਸਰੀਰ ਅੰਦਰ ਉਹ ਜੱਗ-ਜੀਵਨ ਦਾ ਆਧਾਰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪ ਆਣ ਵੱਸਦਾ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਰੂਹਾਨੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਅੰਡੇ ਦੁਆਰਾ, ਜੇਰ ਦੁਆਰਾ, ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਅਤੇ ਭੂਮੀ 'ਚੋਂ ਉਤਪੰਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸਾਰੀ ਜੀਵ-ਰਚਨਾ ਦੇ ਹਰੇਕ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਹਿੱਸੇ ਅੰਦਰ ਉਸ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਜੋਤ ਵਰਤਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਜਾਂ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਤੀਬਰ ਤਾਂਘ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਸਿੱਕ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਨਿਮਾਣੀ-ਨਿਤਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋ ਦਇਆ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਦਾਤਾ ਜੀਓ! ਆਪਣੇ ਦਰਸ਼ਨ-ਦੀਦਾਰੇ ਬਖਸ਼ ਦਿਓ! ਮੈਨੂੰ ਐਸੀ ਸੂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰੋ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਹਰੇਕ ਜ਼ਰੂ 'ਚੋਂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਕ ਸਕਾਂ; ਮੈਨੂੰ ਐਸੀ ਉੱਚੀ ਆਤਮਿਕ ਅਵਸਥਾ ਬਖਸ਼ੋ ਕਿ ਹਰ ਰਚਨਾ 'ਚੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੋ ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਹੋ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਇਹ ਵਾਸਤਵ ਵਿਚ ਜੀਵਨ-ਮੁਕਤ ਅਵਸਥਾ ਹੈ ਜਿਸ ਅੰਦਰ ਮਨੁੱਖ ਸੰਸਾਰਕ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਮੇ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੇ ਬੁਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਉਚੇਰਾ ਉੱਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦੇ ਹੁਲਾਰੇ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਐਸਾ ਪਿਆਰ ਵਿਕਸਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੰਸਾਰਕ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦੀ ਕਕਰੀਲੀ ਸੀਤ 'ਚ ਵੀ ਰੂਹਾਨੀ ਰੰਗ 'ਚ ਰੰਗਿਆ ਜਾਣ ਕੇ ਰਸੀਆਂ ਨਾਲ ਓਤਪੋਤ ਹੋਇਆ ਰਸ ਮਾਣਦਾ ਹੈ। ਆਓ! ਅਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ-ਰਸੀਏ ਨਾਲ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਜਗਾ ਕੇ ਐਸੀ ਰੂਹਾਨੀ ਅਵਸਥਾ ਵਾਲੇ ਬਣਨ ਹਿਤ ਯਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਜੋ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਫਜ਼ੂਲ ਦੇ ਝੰਜਟਾਂ ਅਤੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦੀ ਸੀਤ ਜੀਵਨ-ਰਸ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ!

ਸੰਪਾਦਕੀ . . .

ਆਓ! ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ...

ਭਾਰਤ ਦੇਸ਼ ਗੁਲਾਮੀ ਦੇ ਜੂਲੇ 'ਚ ਜਕੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਲੋਕਾਈ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਨਾਲ ਤ੍ਰਾਹੀ-ਤ੍ਰਾਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰਾਹ ਨਜ਼ਰੀਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਿਹਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਲਾਮਬੰਦ ਕੀਤਾ। ਜਨਤਾ ਵਿਚ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਮਰਦ-ਇਸਤਰੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜ਼ੰਜੀਰਾਂ ਤੋੜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ। ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਨਾਮ ਜਪੋ, ਕਿਰਤ ਕਰੋ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕੋ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਇਕ ਮੰਚ 'ਤੇ ਇਕੱਠੇ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਬਾਬਰ ਦੀ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਚੱਕੀ ਵੀ ਚਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਵੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਇਸੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ 'ਤੇ ਡਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਕਹਿ ਅਤੇ ਅਸਹਿ ਤਸੀਹੇ ਵੀ ਝੱਲਣੇ ਪਏ। ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਤੱਤੀ ਤਵੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨੀ ਪਈ। ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣੀ ਪਈ। ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਜਿੱਥੇ ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਹਾਕਮ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਧਮਕਾਉਣ ਲਈ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸਰਬੰਸ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਾਲਮ ਫੌਜ ਨਾਲ ਜੂਝਦਿਆਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਬਿਰਧ ਉਮਰੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਲ-ਵਰੇਸ ਉਮਰੇ ਅਤਿ ਘਿਨਾਉਣੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਅਤਿ ਘਿਨਾਉਣਾ ਕਾਰਾ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਲਈ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਗਿਆ।

ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਦੀਵੀ ਅਜ਼ਾਦ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਖਾਲਸੇ) ਲਈ ਆਪਣੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ

ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੇ ਚਿੰਨ੍ਹ ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਦੀ ਵਰਦੀ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਲ ਜੋੜ ਦਿੱਤਾ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਜੁਗਾਂ-ਜੁਗਾਂਤਰਾਂ ਤਕ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਦਿੱਤਾ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਯਾਦ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਧੁਰ ਅੰਦਰ ਤਕ ਉਕਰੀ ਗਈ। ਇਸ ਸਾਕੇ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਅਤਿਅੰਤ ਤੀਬਰ ਪੀੜਾ ਨਾਲ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਲੋਕਾਈ ਅੱਜ ਵੀ ਉਸ ਪੀੜਾ ਨੂੰ ਹੰਢਾਉਂਦੀ ਦੇਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਰੁਣਾ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਸੰਜੀਦਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ-ਪਰਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਦੂਰੋਂ-ਦੂਰੋਂ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਆਓ-ਭਗਤ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉੱਥੇ ਵੈਰਾਗੇ ਜਿਹੇ, ਮਸੇਸੇ ਜਿਹੇ, ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਜਿਹੇ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਪਿੰਡਾਂ ਦੀਆਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸਤਰੀਆਂ ਅੱਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸਫੈਦ ਕੱਪੜੇ ਪਹਿਨ ਕੇ ਵੈਰਾਗਮਈ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਨਤਮਤਸਕ ਹੋਣ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਈ ਪਰਵਾਰ ਤਾਂ ਮੰਜਿਆਂ-ਬਿਸਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭੁੰਵੇ ਲੇਟਦੇ ਹਨ ਤੇ ਚੁੱਲ੍ਹੇ 'ਚ ਅੱਗ ਤਕ ਨਹੀਂ ਬਾਲਦੇ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਆਹ-ਸ਼ਾਦੀ ਦਾ ਸਮਾਗਮ ਵੀ ਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਜਮ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਕਾਰਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸਦਾ-ਸਦਾ ਲਈ ਚੇਤਿਆਂ ਵਿਚ ਵਸਾਈ ਰੱਖਣ ਦਾ ਬਾਨ੍ਹਣੂੰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅੱਜ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੂੰ ਭੁਲਾ ਕੇ ਫੇਰ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਦੀਆਂ ਜੰਜੀਰਾਂ ਦੇ ਜੂਲੇ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਮੱਲੋ-ਮੱਲੀ ਫਸਾ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਅਜ਼ਾਦ ਦਿੱਖ ਨੂੰ ਤਿਲਾਂਜਲੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੇ ਗ਼ੁਲਾਮ ਹੋ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਸੱਚੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਅਖੌਤੀ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਗ਼ੁਲਾਮੀ ਲਈ ਪੱਖਾਂ ਭਾਰ ਹੋਏ ਫਿਰਦੇ ਹਾਂ। ਆਓ! ਅੱਜੇ ਵੀ ਡੁੱਲ੍ਹੇ ਬੇਰਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਵਿਗੜਿਆ। ਆਪਣੀ ਅਜ਼ਾਦ ਹਸਤੀ ਦੀਆਂ ਧੁੰਮਾਂ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਮਾਣ ਵਧਾਈਏ! ਅਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ।

ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ

—ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਲਈ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਤੇ ਆਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪੬੯ ਈ: ਵਿਚ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਰਤਮਾਨ ਨਗਰ ਸ੍ਰੀ ਨਨਕਾਣਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦੇ ਨਿਵੇਕਲੇ ਮਹੱਤਵ ਦੇ ਲਖਾਇਕ ਤੱਤ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਏਕਤਾ, ਬਰਾਬਰਤਾ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਹਿ-ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਆਗਮਨ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਹੋਇਆ ਜਦ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ ਤਕਰੀਬਨ ਤਿੰਨ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇਸਲਾਮੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਲੋਕ ਆਪਣੀਆਂ ਧਾਰਮਿਕ ਰਹ-ਰੀਤਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਮਾਜਿਕ ਅਧੋਗਤੀ ਦਾ ਵਰਣਨ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਸਿਰਫ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸਗੋਂ ਇਹ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਬਣਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦਇਆ, ਸੇਵਾ, ਸੰਤੋਖ, ਆਤਮ-ਨਿਰਭਰ ਤੇ ਸਵੈਮਾਣ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜਿਊਣ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅਖੌਤੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ, ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲ-ਬਾਲਾ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਗਰਦਾਨਦੇ ਸਨ, ਪਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਅਸਲੋਂ ਧਰਮ ਤੋਂ ਸੱਖਣੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੁਆਰਥ ਦੀ ਖਾਤਰ ਧਾਰਮਿਕ ਭੇਖ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਹੈ:

ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥

ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਵੈ ਅੰਧੁ॥ ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਬੜੀ ਮਾੜੀ ਸੀ। ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ, ਦਾਸੀ ਅਤੇ ਪਰਦੇ ਆਦਿ

*ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਵਸਤੂ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੇ ਵੀ ਅਧੀਨਗੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਜਮਾਂਦਰੂ ਅੰਗ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਨੂੰ ਹਕੀਕੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਹਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਪੰਥ ਵਿਚ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਾਣ-ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ ਅਵਾਜ਼ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਹਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਭੰਡਿ ਜੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਨਿੰਮੀਐ ਭੰਡਿ ਮੰਗਣੁ ਵੀਆਹੁ॥

ਭੰਡਹੁ ਹੋਵੈ ਦੋਸਤੀ ਭੰਡਹੁ ਚਲੈ ਰਾਹੁ॥

ਭੰਡੁ ਮੁਆ ਭੰਡੁ ਭਾਲੀਐ ਭੰਡਿ ਹੋਵੈ ਬੰਧਾਨੁ॥

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੇ ਵੰਡ-ਵਿਤਕਰੇ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸਗੋਂ ਇਸ 'ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਅਮਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੁ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਮੂਲ-ਮੰਤਰ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸਰੂਪ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਵੀ ਦੱਸਿਆ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਚਿਆਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਬਿਆਨ ਕਰਦਿਆਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੁਆਰਾ ਮਨ ਤੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਲੱਥ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਨ ਜਾਗਰਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਈ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਉਸੇ ਵਿਚ ਅਭੇਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਮ ਮਾਰਗ ਉਪਰ ਚੱਲ ਕੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਜਿਨੀ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਗਏ ਮਸਕਤਿ ਘਾਲਿ॥

ਨਾਨਕ ਤੇ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਕੇਤੀ ਛੁਟੀ ਨਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੮)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਵਿੱਤਰ ਕਮਾਈ ਉਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਦਿਆਨਤਦਾਰੀ ਤੇ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਅਤੇ ਠੱਗੀ ਮਾਰ ਕੇ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਹੀਂ ਕਹੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਰਿਸ਼ਵਤ ਲੈ ਕੇ ਜਾਂ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਚੂਸਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਹੀ ਬੱਸ ਨਹੀਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਕੀਤੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਵੰਡ ਛਕਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਵਿਲੱਖਣ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ:

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

‘ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ’ ਦਾ ਇਹ ਸਿਧਾਂਤ ਦੂਜੇ ਧਾਰਮਿਕ ਮਤਾਂ ਦੇ ਦਾਨ ਆਦਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਅਰਥ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਦੂਜੇ ਮਤਾਂ ਵਿਚ ਦਾਨ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਹਿੱਤ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਜਨਮ ‘ਚ ਚੰਗੇ ਫਲ ਦੀ ਕਾਮਨਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਾਨ ਦੇ ਅਰਥ ਕਿਸੇ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਜਾਂ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਲਾਭ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ’ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਵੰਡ ਛਕਣ ਜਾਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਹਾਇਤਾ ਮਿਹਨਤ ਅਥਵਾ ‘ਘਾਲਿ’ ਦੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ‘ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ’ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਕ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਵਿਚ ਭਟਕ ਰਹੀ ਲੋਕਾਈ ਦਾ ਸਹੀ ਮਾਰਗ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਰਥ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਬਣਵਾਈਆਂ, ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਸੰਗਤ-ਪੰਗਤ ਤੇ ਸੇਵਾ-ਸਿਮਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਅਦੁੱਤੀ ਸਿਧਾਂਤ ਮਨੁੱਖਤਾ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖੇ, ਜੋ ਸਦੀਵੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਆਓ! ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਈ ਗੁਰਮਤਿ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਵੱਲ ਸੇਧਤ ਹੋਈਏ।

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਥਾਨਾਂ ’ਤੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੦੨-੭-੨੦੧੫	ਗੁ: ਬਾਦਸ਼ਾਹੀ ਬਾਗ, ਅੰਬਾਲਾ	੫੮
੦੫-੭-੨੦੧੫	ਗੁ: ਪੰਜੋਖਰਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਅਠਵੀਂ, ਅੰਬਾਲਾ	੭੮

ਬਾਣੀ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਦਾ ਧਾਰਮਿਕ ਆਧਾਰ

—ਡਾ. ਜਸਕਿਰਨ ਕੌਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਵਾਹ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਤਰ ਆਤਮੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਧਾਰਾ ਲੱਗਭਗ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਆਯੂ ਵਿਚ ਹੀ ਪਵਿੱਤਰ ਸੋਮੇ ਵਾਂਗ ਫੁੱਟ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਰਮਲ ਧਾਰਾ ਲਗਾਤਾਰ ੬੩ ਸਾਲ ਤਕ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਜਪੁ, ਸਿਧ ਗੋਸਟਿ, ਦਖਣੀ ਓਅੰਕਾਰ, ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ, ਵਾਰ ਮਾਝ, ਵਾਰ ਮਲਾਰ, ਪਟੀ ਅਤੇ ਬਾਰਹ ਮਾਹਾ ਤੁਖਾਰੀ ਆਦਿ ਲੰਮੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ੯੪੭ ਸ਼ਬਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮੇਂ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਤਾਨਾਂ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਧੁਰ ਕੰਠ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੇ। ਇਹ ਰਚਨਾਵਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ੧੯ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬ੍ਰਹਮ ਨਿਰੂਪਣ ਦੇ ਵਰਣਨ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਤੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਦੋਵੇਂ ਪਹਿਲੂਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਪਹਿਲੂ ਵਿਚ ਆਤਮਾ-ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸੰਬੰਧ, ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਉਤਪਤੀ, ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਧਨ ਆਦਿ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਪਹਿਲੂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਦਰਸ਼ਨ ਮੰਡਲ ਨਾਲ ਹੈ।

ਆਸਾ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਜੋ ਰਚਨਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ, ਉਸ ਵਿਚ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਤੇ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤੀ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਧਿਕ ਸਪੱਸ਼ਟਤਾ ਨਾਲ ਵਿਅਕਤ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਸ਼ਵ-ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਨਤ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣਾ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਸੰਦੇਸ਼ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਦੀਵੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤੀ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਦੀਵੀ ਮਹਾਨਤਾ ਵਜੋਂ ਇਹ ਬਾਣੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਟੁੱਟਵਾਂ ਅੰਗ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਇਸ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਮਈ ਸ਼ਾਂਤ ਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸਾਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਮਤ ਵਿਕਸਿਤ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਕਿ-- ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਵੈਸ਼ਣਵ ਮਤ, ਸ਼ਾਕਤ ਮਤ, ਨਾਥ ਮਤ, ਸਿੱਧ ਮਤ ਅਤੇ ਜੈਨ ਮਤ ਆਦਿ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਦੀ

*ਮਕਾਨ ਨੰ-੫੭੯, ਸੀ-੧੨, ਕਾਮਰਾਨ ਰੋਡ, ਨੇੜੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਲਗੀਧਰ ਸਿੰਘ ਸਭਾ, ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੮ ਮੋ: +੯੧੮੫੬੭੯-੦੪੪੧੬

ਪ੍ਰਤਿਸ਼ਠਾ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀ ਜੋ ਸਭ ਲਈ ਉਪਯੋਗੀ ਸਿੱਧ ਹੋਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਭੋਲੀ-ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਬਾਹਰੀ ਪਖੰਡਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰ ਕੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦਾ ਅਸਲੀ ਰਾਹ ਦੱਸਿਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਭੇਖੀ ਅਡੰਬਰਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ:

ਮੁਸਲਮਾਨਾ ਸਿਫਤਿ ਸਰੀਅਤਿ ਪੜਿ ਪੜਿ ਕਰਹਿ ਬੀਚਾਰੁ॥

ਬੰਦੇ ਸੇ ਜਿ ਪਵਹਿ ਵਿਚਿ ਬੰਦੀ ਵੇਖਣ ਕਉ ਦੀਦਾਰੁ॥

ਹਿੰਦੂ ਸਾਲਾਹੀ ਸਾਲਾਹਨਿ ਦਰਸਨਿ ਰੂਪਿ ਅਪਾਰੁ॥

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਹਿ ਅਰਚਾ ਪੂਜਾ ਅਗਰ ਵਾਸੁ ਬਹਕਾਰੁ॥

ਜੋਗੀ ਸੁੰਨਿ ਧਿਆਵਨਿ ਜੇਤੇ ਅਲਖ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰੁ॥

ਸੂਖਮ ਮੂਰਤਿ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਕਾਇਆ ਕਾ ਆਕਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੫)

ਝੂਠੇ, ਫਜ਼ੂਲ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਅਡੰਬਰ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਲੋਕ ਧਰਮ ਦੇ ਅਸਲੀ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਰੂੜਤਾ ਵਜੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨ ਬੈਠੇ ਸਨ:

ਮਿਟੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਕੀ ਪੇੜੇ ਪਈ ਕੁਮਿਆਰ॥

ਘੜਿ ਭਾਂਡੇ ਇਟਾ ਕੀਆ ਜਲਦੀ ਕਰੇ ਪੁਕਾਰ॥

ਜਲਿ ਜਲਿ ਰੋਵੈ ਬਪੁੜੀ ਝੜਿ ਝੜਿ ਪਵਹਿ ਅੰਗਿਆਰ॥

ਨਾਨਕ ਜਿਨਿ ਕਰਤੈ ਕਾਰਣੁ ਕੀਆ ਸੋ ਜਾਣੈ ਕਰਤਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੬)

ਮਨੁੱਖ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਦੇ ਝੂਠੇ ਅਡੰਬਰਾਂ, ਫੋਕੇ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਕਾਰਨ ਜਨਤਾ ਕੁਰਾਹੇ ਪਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਸੱਚੀ ਤੇ ਸੁੱਚੀ ਧਾਰਮਿਕ ਉਦਾਰਤਾ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਰੂੜਤਾਵਾਦੀ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ, ਝੂਠੇ ਅਡੰਬਰਾਂ ਅਤੇ ਫਜ਼ੂਲ ਪਖੰਡ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜੀਵਨ ਖੋਖਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਫੋਕਟ ਕਰਮਾਂ 'ਤੇ ਕਰਾਰੀ ਚੋਟ ਮਾਰੀ ਹੈ। ਜੀਵਾਂ ਦੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਧਾਗਿਆਂ-ਤਵੀਤਾਂ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ, ਕਾਲਾ ਜਾਦੂ, ਟੂਣਾ, ਫਜ਼ੂਲ ਦੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਣਾ ਆਦਿ ਵੀ ਮਾਨਵ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਵਿਚ ਫਸੇ ਹੋਣ ਨੂੰ ਹੀ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

-ਪੜਿਆ ਹੋਵੈ ਗੁਨਹਗਾਰੁ ਤਾ ਓਮੀ ਸਾਧੁ ਨ ਮਾਰੀਐ॥

ਜੇਹਾ ਘਾਲੇ ਘਾਲਣਾ ਤੇਵੇਹੋ ਨਾਉ ਪਚਾਰੀਐ॥

ਐਸੀ ਕਲਾ ਨ ਖੇਡੀਐ ਜਿਤੁ ਦਰਗਹ ਗਇਆ ਹਾਰੀਐ॥

ਪੜਿਆ ਅਤੇ ਓਮੀਆ ਵੀਚਾਰੁ ਅਗੈ ਵੀਚਾਰੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੯)

-ਪੜਿ ਪੁਸਤਕ ਸੰਧਿਆ ਬਾਦੰ॥ ਸਿਲ ਪੂਜਸਿ ਬਗੁਲ ਸਮਾਧੰ॥

ਮੁਖਿ ਝੂਠ ਬਿਭੂਖਣ ਸਾਰੰ॥ ਤ੍ਰੈਪਾਲ ਤਿਹਾਲ ਬਿਚਾਰੰ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੦)

-ਅੰਦਰੁ ਝੂਠੈ ਪੈਜ ਬਾਹਰਿ ਦੁਨੀਆ ਅੰਦਰਿ ਫੈਲੁ॥

ਅਠਸਠਿ ਤੀਰਥ ਜੇ ਨਾਵਹਿ ਉਤਰੈ ਨਾਹੀ ਮੈਲੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਅਖੌਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਕੇਵਲ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੂਟ ਵਾਸਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਉਹਾਰ ਅਪਣਾਈ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਹਿੰਦੂ, ਮੁਸਲਮਾਨ, ਨਾਥ, ਜੈਨੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਤ ਆਪਸ ਵਿਚ ਈਰਖਾ ਦਵੈਤ ਵਿਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਵਿਉਹਾਰਿਕ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਭੇਖੀ ਅਤੇ ਅਡੰਬਰ ਭਰੇ ਪਾਸਾਰ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਹਿੰਦੂ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਹਿੰਦੂ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਨੂੰ ਸੱਚਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸੱਚੇ ਨਾਮ-ਸਿਮਰਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਸੁਧਾਰਵਾਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਬੰਦਗੀ ਉੱਪਰ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਮਾਰਗ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਲਖ ਨੇਕੀਆ ਚੰਗਿਆਈਆ ਲਖ ਪੁੰਨਾ ਪਰਵਾਣੁ॥

ਲਖ ਤਪ ਉਪਰਿ ਤੀਰਥਾਂ ਸਹਜ ਜੋਗ ਬੇਬਾਣੁ॥

ਲਖ ਸੁਰਤਣ ਸੰਗਰਾਮ ਰਣ ਮਹਿ ਛੁਟਹਿ ਪਰਾਣੁ॥

ਲਖ ਸੁਰਤੀ ਲਖ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਪੜੀਅਹਿ ਪਾਠ ਪੁਰਾਣੁ॥

ਜਿਨਿ ਕਰਤੈ ਕਰਣਾ ਕੀਆ ਲਿਖਿਆ ਆਵਣ ਜਾਣੁ॥

ਨਾਨਕ ਮਤੀ ਮਿਥਿਆ ਕਰਮੁ ਸਚਾ ਨੀਸਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਉਪਰੋਕਤ ਵਿਵੇਚਨ ਤੋਂ ਇਹ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਬਾਣੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮੱਧਕਾਲੀਨ ਵਾਰ ਕਾਵਿ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਤੇ ਬਹੁਪੱਖੀ ਰਚਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਕੜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਵਤਰਿਤ ਹੋ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜਗਤ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਜਨਤਾ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤੀ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਦੀਆਂ ਪਰੰਪਰਾਂ ਤੋਂ ਚੱਲੀਆਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਉਣਤਾਈਆਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਬਲ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਵਾਸਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ ਪਹਿਚਾਨਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ ਚੁੱਕੇ ਬਿਨਾਂ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਸਵੈ-ਚੇਤਨਤਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉੱਚ ਆਚਰਣ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਆਤਮਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀ ਜਨਮ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸਹਾਇਕ ਪੁਸਤਕਾਂ:-

੧. ਡਾ. ਗੁਣਵੰਤ ਕੌਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਦਰਸ਼ ਮਨੁੱਕ ਸੰਕਲਪ, ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ, ੧੯੯੦ ਸਫਾ ੧੨੯

੨. ਪ੍ਰੋ. ਆਸਾ ਨੰਦ ਵੇਹਰਾ, ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ: ਇਕ ਸਾਂਸਕ੍ਰਿਤਕ ਅਧਿਐਨ, ਖੋਜ ਪਤ੍ਰਿਕਾ, ਪਬਲਿਕੇਸ਼ਨ ਬਿਊਰੋ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ੨੦੦੩, ਸਫਾ ੧੦੬.

ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ

—ਭਾਈ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਿੰਘ ‘ਗੰਡੀਵਿੰਡ’

ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ (ਗਵਰਨਰ) ਇਫਤਿਖਾਰ ਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਲਾਲਚ ਤੇ ਡਰ ਦੇ ਕੇ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤਜ਼ੱਦ ਕਰ ਕੇ ਦੀਨੋ-ਬ-ਦੀਨ (ਮੁਸਲਮਾਨ) ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਇਸਲਾਮ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅੜਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦੇ ਨੰਗੇ ਨਾਚ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਹੀ ਧਰਮ ਕਰਨਾ-- ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ।

ਕੁਝ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪਰਵਾਰਿਕ ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਦੁੱਖ-ਕਸ਼ਟ ਭੋਗਦੇ ਅਤੇ ਡਰੇ-ਡਰਾਏ ਅਮਰਨਾਥ ਦੇ ਮੰਦਰ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜੇ। ਉਥੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਪੰਡਿਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਸਭ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਭਾ ਗਈ ਅਤੇ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਦੁਖੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦਾ ੧੬ ਮੈਂਬਰੀ ਵਫਦ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆ ਫਰਿਆਦੀ ਹੋਇਆ:

ਕੁਸਲ ਬੁਝੀ ਜਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਤਬ ਰੋਵਤ ਨੈਨ ਕਹੀ ਕਥ ਸਾਰੀ।

ਹੇ ਪ੍ਰਭ ਬੂਟਤ ਬਯੂਹ ਜਨੇਵਨ, ਗਊਅਨ ਘਾਤ ਘਨੇ ਦੁਖ ਭਾਰੀ॥੩॥੯॥

ਸਵਾ ਮਨ ਤੂਟਤ ਜਨੇਊ ਇਕ ਦਿਨਸ ਮੰਝਾਰ।

ਗਲਤੀ ਭਈ ਮਹਾਰਾਜ ਜੂ ਸਭ ਦੁਖਤ ਜਰੈ ਅਪਾਰ।

(ਕਵੀ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਹਾਥ ਜੋਰ ਕਹਿਯੋ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ। ਦੱਤ ਬਰਾਹਮਣ ਮਟਨ ਗ੍ਰਾਮ।

ਹਮਰੋ ਬਲ ਅਬ ਰਹਯੋ ਨਹਿ ਕਾਈ। ਹੈ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਰਾਈ।

ਸੇਵਾ ਹਰੀ ਇਮ ਅਰਜ਼ ਗੁਜ਼ਾਰੀ। ਤੁਮ ਕੁਲਯੁਗ ਕੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਮੁਰਾਰੀ।

(ਕਵੀ ਸੇਵਾ ਸਿੰਘ ਭੱਟ, ਸ਼ਹੀਦ ਬਿਲਾਸ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ)

ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰਮਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਵਾਰਸ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਦੁੱਖ ਭਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਦੀਨੋ-ਬ-ਦੀਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜੇ ਬਿਹਬਲ ਹੋ ਕੇ ਗੰਭੀਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੁਰਤਿ ਟਿਕਾਈ ਬੈਠੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਕੋਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ੯ ਕੁ ਸਾਲ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆ ਕੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਖੜੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਮਯੂਸੀ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਜਬਰਦਸਤੀ ਹਿੰਦੂਆਂ

*ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ, ਗੁ: ਬੀੜ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ, ਠੱਠਾ (ਤਰਨ ਤਰਨ) ਮੋ: +੯੧੯੭੮੧੯-੮੪੧੮੪

ਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਵਾਸਤੇ ਕਿਸੇ ਮਹਾਨ ਆਤਮਾ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ:

ਯੇ ਸੁਨ ਕਰ ਪਿਤ ਕੀ ਸਤ ਬਾਨੀ, ਬੀਚ ਕਹਿ ਪ੍ਰਗਟ ਬਖਾਨੀ।

ਤੁਮ ਤੇ ਔਰ ਅਧਿਕ ਕੋ ਆਹੀ, ਤੇਗ ਜਾ ਕੇ ਗ੍ਰਹਿ ਮਾਹੀ।

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਸਨ, “ਪਿਤਾ ਜੀ! ਆਪ ਜੀ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੀ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਆਤਮਾ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ . . .।”

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਾਡਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਗਲਵਕਤੀ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰ-ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਆਏ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਧੀਰਜ ਦੇਂਦਿਆਂ ਸਮਝਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਮੀਨਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਖ਼ੂਨ ਦਾ ਪਿਆਸਾ ਖ਼ੂਨ ਪੀਵੇਗਾ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਉਸ ਦੀ ਖ਼ੂਨੀ ਪਿਆਸ ਨੂੰ ਮਿਟਾਵਾਂਗੇ। ਕਵੀ ਕੰਕਣ ਜੀ ‘ਸੰਛੇਪ ਦਸ ਗੁਰ ਕਥਾ’ ਵਿਚ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਤਿਨਹਿ ਗੁਰੂ ਪੁਨ ਧੀਰਜ ਦੀਨਾ। ਸ੍ਰੋਤ ਪੀਏਗੇ ਇਹ ਕਮੀਨਾ।

ਅਬ ਇਸ ਕੀ ਹਮ ਪਿਆਸ ਮਿਟਾਵੈ। ਸੁਰਿ ਪੁਰ ਜਾਵਹਿ ਧਰਮ ਬਚਾਵੈ॥

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਅਤੇ ਹਦਾਇਤ ਦੇਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਾਲਮ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ:

ਪ੍ਰਿਥਮ ਕਰੋ ਗੁਰੂ ਮੁਸਲਮਾਨ। ਮਗਰ ਹੋਵੇਗਾ ਸਗਲ ਜਹਾਨ। (ਪ੍ਰਚੀਨ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਭਾਵ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਮਤ ਅਪਣਾਉਣ ਵਿਚ ਰਤਾ ਵੀ ਦੇਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਪਰ ਜੇਕਰ ਹਕੂਮਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਵੇ।

ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸਿੱਧੇ ਲਾਹੌਰ ਜਾ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਈ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਟੱਲ ਫੈਸਲੇ ਬਾਰੇ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦੱਸਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੇ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਰਿਪੋਰਟ ਪਹੁੰਚਾਈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਇਫ਼ਤਿਖ਼ਾਰ ਖਾਂ ਨੇ ਸਾਰੀ ਸੂਚਨਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਾਈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਸਮਝਦਾ ਸੀ ਕਿ ਹਿੰਦੂਆਂ/ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸੌਖਾ ਰਾਹ ਲੱਭ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੇ ਸੂਬੇਦਾਰ ਨੂੰ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਬੰਦ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕਰ ਲੈਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ।

ਇਧਰ ਸੱਚ/ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੇ ਵਾਰਸਾਂ ਦੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਹੋ ਰਹੇ ਇਸਲਾਮੀਕਰਨ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਸਤੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਣ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਨ ਅੰਦਰ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਠਾਣ ਲਈ ਸੀ। ਕਵੀ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮੁਤਾਬਕ:

ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਜਗਤ ਮਹਿੰ ਰਾਖਨਿ। ਸਤਿਗੁਰ ਕਰੈਂ ਰਿਦੈ ਅਭਿਲਾਖਨਿ॥੪੧॥

ਕਾਬਲ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਮਹਜ਼ੂਦੀਨ ਮੁਹੰਮਦ (ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ) ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਮੁੜਨ ਦੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਕਾਰਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਆਸ-ਪਾਸ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਕੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ‘ਨਾ ਡਰੋ, ਨਾ ਡਰਾਓ’ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਬਚਨ:

ਭੈ ਕਾਹੂ ਕਉ ਦੇਤ ਨਹਿ ਭੈ ਮਾਨਤ ਆਨ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੨੭)

ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ 'ਤੇ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਵਿਚ ਸੱਚ/ਧਰਮ ਦਾ ਬੀਜ ਬਿਖੇਰਦੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ/ਪਿਆਰ ਦੀ ਪਿਆਰੀ ਖੁਸ਼ਬੋ ਵੰਡਦੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੁਰ ਕੇ ਰੋਪੜ ਦੇ ਲਾਗੇ ਮਲਕਪੁਰ ਰੰਘੜਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕ ਰਾਤ ਠਹਿਰੇ। ਕੀਰਤਪੁਰ ਤੇ ਰੋਪੜ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਗੁਰੂ ਜੀ ਮਾਲਵੇ ਵੱਲ ਗਏ। ਫਿਰ ਪਟਿਆਲੇ ਤੋਂ ਚਾਰ ਕੁ ਕੋਹ ਉੱਤਰ-ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਆਪਣੇ ਪਰਮ-ਮਿੱਤਰ ਸੱਯਦ ਸੈਫੁੱਲ ਖਾਨ ਦੇ ਘਰ ‘ਸੈਫਾਬਾਦ’ ਵਿਖੇ ਇੱਕ ਮਹੀਨਾ ਠਹਿਰੇ। ਸੈਫੁਦੀਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਭਾਵ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਦੀ ਇਮਦਾਦ ਲਈ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਰੋਕਦਿਆਂ ਤਰਲੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਕਿ ਆਪ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾ ਜਾਓ, ਕਿਉਂਕਿ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਬਹੁਤ ਜ਼ਾਲਮ ਹੈ। ਪਰ ‘ਬਚਾਵਨਾ ਹੈ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਕੋ ਇਹ ਮਨ ਮਹਿ ਧਾਰ’ ਕੇ ਨਿਕਲੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਅਟੱਲ ਸਨ। ਕਵੀ ਚਾਂਦ ਨੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਸੁੰਦਰ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਇੰਝ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਚਿਤ ਚਰਨ ਕਮਲ ਕਾ ਆਸਰਾ ਚਿਤ ਚਰਨ ਕਮਲ ਸੰਗ ਜੋੜੀਐ।

ਮਨ ਲੋਚੇ ਬੁਰਿਆਈਆਂ ਗੁਰ ਸ਼ਬਦੀ ਇਹ ਮਨ ਹੋੜੀਐ।

ਬਾਂਹ ਜਿੰਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕੜੀਐ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਂਹਿ ਨ ਛੋੜੀਐ।

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲਿਆ ਧਰ ਪਈਐ ਧਰਮ ਨ ਛੋੜੀਐ।

ਖੈਰ! ਇੱਥੋਂ ਪਟਿਆਲਾ ਤੇ ਫਿਰ ਕਾਇਮਪੁਰ ਬਿਲਾਸਪੁਰ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਰਾਤ ਕੱਟ ਦੇ ਉਮਰਾ ਮੁਹੰਮਦ ਦੀ ਗੜੀ (ਸਮਾਣਾ) ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ (ਭਾਣੇ) ਨੂੰ ‘ਸਤਿ’ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਊਦੈ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ/ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ-ਥਾਂਵਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਮਾਣੇ ਤੋਂ ਆਗਰੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬਾਗ ਵਿਚ ਬੱਕਰੀਆਂ ਚਾਰਦੇ ਰਹੇ ਸੱਯਦ ਹਸਨ ਅਲੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਅੰਗੂਠੀ ਤੇ ਦੁਸ਼ਾਲਾ ਦੋਦਿਆ ਕਿਹਾ, “ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਤੇ ਇਹ ਅੰਗੂਠੀ ਵੇਚ ਕੇ ਕੁਝ ਮਠਿਆਈ ਖਰੀਦ ਕੇ ਇਸ ਦੁਸ਼ਾਲੇ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਲੈ ਆਵੀਂ।”

ਲੜਕਾ ਹਲਵਾਈ ਪਾਸੋਂ ਮਠਿਆਈ ਖਰੀਦਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਸੱਯਦ ਹਸਨ ਅਲੀ ਨੇ ਕੋਤਵਾਲ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰਨ

ਦੀ ਚੁਗਲੀ (ਮੁਖਬਰੀ) ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਜਦੋਂ ਕਿਲ੍ਹੇਦਾਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਝੱਟ-ਪੱਟ ਇੱਕ ਸੌ ਸਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮੇਤ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਇਹ ਰਿਪੋਰਟ ਦਿੱਲੀ ਹਕੂਮਤ ਪਾਸ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉੱਥੋਂ ਆਏ ਬਾਰਾਂ ਸੌ ਸਵਾਰ ਸਿਪਾਹੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਖਤ ਪ੍ਰਬੰਧ ਹੇਠ ਹਿਰਾਸਤ ਵਿਚ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚੇ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਮਸੀਹੀ ਵਜੋਂ ਉਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਣ। ਬੇਸ਼ੱਕ! ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਸਮੇਂ ਹਸਨ ਅਬਦਾਲ ਵਿਚ ਸੀ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ 'ਤੇ ਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਹਾਕਮ ਜਮਾਤ ਸਮਝਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲੈਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਭਾਰਤੀ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਜਾਣਗੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਸਮੇਂ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਭਾਵ ਧਰਮ ਵਾਸਤੇ ਲੜਨ ਵਾਲਾ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਹੀ ਘਰ ਸੀ।

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਯੋਗ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਹ ਮਨਵਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਹੀ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਧਰਮ-ਮਤ ਅਧੂਰੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ:

ਸਰਬ ਧਰਮ ਮਹਿ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਧਰਮੁ॥ ਹਰਿ ਕੋ ਨਾਮੁ ਜਪਿ ਨਿਰਮਲ ਕਰਮੁ॥

ਸਗਲ ਕ੍ਰਿਆ ਮਹਿ ਉਤਮ ਕਿਰਿਆ॥ ਸਾਧਸੰਗਿ ਦੁਰਮਤਿ ਮਲੁ ਹਿਰਿਆ॥

(ਪੰਨਾ ੨੬੬)

ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕਈ ਸ਼ਾਹੀ-ਦਰਬਾਰੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ 'ਤੇ ਅਸਰ ਪਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣਨ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਈਨ ਮਨਾਉਣ ਵਿਚ ਅਸਫਲਤਾ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਦਿੱਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਧਨ-ਦੌਲਤ, ਸੁੱਖ-ਅਰਾਮ ਤੇ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੇ ਕਈ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ 'ਰੱਬ ਦੇ ਰਾਹ' 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਵਾਲੇ ਧਰਮੀ ਪੁਰਖ, ਧਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ, ਸੰਸਾਰਕ ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਮਾਣ-ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਦੀਨ-ਏ-ਈਮਾਨ ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਂਦੇ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਮੁਖ ਤੋਂ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਬਚਨ ਸੁਣ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਕ੍ਰੋਧਿਤ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਵਰਤਾਉ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਕਵੀ ਕੁਇਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਰੈਨ ਭਹੇ ਦੁਰਜਨ ਤਹਿ ਆਏ। ਤ੍ਰਾਸ ਦਿਖਾਵੈ ਦੁਖਹਿ ਤਪਾਏ॥੭੮॥

ਵਣ ਕੀ ਛਟੀ ਬ੍ਰਸਾਵੈ ਕੈਸੇ। ਲਾਸਾਂ ਪਰੀ ਗੁਰੂ ਤਨ ਕੈਸੇ।

ਕੰਚਨ ਮੈ ਜਨ ਚੁਨੀ ਪਾਤਾ। ਗਿਰੀ ਮਨੀ ਲਖ ਕੰਪਤ ਗਾਤਾ॥੨੯॥

(ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦)

ਬੀਬੀ ਜੈਬੁਨਿਸ਼ਾ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਜ਼ਾਲਮ ਪਿਤਾ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਉੱਪਰ ਵਰਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸਖਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਖਵਾਜਾ ਅਬਦੁੱਲਾ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਜਿਵੇਂ:

ਜੈਬੁਨਿਸ਼ਾ ਦਰੋਗੇ ਨੂੰ ਖਤ ਲਿਖਿਆ, ਨਜ਼ਰ ਵੈਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਤੂੰ ਤੱਕਣਾ ਨਈਂ।

ਨੌਵਾਂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਅੱਲਾ ਦਾ ਨੂਰ ਸੱਚੀਂ, ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਕਣਾ-ਥੱਕਣਾ ਨਈਂ।

ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦੀ ਪੰਡ ਖੁੱਲ੍ਹੀ, ਪੜਦਾ ਗੁਰੂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਢੱਕਣਾ ਨਈਂ।

ਗੁਰ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਜਾ ਅਸਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਹੋਇਆ, ਰੱਬੀ ਦਰਗਹ ਜਮਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਡੱਕਣਾ ਨਈਂ।

ਕੋਤਵਾਲ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨੂਰੀ ਮੁੱਖੜੇ ਨੂੰ ਤੱਕ ਕੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੁਖ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਉਪਦੇਸ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਬੀਬੀ ਦੇ ਖਤ/ਸੁਨੇਹੇ ਮਿਲਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪੱਕਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਬੇਸ਼ੱਕ! ਉਸ ਦੀ ਹਕੂਮਤ/ਕਾਨੂੰਨ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾਂਦੀ ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਚੋਰੀ-ਛਿੱਪੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਪਰ ਕਰਤੀ ਸਖਤਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਭਾਈ ਉਦੈ ਜੀ, ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਆਗਿਆ ਲੈਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਜ਼ਾਲਮ-ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰੀਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਚ ਕੇ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਗਏ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਜਾਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਕੈਦ ਗ੍ਰਿਹ’ ਵਿੱਚੋਂ ਆਗਿਆ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਬਾਰੇ ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਪੁਨ ਸਿੱਖ ਕੋ ਗੁਰ ਢਿਗ ਬੁਲਾਯੋ ਲਿਖਯੋ ਪੱਤਰ ਵਿਚਾਰ ਕੈ।

ਨਿਜ ਮਾਤ ਪਤਨੀ ਸਿਖਨ ਕੋ ਉਪਦੇਸ ਵੇਸ ਉਚਾਰ ਕੈ।

ਲਿਖ ਦੀਏ ਸਬਦ ਸਲੋਕ ਜੋ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਮੈਂ ਅਸ ਸਾਰ ਹੈ।

ਨਿਰਵੈਦ ਮਯ ਸਭ ਸਾਰ ਬੇਦਨ, ਭੇਟੇ ਖੇਦ ਨਿਵਾਰ ਹੈ।

ਇਤਿਗੁਰ ਜਾਨਯੋ ਦੇਹ ਕ ਮਮ ਢੁਕਯੋ ਢਿਗ ਅਬ ਕਾਲ ਹੈ।

ਮੰਗਵਾਇ ਪੈਸੇ ਸਿਰੀਫਲ ਧਨ ਧਿਆਨ ਸਾਥ ਝੁਕਾਇ ਕੈ।

ਗੁਰ ਦਿੱਤੇ ਕਰ ਭਾਈ ਜੈਤੇ ਕੇ ਇਮ ਕਹਯੋ ਇਮ ਸਮਝਾਇ ਕੈ।

ਜਿਮ ਨਾਹਿ ਚਿੰਤਾ ਮਾਤ ਕੋ ਰਵੈ ਤੈਸ ਤਮ ਸਮਝਾਇਓ (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਤਿੰਨਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਅਗਲੇਰੀ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵੰਡ ਲਈ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਭਾਵ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖ ਰਹੇ

ਸਨ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬੜੀ ਸ਼ੀਘਰਤਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸੀਸ ਝੁਕਾ ਕੇ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੀ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸੁਨੇਹਾ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਦੀ ਸਮੱਗਰੀ ਆਦਿ ਭੇਟ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨ ਕੇ ਬਹੁਤ ਜਲਦੀ ਦਿੱਲੀ ਵਾਪਸ ਆ ਗਏ।

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉੱਪਰ ਹੋਰ ਸਖਤੀ/ਤਸ਼ੱਦਦ ਕਰਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ, ਗੁਰੂ ਦਾ ਮਾਸ ਖੁਆ ਕੇ, ਕਲਮਾ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸਖਤ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਰਤਾਂ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਕਬੂਲ ਕਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ: ੧. ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰੋ ੨. ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਓ ੩. ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰੋ।

ਪਰ ਦੂਸਰੇ (ਹਿੰਦੂ) ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਵਾਰਸ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪਣੇ ਧਰਮ 'ਤੇ ਚੱਟਾਨ ਵਾਂਗ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਸਨ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਤੋਂ ਕਾਜ਼ੀ-ਮੁਲਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਜਾਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਅਤੇ ਫੋਕੀਆਂ ਸ਼ੋਹਰਤਾਂ/ਵਡਿਆਈਆਂ ਹਿਤ ਸਤਿਪੁਰਖ ਕਦੇ ਆਪਣਾ ਦੀਨ-ਈਮਾਨ ਨਹੀਂ ਤਿਆਗਦੇ। ਜੇਕਰ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਈਨ ਮੰਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰ ਵੀ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਯਾਦ ਰੱਖੋ, ਉਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਮਨ ਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਖ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਦੂਸਰਾ ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜੀ ਸਾਨੂੰ ਕਰਾਮਾਤ ਵਿਖਾਉਣ ਦੀ ਰੱਟ ਲਾਈ ਬੈਠੇ ਹੋ ਉਸ ਬਾਰੇ ਅਸੀਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਦੱਸ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਕਿ:

ਬਾਝੇ ਸਚੇ ਨਾਮ ਦੇ ਹੋਰੁ ਕਰਾਮਾਤਿ ਅਸਾਂ ਤੇ ਨਾਹੀ। (ਵਾਰ ੧:੪੩)

ਰਹੀ ਗੱਲ, ਮੌਤ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ, ਇਹ ਸ਼ਰਤ ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ:

ਜੇ ਸੂਰਾ ਤਿਸ ਹੀ ਹੋਇ ਮਰਣਾ॥ ਜੇ ਭਾਗੈ ਤਿਸੁ ਜੇਨੀ ਫਿਰਣਾ॥

ਜੇ ਵਰਤਾਏ ਸੋਈ ਭਲ ਮਾਨੈ ਬੁਝਿ ਹੁਕਮੈ ਦੁਰਮਤਿ ਜਾਲੀਐ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧੯)

ਧਰਮ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਹਿੱਤ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਉੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਇਰਾਦੇ ਨੂੰ ਸੁਣਦਿਆਂ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦੇ ਟੁੱਕੜੇ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਟੰਗ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਿਆਰੇ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਮਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਰੇ ਨਾਲ ਚੀਰ ਕੇ, ਭਾਈ ਦਿਆਲਾ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਗ ਵਿਚ ਉਬਾਲ ਕੇ ਤੇ ਭਾਈ ਸਤੀ ਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਰੂੰ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਾ ਜਲਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪਰ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਡਰ ਤੇ ਤਸੀਹੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ

ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਚੇ ਤੋਂ ਡੋਗ-ਡੁਲਾ ਨਾ ਸਕੇ।

ਫਿਰ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉੱਪਰ ਸਖਤ ਵਰਤਾਓ ਕੀਤਾ, ਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਨਿਰੰਤਰ ਜੋੜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਅਡੋਲ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਕੈਦ (ਪਿੰਜਰੇ) ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿਖੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਦਿਨ ਤੇ ਸਮਾਂ ਨੀਯਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਡੱਡੀ ਪਿਟਵਾਈ ਗਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਇਸ ਸਮੇਂ ਹਿੰਦੂ, ਤੁਰਕਾਂ ਆਦਿ ਦਾ ਭਾਰੀ ਇਕੱਠ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ (ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਿੱਤਾ ਜੀ ਆਦਿ) ਭੇਸ ਬਦਲ ਕੇ ਆਪਣੀ ਬਣਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਵਿਚਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਨੇੜਲੀ ਖੂਹੀ ਤੋਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਬੋਹੜ ਹੇਠ ਚੌਂਕੜਾ ਲਗਾਇਆ। ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਸਮਾਣੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਜੱਲਾਦ (ਸੱਯਦ ਜਲਾਲ ਦੀਨ) ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਦੀ ਧਾਰ ਨੂੰ ਤਿੱਖਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਗਹਿਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਤੱਕ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ:

ਕਿਉਂ? ਤੇਗ ਨੂੰ ਤੇਗ ਵਿਖਾਵਦਾਂ ਏ, ਇਹ ਤੇਗ ਨਹੀਂ ਤੇਗ ਤੋਂ ਡਰਨ ਵਾਲਾ।

ਤੇਗ, ਤੇਗ ਦੇ ਧਨੀ ਦਾ ਹੈ ਪੁੱਤਰ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ ਦੀ ਤੇਗ ਜੋ ਫੜਣ ਵਾਲਾ।

ਪੰਜਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਖੂਨ ਦੇ ਸਿੰਜਿਆ ਜੋ, ਸਿੱਖੀ ਬੂਟਾ ਨਹੀਂ ਤੇਗ ਨਾਲ ਝੜਨ ਵਾਲਾ।

ਘਰ ਤੇਗ ਦੇ ਜੋ ਗੋਬਿੰਦ ਆਇਆ, ਤੇਗ ਉਹਦੀ ਨਾ ਅੱਗੇ ਕੋਈ ਅੜਨ ਵਾਲਾ।

ਵਿੱਚੋਂ ਤੇਗ ਦੇ ਖਾਲਸਾ ਹੋਊ ਪੈਦਾ, ਨਿਸ਼ਾਨ ਜੁਲਮ ਦਾ ਖਤਮ ਜੋ ਕਰਨ ਵਾਲਾ।

ਫਿਰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਪੁ ਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸ਼ੁਕਰਾਨਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀਸ ਝੁਕਾਇਆ ਤਾਂ ਜੱਲਾਦ ਨੇ ਤਲਵਾਰ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਧੜ ਨਾਲੋਂ ਅਲੱਗ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੱਘਰ ਸੂਦੀ ੫ (੧੧ ਮੱਘਰ) ਸੰਮਤ ੧੭੩੨, ਮੁਤਾਬਕ ੧੧ ਨਵੰਬਰ, ਸੰਨ ੧੬੭੫ ਈ: ਨੂੰ ਵੀਰਵਾਰ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨੌਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਤਾ:

ਤਿਲਕ ਜੰਝੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕਾ॥ ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ॥

ਸਾਧਨ ਹੇਤਿ ਇਤੀ ਜਿਨਿ ਕਰੀ॥ ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨ ਉਚਰੀ॥੧੩॥

ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ॥ ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ॥

ਨਾਟਕ ਚੇਟਕ ਕੀਏ ਕੁਕਾਜਾ॥ ਪ੍ਰਭ ਲੋਗਨ ਕਹ ਆਵਤ ਲਾਜਾ॥੧੪॥

ਦੋਹਰਾ॥ ਠੀਕਰਿ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸਿ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰ ਕੀਯਾ ਪਯਾਨ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨ॥੧੫॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਕੇ ਚਲਤ ਭਯੋ ਜਗਤ ਕੋ ਸੋਕ॥

ਹੈ ਹੈ ਹੈ ਸਭ ਜਗ ਭਯੋ ਜੈ ਜੈ ਜੈ ਸੁਰ ਲੋਕ॥੧੬॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਧਰਮ ਰੱਖਿਅਕ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਵਨ ਦੇਹ (ਸਰੀਰ) ਕੋਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਪਹਿਰੇ ਲਗਾ ਦਿੱਤੇ ਕਿ ਕੋਈ ਵੀ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

“ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਲੋਥ ਉਪਰਿ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਚੌਕੀਆਂ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਲੋਥ ਨਾ ਚਾਵਨ ਮਿਲੇ।”

(ਪਰਚੀਆਂ ਸੇਵਾਦਾਸ, ਸਫਾ ੯੪)

ਇਸ ਸਮੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਵੱਲੋਂ ਤਾਇਨਾਤ ਕੀਤਾ ਗਏ ਸਿਪਾਹੀ ਚਿੜੀ ਤਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਫਟਕਣ ਦਿੰਦੇ। ਭਾਈ ਕਲਿਆਣੇ ਦੀ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ, ਰਾਇਸੀਨਾ (ਦਿੱਲੀ) ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਸਦਾ ਨੰਦ ਜੀ, ਭਾਈ ਆਗਿਆ ਰਾਮ ਜੀ, ਭਾਈ ਉਦੈ ਜੀ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਆਦਿ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤੀ ਗਈ ਪਾਵਨ ਦੇਹ ਨੂੰ ਚਾਂਦਨੀ ਚੌਂਕ (ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ) ਉਠਾਉਣ ਦੀ ਯੋਗ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਗਈ। ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੈ ਕਿ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਹਨੇਰੀ ਝੱਖੜ ਆਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਤਾਬ ਨੂੰ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨਾ ਸਹਾਰ ਸਕੇ ਤਾਂ ਬਣਾਈ ਗਈ ਵਿਉਂਤ ਮੁਤਾਬਕ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਉਠਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਸਤੇ ਪੈ ਗਏ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਦੀ ਬੈਲ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮੁਬਾਰਕ ਧੜ ਨੂੰ ਉਠਾ ਕੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਜਿੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਉੱਥੇ ਅੱਜਕਲ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਰਕਾਬ ਗੰਜ (ਦਿੱਲੀ) ਹੈ।

ਸਤਿਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਨੂੰ ਚਾਦਰ ਵਿਚ ਲਪੇਟ ਕੇ ਆਪਣੀ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਭਾਵ ਬਾਬਾ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਾਹੀ ਹਕੂਮਤ ਤੇ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਦੋਖੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਵਿੰਗੋ-ਟੇਢੇ ਤੇ ਬਿਖੜੇ/ਅੱਖਰੇ ਰਾਹਾਂ 'ਤੇ ਪੈਦਲ ਚੱਲ ਕੇ ਜਦ ਕੀਰਤਪੁਰ ਪਹੁੰਚੇ ਤਾਂ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਆ ਮਿਲੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਆਦੇਸ਼ ਮੁਤਾਬਕ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜੁੜੀ ਸਾਰੀ ਸੰਗਤ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਨੂੰ ਸੁੰਦਰ ਪਾਲਕੀ, ਦੁਸ਼ਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸਜਾ ਕੇ ਸਭ ਸੰਗਤਾਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਹਰਿ ਜਸ ਕਰਦੀਆਂ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਅੱਗੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਮਾਮਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰ ਕੀਤਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੀਸ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਯਾਦ ਰਹੇ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਉਠਾ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਭਾਈ ਜੈਤਾ ਜੀ ਨੂੰ “ਰੰਘਰੇਟਾ, ਗੁਰੂ ਕਾ ਬੇਟਾ” ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ ਗਿਆ।

ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਸੰਕਲਪ : ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ

—ਬੀਬੀ ਸੁਖਜਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਲੋਚਣ ਵਾਲਾ ਵਿਲੱਖਣ ਧਰਮ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਹੋਈਆਂ ਸਭ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਅਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਸਨ।

‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ— ‘ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਾ’। ਸਾਮੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਯਹੂਦੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਗ੍ਰੰਥ ‘ਪੁਰਾਣੇ ਅਹਿਦਨਾਮੇ’ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਸਾਮੀ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯੂਨਾਨੀ (ਗ੍ਰੀਕ) ਭਾਸ਼ਾ ਤੋਂ ਆਇਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ UATUP ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ‘ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਾ’ ਹਨ। ਯਹੂਦੀ ਧਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਨ ਤੇ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਜੇ ਗਵਾਹੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਸ਼ਹਾਦਤ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਦੂਸਰਾ ਸਥਾਨ ਇਸਾਈ ਧਰਮ ਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਵਿਅਕਤੀ ਧਰਮ ਛੱਡਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਚਾਈ ਬਦਲੇ ਲੇਖੇ ਲਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਮੌਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ, ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਤੀਸਰਾ ਸਥਾਨ ਇਸਲਾਮ ਧਰਮ ਦਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ‘ਸ਼ਹੀਦ’ ਸ਼ਬਦ ਪੂਰਬੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਹੱਕ, ਸੱਚ ਤੇ ਪਾਕ ਕਲਾਮ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਵਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਬਦ ਦੋ ਵਾਰ ਆਇਆ ਹੈ:

—ਪੀਰ ਪੈਕਾਮਰ ਸਾਲਕ ਸਾਦਕ ਸੁਹਦੇ ਅਉਰੁ ਸਹੀਦ ॥ (ਪੰਨਾ ੫੩)

—ਜਾ ਕੈ ਈਦਿ ਬਕਰੀਦ ਕੁਲ ਗਊ ਰੇ ਬੁਧ ਕਰਹਿ ਮਾਨੀਅਹਿ ਸੇਖ ਸਹੀਦ ਪੀਰਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੯੩)

ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਇਕ ਸਾਖੀ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਦੇ ਕੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ, ਸ਼ਹੀਦ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਵੱਲੋਂ ਮਿਲਿਆ ਇਕ ਖ਼ਿਤਾਬ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ‘ਸਿਦਕ ਸਾਬਤ’ ਹੈ ਜਾਂ ਜੋ ‘ਰਣ ਕਾ ਸੂਰਮਾ’ ਹੈ। ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਅੱਗੇ ਆਤਮ ਸਮਰਪਣ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਮੁਰਦਾ ਹੋਇ ਮੁਰੀਦੁ ਨ ਗਲੀ ਹੋਵਣਾ।

ਸਾਬਰੁ ਸਿਦਕਿ ਸਹੀਦੁ ਭਰਮ ਭਉ ਖੋਵਣਾ। (ਵਾਰ ੩ :੧੮)

‘ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਸਿਖਰ ’ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਸਤਿਆਚਾਰ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਲਈ ਕੋਈ ਯੁੱਗ ਪੁਰਸ਼ ਆਪਣੀ ਸਰੀਰਕ ਅਹੁਦੀ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਸਾਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ, ਸੱਚੀ ਗਵਾਹੀ, ਧਰਮ ਹਿਤ ਪ੍ਰਾਣ ਅਰਪਣ ਕਰਨ ਦੀ ਕ੍ਰਿਯਾ ਹੈ।

*ਰਿਸ਼ਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

‘ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਸ਼ਵਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹੀਦ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਚਾਈ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਾਹ ’ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਮਾਨਆਰਥੀ ਸ਼ਬਦ ‘martyr’ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਨਿਸ਼ਚੇ ਉੱਤੇ ਦ੍ਰਿੜ ਵਿਅਕਤੀ ਹਨ।

‘ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਇਸਲਾਮ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ ਅਨੁਸਾਰ’ ਇਸਲਾਮੀ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ :

੧. ਜਹਾਦ (ਧਰਮ ਯੁੱਧ) ਵਿਚ ਮਰੇ ਵਿਅਕਤੀ।

੨. ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਖਿਤਿਆਰ ਜਾਂ ਝਗੜੇ ਵਿਚ ਮਰੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

‘ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਰਿਲੀਜਨ ਐਂਡ ਐਥਿਕਸ’ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਧਰਮ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸਰਵਉੱਤਮ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੈ।

‘ਇਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ ਸਿੱਖਿਸਟਰੀ’ ਅਨੁਸਾਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਧਰਮ ਜਾਂ ਅਸੂਲ ਦੀ ਖਾਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਾਰ ਦੇਣ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਅਜਿਹੀ ਮੌਤ ਨੂੰ ਉੱਚਿਤ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਵੱਖਰੇ ਹਨ। ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਜਿਵੇਂ ਈਸਾ ਮਸੀਹ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇਣ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਜ਼ਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਤੁਰੰਤ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਜਾਂ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਕਰਬਲਾ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦਾ ਫਤਵਾ ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ ਜਿਊਣ ਦਾ ਕੋਈ ਅਵਸਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਜਿਹਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਿਊਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਦੱਬ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹੇ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਿਹੜੇ ਸਵਰਗ ਦੇ ਅਨੰਦ ਮਾਨਣ ਲਈ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਸਵਰਗੀ ਅਨੰਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ ਸਨ ਜੇ ਉਹ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇ ਦਿੰਦੇ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਹੀ ਇਸ ਧਰਮ ਵਿਚ ਆਪਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਅੱਗੇ ਵਾਰਨ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣ ਨਾਲੋਂ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਮਰਨ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦਿੱਤੀ:

–ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

–ਜੇ ਜੀਵੈ ਪਤਿ ਲਬੀ ਜਾਇ ॥ ਸਭੁ ਹਰਾਮੁ ਜੇਤਾ ਕਿਛੁ ਖਾਇ ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੨)

ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਸਰੀਰਕ ਮੋਹ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖ ਸਰੀਰਕ ਜਾਮੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਸਰੀਰ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿ ਕੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਜਿਊਂਦੇ ਜੀ ਮਰਨਾ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ:

ਅਖੀ ਬਾਝਹੁ ਵੇਖਣਾ ਵਿਣੁ ਕੰਨਾ ਸੁਨਣਾ॥

ਪੈਰਾ ਬਾਝਹੁ ਚਲਣਾ ਵਿਣੁ ਹਥਾ ਕਰਣਾ॥

ਜੀਭੈ ਬਾਝਹੁ ਬੋਲਣਾ ਇਉ ਜੀਵਤ ਮਰਣਾ॥

ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਿ ਕੈ ਤਉ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੯)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸੰਝ, ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪਣੇ ਹਰ ਕਾਰਜ ਸਮੇਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਨ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਵੀ ਮਰਦ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਜਿੰਨਾ ਹੀ ਦਰਜਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:-

“ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ”

ਸਿੱਖ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਸਥਾਨ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ‘ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਇਸਤਰੀ ਹੈ, ਜਿਨ੍ਹਾ ਦਾ ਪਤੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ, ਚਾਰ ਪੋਤਰੇ ਸ਼ਹੀਦ, ਦਾਦਾ ਸਹੁਰਾ ਸ਼ਹੀਦ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਰਾ ਕ੍ਰਿਪਾਲ ਚੰਦ ਸ਼ਹੀਦ, ਨਨਾਣ ਵੀਰੋ ਦੇ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ। ਇਹ ਸਭ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਰਾਜ ਲੈਣ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੋਈਆਂ।

ਸ਼ਹੀਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹੀਦ ਪਤੀ ਦਾ ਸੀਸ ਤੱਕਣ ਸਮੇਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਹੇ ਪਤੀ ਜੀਓ! ਤੁਹਾਡੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭ ਗਈ ਹੈ, ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਮੇਰੀ ਵੀ ਨਿਭ ਜਾਏ’। ਇਸ ਮਹਾਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਸੁਭਿਖੀਏ ਖੱਤਰੀ ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਹਰ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ੩੪ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵਰਗੇ ਮਹਾਨ ਤੇਜਸਵੀ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਦੋਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਢਾਕਾ ਵਿਖੇ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪੁੱਤਰ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਦੀ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਕੀਤੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਮਾਖੋਵਾਲ (ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ) ਆਉਣ ‘ਤੇ ਆਪ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮਾਖੋਵਾਲ ਆ ਗਏ। ੧੬੭੫ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ’ ਦਾ ਕਰਤਾ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ

‘ਪ੍ਰਗਟ ਭਏ ਗੁਰ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ। ਸਗਲ ਸ੍ਰਿਸਟ ਪੈ ਢਾਪੀ ਚਾਦਰ।’

ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਪਰਜਾ ਉੱਤੇ ਵਧ ਰਹੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਤਨਾਉ ਵਧਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ੧੭੦੪ ਈ: ਨੂੰ ਮਾਤਾ

ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਸਾਰਾ ਕਾਫਲਾ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਦੋ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਸ ਕਾਫਲੇ ਤੋਂ ਵਿਛੁੜ ਗਏ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਗੰਗੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਖੇੜੀ (ਸਹੇੜੀ) ਲੈ ਗਿਆ। ਗੰਗੂ ਨੇ ਧਨ ਦੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਕੋਲ ਸਰਹਿੰਦ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿੱਥੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖ-ਭਾਣੇ ਪੋਹ ਦੀ ਸਰਦੀ ਵਿਚ 'ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ' ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਛੋਟੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਜਾਣਗੇ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਕੇ 'ਸੀਸੁ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ' ਵਾਲਾ ਵਚਨ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਯੋਗੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ, ਕਿ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੇ ਵਕਤ ਲਾੜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ:

ਜਾਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ ਆਇ ਗਲੇ ਸੇ ਲਗਾ ਤੇ ਲੂੰ
ਕੇਸੋਂ ਕੇ ਕੰਘੀ ਕਰ ਦੁੰ ਜਰਾ ਮੂੰਹ ਧੁਲਾ ਤੇ ਲੂੰ
ਪ੍ਰਯਾਚੇ ਸਰੋਂ ਪ: ਨਨੀ ਸੀ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਤੇ ਲੂੰ
ਮਰਨੇ ਸੇ ਪਹਲੇ ਤੁਮ ਕੇ ਦੁਲਾ ਬਨਾ ਤੇ ਲੂੰ

ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਝੁਕਾਉਣ ਲਈ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਲਚ ਦਿੱਤੇ, ਅਜਿਹੇ ਲਾਲਚ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਾਮੀ ਧਰਮਾਂ ਵਿਚ ਸਵਰਗ ਦੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਡਰਾਵੇ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਦੁਆਰਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਾਕਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਕਿ:

ਹਮਰੇ ਬੰਸ ਰੀਤਿ ਇਮ ਆਈ॥ ਸੀਸ ਦੇਤਿ ਪਰ ਧਰਮ ਨਾ ਜਾਇ॥

ਕਈ ਦਿਨ ਲਾਲਚ ਤੇ ਡਰਾਵੇ ਦੇਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਾ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਨਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜ਼ਿਬਹ ਕਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

ਹੁਤੇ ਉਹਾਂ ਥੇ ਛੁਰਾ ਇਕ ਵਾਰੋ,
ਦੈ ਗੋਡੇ ਹੇਠ, ਕਰ ਜ਼ਿਬਹ ਡਾਰੋ,
ਤੜਫ ਤੜਫ ਗਈ ਜਿੰਦ ਉਡਾਇ,
ਇਮ ਸ਼ੀਰ ਖੋਰ ਦੁਇ ਦਏ ਕਤਲਾਇ।

ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ੮੦ ਸਾਲ ਦੇ ਲੱਗਭਗ ਸੀ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਉਹ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦਾ ਗੁਣ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹੋ ਹੀ ਗੁਣ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਭਰਿਆ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਇਸ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਵੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੇ ਇਸ ਗੁਣ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਜਿਸਦੇ ਸਦਕੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹੋ ਰਹੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ, ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਿਦਕ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ■

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ- ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਦਾਦੀ ਮਾਂ

-ਡਾ. ਪਰਮਜੀਤ ਕੌਰ*

ਦਇਆ, ਧਰਮ, ਸੱਚ, ਤਿਆਗ, ਸੰਜਮ, ਉਦਾਰਤਾ, ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ, ਪਰ-ਉਪਕਾਰ ਆਦਿਕ ਗੁਣ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੁਣ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਦੇ ਅਤੇ ਨਿਖਾਰਦੇ ਹਨ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਉੱਚ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਘਰ-ਪਰਵਾਰ ਦਾ ਇਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਯੋਗਦਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਦੇ ਅਨੁਭਵਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਦਾਦਾ-ਦਾਦੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨਿਰਸੁਆਰਥ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਗੁਝਰੀ ਦੇ ਕੇ ਸੱਚ, ਤਿਆਗ, ਵੀਰਤਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾਂ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ ਦੀ ਸੁਚੱਜਤਾ ਨਾਲ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਘੜਦੇ ਹਨ।

ਪ੍ਰੇਮ, ਮਮਤਾ, ਧੀਰਜ, ਤਿਆਗ, ਸੰਜਮ, ਉਦਾਰਤਾ ਅਤੇ ਸਹਿਣਸ਼ੀਲਤਾ ਦੀ ਮੂਰਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਇਕ ਐਸੇ ਹੀ ਆਦਰਸ਼ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਐਸੇ ਸੰਸਕਾਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਕਿ ਉਹ ਕੰਡਿਆਂ ਭਰੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਡੋਲੇ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਵੀਰਤਾ, ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਅਦੁੱਤੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣ ਗਏ ਅਤੇ ਛੋਟੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਹੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅਮਰ ਹੋ ਗਏ।

ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੀ ਸੁਆਮੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਕਰਤਾਰਪੁਰ (ਜਲੰਧਰ) ਨਿਵਾਸੀ ਭਾਈ ਲਾਲ ਚੰਦ ਜੀ ਦੇ ਗ੍ਰਿਹ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸੰਨ ੧੯੨੭ ਈ: ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਆਪ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨਾਲ ਹੋਇਆ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮਾਤਾ ਬਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਬੇਟਾ! ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਰਨਾ। 'ਗੁਜਰੀ' ਦਾ ਅਰਥ ਹੀ ਸੁਖ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਨੂੰਹ, ਪਤਨੀ, ਸੱਸ, ਮਾਤਾ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਦਾ ਹੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ, ਨਵੇਂ ਆਦਰਸ਼ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕੁਲ ਦੇ ਗੌਰਵ ਨੂੰ ਵਧਾਇਆ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਇਕ ਐਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਸਨ, ਜੋ ਬਾਬਾ ਬਕਾਲੇ ਵਿਚ ਪਤੀ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸੰਤੋਖ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਰਨ ਵਿਚ ਆਏ

*ਮਕਾਨ ਨੰ-੬੨੦, ਗਲੀ ਨੰ-੧, ਛੋਟੀ ਲਾਇਨ, ਸੰਤ ਪੁਰਾ, ਯਮੁਨਾ ਨਗਰ, ਹਰਿਆਣਾ-੧੩੫੦੦੧
ਮੋ: +੯੧੯੮੧੨੩-੫੮੧੮੬

ਹੋਏ ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਪੰਡਤਾਂ ਦੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਦੇ ਹੋਏ ਵੱਡੇ ਜ਼ਿਗਰੇ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸੀਸ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਕੇ ‘ਜਿਵੇਂ ਤੁਹਾਡੀ ਨਿਭ ਆਈ ਤਿਵੇਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਨਿਭ ਜਾਏ’ ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਦੇਸ਼ਾਂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਭੇਜ ਕੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦਿਖਾਈ। ਪੁੱਤਰ ਬਾਲ (ਗੁਰੂ) ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਮੂਰਤ, ਵੀਰ ਮਹਾਨ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਇਨਕਲਾਬੀ ਬਣਾਇਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਜੋ ਆਤਮਾ ਸੰਜਮੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਉਹੀ ਸਰਬ ਸ਼ਕਤੀਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸੂਮ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਮਤਾਮਈ ਲੋਰੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿਜੋਗ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਿਚ ਅਸੀਸ ਭਰੋਸਾ, ਸਾਹਸ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਬਿਖਮ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਹਸ ਰੱਖਣ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾਇਆ।

ਦਾਦੀ ਦਾ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਸੰਸਾਰ-ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਪਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਅਲੌਕਿਕ ਹੈ। ‘ਗੁਰੂ ਪਦ ਪ੍ਰੇਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ “ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਅਜੇ ਛੋਟਾ ਹੈ” ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ “ਛੋਟੇ ਵੱਡੇ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੋ। ਸ਼ੇਰਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਸ਼ੇਰ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।” ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਜਿੱਤ ਕੇ ਆਏ ਤਾਂ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਸੀਨੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਅਸੀਸਾਂ ਅਤੇ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ ਦੇ ਕੇ ਹੌਂਸਲਾ ਵਧਾਇਆ।

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡਿਆ ਤਾਂ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਾਫਲੇ ਨਾਲੋਂ ਵਿਛੜ ਗਏ। ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਰਸੋਈਆ ਗੰਗੂ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ (ਖੇੜੀ) ਲੈ ਗਿਆ ਪਰ ਲੋਭ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਧਨ ਚੁਰਾ ਲਿਆ। ਜਦੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਚੋਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ? ਮੰਗ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕ੍ਰੋਧ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਮੋਰਿੰਡੇ ਦੇ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਉੱਥੋਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਜਾਨੀ ਖਾਂ, ਮਾਨੀ ਖਾਂ ਸਹੇੜੀ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ ਪਕੜ ਕੇ ਬੈਲ-ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਾਲ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪੋਹ ਦੀ ਠੰਡੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਦੇ ਫਰਸ਼ ’ਤੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ

ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਿਠਾ ਕੇ ਦੁਲਾਰ ਨਾਲ ਬਹਾਦਰ ਵੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੌਰਵਮਈ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀਰਤਾ, ਨਿਰਭੈਤਾ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕੀ ਉਹ ਡਟ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਣ। ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਗੱਜ ਕੇ ਫਤਿਹ ਬੁਲਾਉਣੀ, ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਨਾ ਆਉਣਾ ਤੇ ਮੌਤ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਡਰਣਾ।

ਜਦੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ ਮੁਗਲ ਸਿਪਾਹੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਆਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੀਸ 'ਤੇ ਦਸਤਾਰ ਸਜਾਈ ਤੇ ਗਲੇ ਨਾਲ ਲਗਾ ਕੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਸਮਝਾਇਆ ਬੇਟਾ! ਯਾਦ ਰਹੇ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਹਾਦਰ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹੋ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸੀਸ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਹਿੰਦ ਦੀ ਚਾਦਰ ਮਹਾਨ ਤਪੱਸਵੀ, ਧਰਮ ਲਈ ਸੀਸ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਸੀ ਪੋਤਰੇ ਹੋ। ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਝੁੱਕਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਡਰਨਾ ਨਹੀਂ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ-ਪੂਰਵਕ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਦੇ ਅਨੁਕੂਲ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ।

ਜਿਸ ਸਮੇਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਉਹ ਨਿਡਰਤਾ ਪੂਰਵਕ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਝੁੱਕ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਾਹਸ ਤੇ ਧੀਰਜ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਤੋਂ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਨਹੀਂ ਝੁੱਕਦੇ। ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਕਈ ਲਾਲਚ ਅਤੇ ਐਸ-ਓ-ਅਰਾਮ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਰਦੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕਰਨ 'ਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਦਿਖਾਇਆ ਪਰ ਧੀਰਜ ਅਤੇ ਸਾਹਸ ਦੀ ਮੂਰਤ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਾਲੇ ਗਏ, ਸਿਖਾਏ ਗਏ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ-

“ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੰਸ਼ਜ ਹਾਂ, ਧਰਮ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ, ਧਰਮ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ” ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਜਾਂ ਮੌਤ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੂੰ ਚੁਣਨ ਅਤੇ ਇਸ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਮੁਹਲਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ।

ਉਹ ਰਾਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੇ ਅਨੋਖੀ ਰਾਤ ਸੀ। ਪੋਤਰਿਆਂ ਨਾਲ ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ

ਦੀ ਅਖੀਰਲੀ ਰਾਤ ਹੈ ਇਹ ਜਾਣਦੇ ਹੋਏ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਦੁਲਾਰਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੇਰ-ਦਿਲ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਧਰਮ ਦੇ ਰਸਤੇ 'ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹਿਣ।

ਸਵੇਰੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਆਉਣ 'ਤੇ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲੇ ਲਗਾਇਆ ਤੇ ਦਾਦਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਦੀ ਅਸੀਸ ਦਿੱਤੀ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਮੁੱਖ ਅਲੌਕਿਕ ਤੇਜ਼ ਨਾਲ ਚਮਕ ਰਹੇ ਸਨ, ਡਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਸੀ। ਹੈਰਾਨ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਇਸਲਾਮ ਜਾਂ ਮੌਤ ਤਾਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ- “ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਦੇ ਲਈ ਜਾਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹਾਂ।” ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਭਾਣਾ ਮੰਨਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੀ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਿੱਛੋਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਗਏ।

ਧੰਨ ਹੈ ਦਾਦੀ ਮਾਂ-ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਿਆਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅਨਿਆਂ, ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਝੁਕਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਆਤਮ ਬਲੀਦਾਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦਾ ਸਾਹਸ, ਹਿੰਮਤ ਅਤੇ ਧੀਰਜ ਹੀ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸੇ ਘਟਨਾ ਨੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਹਕੂਮਤ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖੀ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਕਲਗੀਧਰ ਚਮਤਕਾਰ’ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰਫ ਸੰਕੇਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਲਿਖਦੇ ਹਨ “ਆਹ ਪਿਆਰੀ ਮਾਤਾ! ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸਹਿਣ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਧਰਮ ਤੇ ਅਣਖ ਲਈ ਹਨ।”

ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਹਰੇਕ ਨਾਰੀ ਲਈ ਆਦਰਸ਼ ਹਨ, ਪ੍ਰੇਰਣਾ-ਸ੍ਰੋਤ ਹਨ। ਅੱਜ ਜੇਕਰ ਹਰੇਕ ਮਾਂ ਅਤੇ ਦਾਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ-ਦੁਲਾਰ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਵੀਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ ਸੰਸਕਾਰ, ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤਤਾ ਅਤੇ ਗੌਰਵ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ, ਸਦਾ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਬੱਚਾ ਪਤਿਤ ਨਾ ਹੋਵੇ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਨਾ ਕਰੇ ਬਲਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਏ ਗਏ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਤੁਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗੌਰਵਮਈ

ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ

-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ*

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਉ, ਨਿਵੇਕਲੀ, ਲਾਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਣ ਲਈ ਭਾਰਤ ਦੇ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਤਥਾ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਜਾਣਨਾ ਉਪਯੋਗੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਝਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਇਹ ਦੇਸ਼ “ਸੋਨੇ ਦੀ ਚਿੜੀ” ਸੀ। ਵਿੱਦਿਆ ਦਾ ਗੜ੍ਹ, ਸਭਿਅਤਾ ਦਾ ਪੰਝੂੜਾ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੇਸ਼, ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਾਤ-ਵੰਡ, ਵਰਣ-ਵੰਡ, ਆਸ਼ਰਮ-ਵੰਡ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਤਾ, ਛੂਤ-ਛਾਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਆਦਿ ਕਾਰਨ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੇ ਐਸ਼-ਪ੍ਰਸਤੀ, ਲੁੱਟ-ਕੁੱਟ, ਆਪਸੀ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਆਰਥਿਕ ਕਾਣੀ ਵੰਡ ਨੇ ਬਲਦੀ ਉੱਤੇ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਦੇਸ਼ ਅੰਦਰ ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਕਮੀਆਂ-ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਦੇਸ਼ ਆਪਣੇ ਧਰਮ, ਗੈਰਤ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਸਰਹੱਦਾਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਗਿਆ। ਹਾਲਾਤ ਐਸੇ ਬਣ ਗਏ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੬੩੨ ਈ: ਵਿਚ ਵਫ਼ਾਤ (ਮੌਤ) ਤੋਂ ੮੦ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ੭੧੨ ਈ: ਵਿਚ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦਾ ੧੮ ਸਾਲ ਦਾ ਛੋਕਰਾ ਮੁਹੰਮਦ-ਬਿਨ-ਕਾਸਮ ੨੦੦ ਘੋੜ ਸਵਾਰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਕੇ ਵਾਪਸ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਤ੍ਰਾਸਦੀ ਕਿਸੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਹੋਰ ਕੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਫਗਾਨੀ ਹਮਲਿਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਜਾਰੀ ਰਿਹਾ ਅਤੇ ਅੰਤ ੧੧੯੨ ਈ: ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਇਸ ਨਵੀਂ ਉਭਰੀ “ਮੁਗਲ ਸ਼ਕਤੀ” ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਪਣਾ ਧਰਮ, ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਤਾਣਾ-ਬਾਣਾ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਰਜਵਾੜਿਆਂ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਲਾਮੀ ਨੂੰ ਹੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਧਰਮ ਤਬਦੀਲੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। “ਅੰਤਰਿ ਪੂਜਾ ਪੜਹਿ ਕਤੇਬਾ ਸੰਜਮੁ ਤੁਰਕਾ ਭਾਈ॥” ਦਾ ਬੋਲਬਾਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਭਾਰਤੀ ਰਿਆਸਤੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਰਾਜਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਜੁਲਮਾਂ ਹੇਠ ਭਾਰਤੀ ਕਿਰਤੀ ਜਮਾਤ ਤਰਾਹ-ਤਰਾਹ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸ ਨਾ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸੀ, ਨਾਂ ਹੀ ਧਰਮ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਸਮਰੱਥ ਅਤੇ ਯੋਗ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਨੇਤਾ ਸੀ। ਹਾਲਾਤ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਨਿਘਰ ਗਏ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜਾਨ-ਮਾਲ ਅਤੇ

*ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦

ਸਰਹੱਦਾਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਨੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਵਕਤੀ ਲਾਭਾਂ ਹਿਤ ਗੁਲਾਮੀ ਹੀ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਈ। ਰਾਜਪੂਤ ਰਾਜਾ ਮਾਨ ਸਿੰਹ ਨੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਜੋਧਾ ਬਾਈ ਦਾ ਡੋਲਾ ਹੀ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਅਹਿਲਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ੧੨ਵੀਂ, ੧੩ਵੀਂ, ੧੪ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾਂ “ਸੂਫੀ ਲਹਿਰ” ਤੇ “ਭਗਤੀ ਲਹਿਰ” ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਬਲ ਤੇ ਸਰਬਪੱਖੀ ਅਗਵਾਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਮਿਲੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਣ, ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਣ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਨੂੰ ਓਟ-ਆਸਰਾ, ਅਗਵਾਈ ਹੀਣ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਮਿਸਾਲੀ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ, ਧਰਮ-ਹੀਣ ਕੀਤੇ ਗਏ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ, ਅਣਖ, ਗੌਰਵ, ਗੈਰਤ, ਮਨੁੱਖੀ ਬਰਾਬਰੀ ਅਤੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਤੇ ਛੂਤ-ਛਾਤ ਰਹਿਤ ਵਾਲਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਿਰਾਲਾ ਅਤੇ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤ ਨਾਲ ਹੀ ਖੜਾ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਥਾਨ ਲਈ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਅਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਸਰਬਪੱਖੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਸਾਰ-ਅੰਸ਼ ਇੰਝ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ:-

- ਨੀਚਾ ਅੰਦਰਿ ਨੀਚ ਜਾਤਿ ਨੀਚੀ ਹੂ ਅਤਿ ਨੀਚੁ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਸਾਥਿ ਵਡਿਆ ਸਿਉ ਕਿਆ ਰੀਸ॥ (ਪੰਨਾ ੧੫)

- ਜਿਨ ਕੀ ਜਾਤ ਔਰ ਕੁਲ ਮਾਂਹੀ

ਸਰਦਾਰੀ ਨਹਿ ਭਈ ਕਦਾਂਹੀ...।

ਇਨ ਹੀ ਕੋ ਸਰਦਾਰ ਬਨਾਵੋਂ

ਤਭੈ ਗੁਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨਾਮ ਸਦਾਵੋਂ॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤਾਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿਚ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਅਵਾਜ਼ ਉਠਾਉਣਾ, ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾਉਣਾ, ਕਥਾ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਭੇਦ-ਭਾਵ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਗਤ-ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ “ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਪਾਛੇ ਸੰਗਤ” ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਕੀਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਰੋਵਰ ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਭਿੰਨ-ਭੇਦ ਦੇ ਲੋਕਾਈ ਦੇ ਹਰ ਬਸਰ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ-ਸਾਂਝ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਤ “ਆਦਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ” ਵਿਚ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦੇ ਸੰਤਾਂ-ਭਗਤਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਖੌਤੀ ਨੀਚ ਜਾਤਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜੁੜਨ ਦਾ ਹੱਕ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਨਾਂ ਕਰਕੇ ਦੇਸੀ ਰਾਜੇ, ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ, ਅਖੌਤੀ ਉੱਚ ਜਾਤੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸਭ ਇੱਕ

ਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਡੱਟ ਗਏ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਕ੍ਰਾਂਤੀਕਾਰੀ ਲੋਕ-ਪੱਖੀ ਲਹਿਰ ਸਮੇਂ ਦੀ ਰਾਜਸੀ ਸ਼ਕਤੀ, ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ, ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਕਾਂ ਉੱਤੇ ਡਾਕੇ ਮਾਰਨ, ਲੁੱਟ ਅਤੇ ਕੁੱਟ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਕਾਬਲ-ਏ-ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦੇਸੀ ਰਿਆਸਤੀ ਰਾਜਿਆਂ, ਧਾਰਮਿਕ ਕੱਟੜਪੰਥੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਕਤੀ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ, ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਮੁਕੰਮਲ ਇਨਕਲਾਬੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਰਸਤੇ ਦਾ ਰੋੜਾ ਮੰਨ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਹੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਵੈ-ਵਿਰੋਧ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਕ-ਜੁੱਟ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਇਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਵੇਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਹਾਂਗੀਰ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਠਹਿਰਾਉਣ ਲਈ ਜੋ ਤੁਜ਼ਕ-ਏ-ਜਹਾਂਗੀਰੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਉਹ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪਿਆਰਾ ਸੀ ਉਹ ਬਲਹੀਣ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਸਨ। ਕਸ਼ਮੀਰੀ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਪੰਡਤ ਕਿਰਪਾ ਰਾਮ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਫਰਿਆਦੀ ਬਣ ਕੇ ਪਹੁੰਚੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ, “ਬਾਹੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕੜੀਏ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਂਹੋਂ ਨ ਛੋੜੀਏ” ਦਾ ਕੱਤਕ ਮਹਾਨ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਰਚਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਇਸ ਸ਼ਹੀਦੀ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦੇ ਹਨ, “ਤਿਲਕੁ ਜੰਝੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭ ਤਾ ਕਾ॥ ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲੂ ਮਹਿ ਸਾਕਾ॥”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ, ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

- ਕਾਦੀ ਕੂੜੁ ਬੋਲਿ ਮਲੁ ਖਾਇ॥ ਬ੍ਰਾਹਮਣੁ ਨਾਵੈ ਜੀਆ ਘਾਇ॥
ਜੋਗੀ ਜੁਗਤਿ ਨ ਜਾਣੈ ਅੰਧੁ॥ ਤੀਨੇ ਓਜਾੜੇ ਕਾ ਬੰਧੁ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੨)
- ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ॥ ਜਾਇ ਜਗਾਇਨਿ ਬੈਠੇ ਸੁਤੇ॥
ਚਾਕਰ ਨਹਦਾ ਪਾਇਨਿ ਘਾਉ॥ ਰਤੁ ਪਿਤੁ ਕੁਤਿਹੋ ਚਟਿ ਜਾਹੁ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੮੮)
- ਖੜੀਆ ਤ ਧਰਮੁ ਛੋਡਿਆ ਮਲੇਛ ਭਾਖਿਆ ਗਹੀ॥
ਸ੍ਰਿਸਟਿ ਸਭ ਇਕ ਵਰਨ ਹੋਈ ਧਰਮ ਕੀ ਗਤਿ ਰਹੀ॥ (ਪੰਨਾ ੬੬੩)
- ਰਾਜੇ ਪਾਪੁ ਕਮਾਂਵਦੇ ਉਲਟੀ ਵਾੜ ਖੇਤ ਕਉ ਖਾਈ॥
ਕਾਜੀ ਹੋਏ ਰਿਸਵਤੀ ਵਢੀ ਲੈ ਕੈ ਹਕੁ ਗਵਾਈ॥
ਇਸੜੀ ਪੁਰਖੈ ਦਾਮਿ ਹਿਤੁ ਭਾਵੈ ਆਇ ਕਿਥਾਉਂ ਜਾਈ॥
ਵਰਤਿਆ ਪਾਪੁ ਸਭਸਿ ਜਗਿ ਮਾਂਹੀ॥ (ਵਾਰ ੧:੩੦)

ਭਾਰਤੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਅਪਮਾਨਜਨਕ ਜਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਇਕ ਨਰੋਆ, ਸੰਤੁਲਿਤ, ਮਨੁੱਖੀ-ਬਰਾਬਰੀ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ, ਗੈਰਤ, ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਅਣਖ-ਭਰਪੂਰ

ਜੀਵਨ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਾਉਣ ਹਿਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਇਕ ਸਰਬਪੱਖੀ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਰੋਸ਼ਨੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਹਰ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਕਾਬਜ਼ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਟਕਰਾਅ ਅਰੰਭ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰੂ ਪਰਵਾਰਾਂ, ਅਣਗਿਣਤ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਅਤੇ ਭੁਝੰਗੀਆਂ ਨੂੰ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਣੇ ਪਏ। ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤੀਤ ਕਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਲਾਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਧਰਮ, ਗੌਰਵ, ਅਣਖ, ਹੋਂਦ-ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਬਚਾਅ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਮੁੱਚਾ ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਠੀਕ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ:

ਨਾ ਕਹੂੰ ਅਬ ਕੀ ਨਾ ਕਹੂੰ ਤਬ ਕੀ
ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ
ਸੁੰਨਤ ਹੋਤੀ ਸਭ ਕੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦਰਦਨਾਕ ਘਟਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਿਲ ਨੂੰ ਕੰਬਾਅ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਘੋਰ ਪਾਪ ਅਤੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਸਾਕਾ ਹੈ। ਇਹ ਘਟਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਚਿੱਤਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜੂਝ ਮਰਨ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਦੇ ਸਿਖਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੀ ਹੈ। ੮ ਪੋਹ ੧੭੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਲੜਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ੧੩ ਪੋਹ ੧੭੬੧ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਵੱਲੋਂ ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਕੰਧਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣਵਾ ਕੇ ਅਕਹਿ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਬਾਰੇ ‘ਮੈਥਲੀ ਸ਼ਰਣ ਗੁਪਤ’ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਜਿਸ ਕੁਲ ਜਾਤੀ ਦੇਸ਼ ਕੇ ਬੱਚੇ, ਦੇ ਸਕਤੇ ਹੈਂ ਯੋਂ ਬਲੀਦਾਨ।
ਉਸ ਕਾ ਵਰਤਮਾਨ ਕੁਛ ਭੀ ਹੋ, ਭਵਿੱਸ਼ਯ ਹੈ ਮਹਾਂ ਮਹਾਨ।

ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਅਨੰਦ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਾ ਮਿਟਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮਾਰਗ ਇੱਕ ਮਹਾਨ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਮਾਰਗ ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਸਿਰ ਭੇਟ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਲੀਹ ‘ਤੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੬੯੯ ਈ: ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਇੱਕ ਆਦਰਸ਼ਕ, ਸੰਪੂਰਨ ਅਤੇ ਸੁਤੰਤਰ ਮਨੁੱਖ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰ, ਗੁਰਮੁਖ ਅਤੇ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਸਿਖ ਅਤੇ

ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਸਦਗੁਣ ਭਰਪੂਰ ਨਿਰਾਲੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਹੈ। ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਤਨ, ਮਨ ਤੇ ਧਨ ਸੌਂਪ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਬਰ-ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਲਈ ਜੁਝ ਮਰਨ ਤੋਂ ਝਿਜਕਦਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਇਸ ਮਾਰਗ ਦੇ ਪਾਂਧੀ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

- ਜਦੋਂ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥
- ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)
- ਸੀਸੁ ਵਢੇ ਕਰਿ ਬੈਸਣੁ ਦੀਜੈ ਵਿਣੁ ਸਿਰ ਸੇਵ ਕਰੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੮)
- ਤਨੁ ਮਨੁ ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸਭੁ ਅਰਪੀ ਵਿਚਿ ਅਗਨੀ ਆਪੁ ਜਲਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੭੫੭)
- ਅਰੁ ਸਿਖ ਹੋਂ ਆਪਨੇ ਹੀ ਮਨ ਕੋ ਇਹ ਲਾਲਚ ਹਉ ਗੁਨ ਤਉ ਉਚਰੋਂ॥
- ਜਬ ਆਵ ਕੀ ਅਉਧ ਨਿਦਾਨ ਬਨੈ ਅਤ ਹੀ ਰਨ ਮੈ ਤਬ ਜੂਝ ਮਰੋਂ॥ (ਚੰਡੀ ਚਰਿਤ੍ਰ)

ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਲਤਨਤ ਇਕੱਠੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਟਕਰਾਏ ਫਿਰ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਤੇ ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਇੱਕ-ਜੁਟ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਸਾਂਝੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਘੇਰਾ ਲੰਮਾ ਹੋਣ ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਸ਼ਰਤ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡ ਦੇਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਰੋਕ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਲਿਖਤੀ ਕਸਮਾਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ ਤੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਕੀਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਤੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੱਥਾਂ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇਕਰ ਉਸ ਨੂੰ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਲਿਖਤੀ ਕੀਤੇ ਵਾਅਦੇ, ਖਾਧੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁਰਾਨ ਸ਼ਰੀਫ ਦੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਭੇਜ ਸਕਦੇ ਹਨ:-

ਤੁਰਾ ਗਰ ਬਬਾਯਦ ਕਉਲਿ ਕੁਰਾਂ।

ਬਨਿਜ਼ਦੇ ਸ਼ੁਮਾ ਰਾ ਰਸਾਨਮ ਹਮਾਂ।

(ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਖਾਲੀ ਕਰ ਕੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਕਸਮਾਂ ਤੋੜ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਧਰਮਹੀਣ ਰਾਜ ਸੱਤਾ ਦਾ ਹੀ ਨੰਗਾ ਨਾਚ ਸੀ। ਬੇਈਮਾਨੀ, ਵਾਇਦਾ-ਖਿਲਾਫੀ, ਚੰਗੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਦਰਿੰਦਗੀ ਦਾ ਘਿਨਾਉਣਾ ਕਾਰਾ ਸੀ। ਕਵੀ ਅਲਾਮਾ ਇਕਬਾਲ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਜਲਾਲ-ਏ-ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਹੋ ਕਿ ਜਮਹੂਰੀ ਤਮਾਸ਼ਾ ਹੋ।

ਜ਼ੁਦਾ ਹੋ ਦੀਂ ਸੇ ਸਿਆਸਤ ਤੋ ਰਹਿ ਜਾਤੀ ਹੈ ਚੰਗੇਜ਼ੀ।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਗਹਿਗੱਚ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ਦੋਹਾਂ ਪਿਰਾਂ ਦਾ ਭਾਰੀ ਜਾਨੀ ਅਤੇ ਮਾਲੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ। ਇਸੇ ਘਮਸਾਨ ਦੇ ਯੁੱਧ ਦੌਰਾਨ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਵਿੱਛੜ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵਹੀਰ ਤੋਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵੱਖ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੋ ਗਏ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਘਟਨਾ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਮਰਦ-ਏ-ਮੈਦਾਨ, ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ-ਏ-ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪਾਸ ਜਿੱਥੇ ਜੰਗ ਦਾ ਸਾਜ਼ੋ-ਸਮਾਨ ਤੀਰ, ਤੇਗ, ਢਾਲ, ਬਰਛਾ, ਛਵੀ ਆਦਿ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਾਜ਼ ਸਿਰੰਦਾ, ਸਿਤਾਰ ਆਦਿ ਵੀ ਨਾਲ ਸਨ। ੬ ਅਤੇ ੭ ਪੋਹ ਦੀ ਰਾਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦਾ ਹੋਇਆ। ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੇ ਭਾਰੀ ਹਮਲਾ ਬੋਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਡੇ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਜੈਤਾ ਜੀ), ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਦਇਆ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਨੂੰ “ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵੀਚਾਰੁ” ਅਨੁਸਾਰ “ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ” ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਜਿਹਾ ਕਾਰਜ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਹੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ, ਜਦੋਂ ਅਜਿਹੇ ਅਤਿ ਬਿਖਮ, ਖਤਰੇ ਭਰਪੂਰ ਹਾਲਾਤ ਵਿਖੇ ਅਤੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣਾ ‘ਫਰਜ਼-ਏ-ਇਲਾਹੀ’ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲੇ। ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਹ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਅਲੋਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ ਘਟਨਾ ਸੀ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਭਾਰੀ ਹੜ੍ਹ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹਮਲਾ ਇਉਂ ਜਾਪਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਇਸ ਘਿਨਾਉਣੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਏ ਹੋਣ। ਭਾਵੇਂ ਇਸ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਸੈਂਕੜੇ ਹੀ ਮਰਜੀਵੜੇ ਸਿੰਘਾਂ ਸਮੇਤ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ (ਜੈਤਾ ਜੀ) ਅਤੇ ਭਾਈ ਉਦੇ ਸਿੰਘ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਪਰੰਤੂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਜਿੱਥੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਾਫ਼ਲੇ ਨਾਲੋਂ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਵਿੱਛੜਿਆ, ਉਸ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ‘ਪਰਵਾਰ ਵਿਛੋੜਾ’ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ, ਜੋ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਇਸ ਦਰਦਨਾਕ ਘਟਨਾ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਉਪਰੰਤ ਸਰਸਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਰੋਪੜ ਦੇ ਨੇੜੇ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ (ਕੋਟਲਾ ਨਿਹੰਗ ਖਾਨ) ਵਿਚ ਬਿਤਾਇਆ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਚੱਲ ਪਏ, ਪਰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਵੀ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਦਾਖਲ ਹੋ ਕੇ ਮੋਰਚਾ-ਬੰਦੀ ਕਰ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਸਮੇਤ ਚਾਲ੍ਹੀ ਕੁ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਦਸ ਲੱਖ ਫੌਜ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੋਲ ਤਕਰੀਬਨ ਸਾਰਾ ਗੋਲੀ ਸਿੱਕਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੜ੍ਹੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਲੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪ

ਵਾਰੋ-ਵਾਰੀ ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਸ਼ਸਤਰ ਸਜਾ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ। ਅੰਤ ਵੱਡੇ ਜੰਗਜੂ ਯੋਧਿਆਂ ਵਾਲੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬੜੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੁਝਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਅਜੇ ਜਵਾਨੀ ਵਿਚ ਪੈਰ ਰੱਖਿਆ ਹੀ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਜੁਝਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਕਿਸ਼ੋਰ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸਨ। ਇਰਾਕ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਕਰਬਲਾ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਹਸਨ ਹੁਸੈਨ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਮਿਸਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਸਤਿਗੁਰ ਜੇਕਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਯਤਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਦੁਨੀਆਵੀ ਲੋਕ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਸਵਾਰਥਾਂ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸਾਰੇ ਅਸੂਲ, ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਕੌਮੀ ਹਿੱਤਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਝਿੱਜਕਦੇ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਹੀ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਸਪੁੱਤਰਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਜੁਝਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕੀਤੀ ਤਿਆਰੀ ਅਤੇ ਰਹਿੰਦੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਪੰਥਕ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪੰਜ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਹੋ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨੂੰ ਗੜੀ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਮੁਗਲਾਂ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਚਾਲੇ ਪਾਏ।

ਕਰਬਲਾ ਦੀ ਜੰਗ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਅੰਤਰ ਸੀ। ਕਰਬਲਾ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੋਵੇਂ ਫੌਜਾਂ ਬਰਾਬਰ ਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ 'ਤੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਸੀ। ਇਸ ਜੰਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੂੰ ਲਿਖੇ ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਭੁੱਖੇ-ਭਾਣੇ ਚਾਲੂ ਆਦਮੀ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਲਸ਼ਕਰ ਅਚਾਨਕ ਟੁੱਟ ਪਵੇ:

ਗੁਰਸਨ : ਚਿਹ ਕਾਰੇ ਕੁਨੱਦ ਚਿਹਲ ਨਰ।

ਕਿ ਦਹ ਲੱਕ ਬਿਆਯਦ ਬਰੋ ਬੇਖਬਰ।

(ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਾਵੀਂਆਂ ਜੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਮਿਸਾਲਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਾਰਾਗੜ੍ਹੀ ਦੀ ਜੰਗ ਦੀਆਂ ਮਿਲਦੀਆਂ ਹਨ, ਪਰ ਬਾਕੀ ਕੌਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ।

ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਨ ਡੁੱਲ੍ਹਣ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਧਰਤੀ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਬਣ ਗਈ ਅਤੇ ਇੱਥੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਜੰਗ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਤਲਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕੱਚੀ ਗੜ੍ਹੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤਾੜੀ ਸਾਹਿਬ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਣਜੀਤਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ

ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਪਵਿੱਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਹਰ ਸਾਲ ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਜੋੜ-ਮੇਲੇ 'ਤੇ ਇਕੱਤਰ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਧਾ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਭੇਟ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਅੱਲਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ ਤਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤੀਰਥ ਅਸਥਾਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨਾਂ ਨੂੰ ਧਰਮ-ਯਾਤਰਾ ਲਈ ਉੱਚਤਮ ਮੰਨਦਾ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਨਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੀ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਭਵਿੱਖ ਵਿਚ ਆਸ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਜੀ ਇਉਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਬਸ ਏਕ ਹਿੰਦ ਮੇਂ ਤੀਰਥ ਹੈ ਯਾਤ੍ਰਾ ਕੇ ਲੀਯੇ।

ਕਟਾਏ ਬਾਪ ਨੇ ਬੱਚੇ ਜਹਾਂ ਖੁਦਾ ਕੇ ਲੀਯੇ।

ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਲਾਮਿਸਾਲ ਸ਼ਹੀਦੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਿਆਂ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਵੱਲ ਝਾਤ ਮਾਰਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਅੰਦਰ ਆ ਚੁੱਕੇ ਘੋਰ ਨਿਘਾਰ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਿਰ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਝੁਕ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਅਸੀਂ ਸੋਚਾਂਗੇ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੇ ਹਾਂ? ਸਤਿਗੁਰੂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਖਤੇ-ਜਿਗਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਭਾਰਤ ਵਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ। ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦਾ ਸੀਸ, ਧਰਮ, ਅਣਖ, ਗੌਰਵ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਇਆ। ਪਰੰਤੂ ਅਸੀਂ ਕੌਮ ਨੂੰ ਤਬਾਹੀ ਵੱਲ ਧੱਕ ਕੇ ਆਪਣੀ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ ਦੇ ਕੂੜੇ ਸੁੱਖ-ਅਰਾਮ ਅਤੇ ਵਕਤੀ ਸ਼ਾਨ-ਓ-ਸ਼ੌਕਤ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਹਾਂ। ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਤਖ਼ਤੇ ਤੋਂ ਮਿਟ ਗਈਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਖੁਦਗਰਜ਼ੀ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸਿਧਾਂਤ, ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ, ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਨੂੰ ਅਣਗੌਲਿਆਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਕੂੜੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗਲਤਾਨ ਹੋ ਗਈਆਂ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਮਨਘੜਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ, ਮਹਾਨ ਵਿਰਾਸਤ, ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਨ ਲਈ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰਗਰਮ ਹਨ। ਜੇ ਕਿ ਅਤੀ ਖਤਰਨਾਕ ਮਸਲਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਵਰਨਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਯਕੀਨੀ ਹੈ। ਆਓ! ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਵਿਰਾਸਤ ਦੇ ਸਹੀ ਵਾਰਿਸ ਬਣਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰੀਏ ਅਤੇ “ਅਪਨਾ ਬਿਗਾਰ ਬਿਰਾਂਨਾ ਸਾਂਝੈ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਈਏ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲੈਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਤਨੋਂ ਮਨੋਂ ਆਪੋ-ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਈਏ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜਨਮ ਸਕਾਰਥਾ ਕਰੀਏ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਗੌਰਵ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਉੱਚਾ ਕਰੀਏ, ਰੋਸ਼ਨ ਕਰੀਏ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ “ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ”

—ਡਾ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ*

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਭਰਿਆ ਸਿੱਖ ਪੰਥ, ਧਰਮ, ਦੇਸ਼, ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਸਵੈਮਾਣ, ਅਣਖ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕੇ ਸਾਕਾ ਸਰਹਿੰਦ ਨੂੰ ਸਰ-ਅੰਜਾਮ ਦਿੱਤਾ, ਇਸ ਦੀ ਦਿਲ-ਕੰਬਾਊ ਦਾਸਤਾਨ ਦਿਲ ਹਲੂਵਨ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਦੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਨੇ ਅਣਗਿਣਤ ਦਿਲਾਂ ਨੂੰ ਟੁੰਬਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਜਿੰਦਾਂ ਭਾਵੇਂ ਅਨਭੋਲ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਮਹਾਨ ਹਨ। ਹੁਣ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੱਪਾ-ਚੱਪਾ ਧਰਤੀ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਇਨ ਅਤੇ ਪਿਆਰ, ਵੈਰਾਗ ਵਿਚ ਅਲਮਸਤ ਅਗੰਮੀ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਮਰਾਂ ਕਰਕੇ ਜਿੰਦ ਭਾਵੇਂ ਛੋਟੀ ਹੋਵੇ, ਭਾਵੇਂ ਵੱਡੀ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਇਹ ਧਰਤੀ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪਰਮ ਜੋਤਿ ਦਾ ਚਾਨਣ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਹਿਰਦਾ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਵੱਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸਾਰੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਦਿਆਂ ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਾਣੀਆਂ ਵੰਡਾਂ, ਈਰਖਾ, ਦ੍ਰੇਤ, ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ, ਧਾਰਮਿਕ ਜਨੂੰਨ, ਜ਼ੁਲਮ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟ ਕੇ ਜਾਨ ਵੀ ਜੇ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨੀ ਪੈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਮੋੜਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਲਗੀਧਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਫਰਜੰਦ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਰਹਿੰਦ ਹੋਈ। ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜਨਮ ਵੀ ਮਾਤਾ ਜੀਤੋ ਜੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਦਿੱਤੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਹੀ ਫਤਿਹਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਮਹਾਨ ਬਲੀਦਾਨੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਨੇਕ ਪੱਖੀ ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ, ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ, ਤਿਆਗ, ਵੈਰਾਗ ਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੀ ਪਰਤੱਖ ਮੂਰਤ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ

ਤੇਗ ਅਤੇ ਸੂਰਬੀਰਤਾ ਦੇ ਧਨੀ ਸਨ ਅਤੇ ਲੱਕੜਦਾਦਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਮਹਾਨ ਬਾਣੀਕਾਰ ਤੇ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇ ਪੁੰਜ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਵਡੇਰਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਲੀਦਾਨ ਰਾਹੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਸਰਬਕਲਾ-ਸਮਰੱਥ ਬਣਾਇਆ, ਇਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਜਿੰਦਾਂ ਨੇ ਵੀ ਜੀਵਨ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਵੈਮਾਣ ਨੂੰ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਾਨ ਵਿਰਸੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖਿਆ ਦੀ ਗੁੜਤੀ ਵੀ ਇਹੋ ਮਿਲੀ ਸੀ:

-ਸਰਬ ਕਲਿਆਣ ਸੂਖ ਮਨਿ ਵੂਨੇ॥ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਏ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤੂਨੇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੪੧)

-ਪਹਿਲਾ ਮਰਣੁ ਕਬੂਲਿ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡਿ ਆਸ॥

ਹੋਹੁ ਸਭਨਾ ਕੀ ਰੇਣੁਕਾ ਤਉ ਆਉ ਹਮਾਰੈ ਪਾਸਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੦੨)

-ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੋਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਇਸੇ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅਮਲੀ ਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾਉਂਦਿਆਂ, ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਜ਼ੁਲਮ, ਜਬਰ ਤੇ ਅੱਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ। ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਅਣਚਾਹੀਆਂ ਮੌਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਚੇਤੰਨ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪ ਸਿਰਜੇ ਤੇ ਰੂਪਮਾਨ ਕੀਤੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਸਨ ਜੋ ਕੌਮ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਫ਼ਖ਼ਰ ਬਣੇ।

ਹੱਕ, ਸੱਚ 'ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਪੰਜਵੇਂ ਅਤੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕੂੜ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਧਰਮ ਅਤੇ ਦੀਨ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਈ। ਇਸੇ ਕਾਰਜ ਦੀ ਸੰਪੰਨਤਾ ਹਿੱਤ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ੧੬੯੯ ਈ: ਦੀ ਵੈਸਾਖੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਵਿਸ਼ਾਲ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਕੀ ਹੈ? ਮੌਤ ਕੀ ਹੈ? ਦੇ ਰਹੱਸ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਨ ਲਈ ਸੀਸ ਦੀ ਮੰਗ ਮੰਗੀ। ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਪੰਜ ਸਿੱਖ ਸੀਸ ਭੇਟ ਕਰਨ ਹਿੱਤ ਨਿੱਤਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਪਿਆਰੇ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿਵਾਜਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲਣ ਨਾਲ 'ਖਾਲਸੇ' ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਹੋਈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਤੋਂ ਆਪ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਆਪੇ ਗੁਰੂ ਚੇਲਾ' ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਰੀ। ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੈਰ-ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਵਿਤਕਰੇ ਉਚ-ਨੀਚ, ਜਾਤ-ਪਾਤ, ਵਰਣ ਭੇਦ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਨਵਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਤੋਰਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਚੜ੍ਹਤ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ॥ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹ॥ ਦੇ ਜੈਕਾਰਿਆਂ ਦੀਆਂ ਗੂੰਜਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜੇ ਚਿੰਤਾਤੁਰ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਉਧਰ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੇ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਅਤੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਨੂੰ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਤੇ ਸ਼ਸਤਰਧਾਰੀ ਹੋਣਾ

ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਸੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨਾਲ ਸਾਂਠ-ਗਾਂਠ ਕਰ ਕੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਨੇ ਨਵਾਬ ਦਿਲਾਵਰ ਖਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਲੜਕੇ ਰੁਸਤਮ ਖਾਨ ਨੂੰ ਇਕ ਰਾਤ ਨੂੰ ਭਾਰੀ ਗਿਣਤੀ ਨਾਲ ਫੌਜ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਪਰ ਖਾਲਸਾ ਫੌਜ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦੀ ਖਾਣੀ ਪਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦੀ ਜਿੱਤ ਹੋਈ। ਉਪਰੰਤ ੧੭੦੦ ਈ: ਤੇ ੧੭੦੪ ਈ: ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਪਰ ਮੁਗ਼ਲ ਫੌਜ ਅਨੰਦਪੁਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਸਰ ਨਾ ਕਰ ਸੱਕੀ। ਫਿਰ ਸਭ ਤੋਂ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ, ਜਦੋਂ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਦੀ ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਗਈ ਅਤੇ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਛੁਪੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਤੇ ਮੌਲਵੀ ਨੇ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲੋਂ ਦਸਤਖਤ-ਸੁਦਾ ਕਰਾਨ ਅਤੇ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਚਿੱਠੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੀ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਆਪ ਜੀ ਸਿੱਖ ਫੌਜਾਂ ਸਹਿਤ ਕਿਲ੍ਹਾ ਛੱਡ ਦਿਉ ਇਸ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਮੁਕ ਜਾਏਗੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਦਸੰਬਰ ੧੭੦੪ ਈ: ਦੀ ਠਹੁਰਦੀ ਸਰਦੀ ਦੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਅਤੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ, ਬਾਕੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਵੀ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਤੁਰ ਪਏ। ਜਿਵੇਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜੇ, ਤਦ ਤਕ ਮੁਗ਼ਲ ਤੇ ਪਹਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸੈਨਾ ਕੌਲ-ਇਕਰਾਰ ਤੇ ਸੁਗੰਧਾਂ ਭੁੱਲ ਕੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਸੈਨਾ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਈ। ਇਸ ਭਿਆਨਕ ਯੁੱਧ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਟਾਕਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸੈਨਾ ਆਪਣੇ ਕੈਂਪ ਨੂੰ ਪਰਤ ਗਈ।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਮੁਗ਼ਲ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਸੈਨਾ ਨਾਲ ਜੂਝਣ ਵੇਲੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਵਿਛੜ ਗਿਆ। ਇਧਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਤੇ ੪੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਆ ਠਾਹਰ ਬਣਾਈ। ਉਧਰ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ, ਗੰਗੂ ਰਸੋਈਏ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਸਹੇੜੀ (ਖੇੜੀ) ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਏ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਦਾ ਘਰ ਸੀ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਸ ਖੁਰਜੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜ਼ਵਾਰ, ਕੁਝ ਬਹੁ-ਮੁੱਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਨਕਦੀ ਸੀ, ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਗੰਗੂ ਦੀ ਨੀਅਤ ਬਦਲ ਗਈ ਅਤੇ ਉਹ ਇਸ ਖੁਰਜੀ ਨੂੰ ਹੜਪ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਿਸ ਕੋਠੇ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਠਹਿਰਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਉੱਥੋਂ ਖੁਰਜੀ ਚੁਰਾ ਲਈ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਗੰਗੂ ਉਲਟਾ ਹੋ ਪਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਨਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਤੇ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਚੋਰ ਬਣਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੰਗੂ ਨੇ ਭੜਕ ਕੇ

ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੇ ਇੱਥੇ ਹੋਣ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਕੇ ਫੜਾ ਕੇ ਹੀ ਹੁਣ ਦਮ ਲਏਗਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ, ਵਾਸਤੇ ਪਾਏ, ਪਿਛਲੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਯਾਦ ਕਰਾਈਆਂ, ਪਰ ਉਸ ਨਮਕ-ਹਰਾਮ ਦੇ ਪੱਥਰ-ਦਿਲ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਦਰੋਂ ਇਹ ਗੱਦ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀਮਤੀ ਖੁਰਜੀ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਸੂਬੇ ਪਾਸੋਂ ਇਨਾਮ ਤੇ ਸ਼ਹਰਤ ਹਾਸਲ ਕਰੇਗਾ ਉਸ ਨੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਮੁਰਿੰਡੇ ਦੇ ਕੋਤਵਾਲ ਜਾਨੀ ਖਾਨ ਤੇ ਮਾਨੀ ਖਾਨ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਬਾਰੇ ਖ਼ਬਰ ਕੀਤੀ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਕੇ ਮੁਰਿੰਡੇ ਦੀ ਜੇਲ ਵਿਚ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਰਿੰਡੇ ਦੀ ਜੇਲ ਅਜੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਤਵਾਲ ਨੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਕੋਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸਰਹਿੰਦ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਸਰਦ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਠੰਡਾ ਬੁਰਜ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਮਹਿਰਾ ਆਪਣੀ ਧਰਮ ਪਤਨੀ, ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ ਤੇ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਨਾਲ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਜੇਲ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਕੈਦੀਆਂ ਨੂੰ ਰੋਟੀ ਖੁਆਉਣ ਦੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੀ। ਸਰਹਿੰਦ ਵਿਚ ਐਲਾਨ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਜੋ ਵੀ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰੇਗਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ-ਏ-ਮੌਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ। ਭਾਈ ਮੋਤੀ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਪ੍ਰਤੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਰੋਟੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਲਿਓਂ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਲਈ ਦੁੱਧ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ।

ਸਰਹਿੰਦ ਕਿਲੇ ਦੇ ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਹੋਣ 'ਤੇ ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਨਵਾਬ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਨ ਨੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿਪਾਹੀ ਭੇਜੇ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਭਾਂਪ ਗਏ ਕਿ ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਾਡਲਿਆਂ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਹਕੀਮ ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਜੋਗੀ, ਜਿਸ ਨੇ ੧੯੧੩ ਈ: ਵਿਚ 'ਸ਼ਹੀਦਾਨਿ ਵਫਾ' ਨਾਂ ਹੇਠ 'ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਸਾਕਾ' ਕਲਮ ਬੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਗੁਰੂ-ਘਰ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਾ ਸ਼ਰਧਾਲੂ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਦਕੀ ਸ਼ਾਇਰ ਬੜੇ ਭਾਵ-ਭਿੰਨੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ

ਬਚੋਂ ਕੋ ਲੇਨੇ ਆਏ ਗਰਜ਼ ਚੰਦ ਬੇਹਯਾ

ਸਰਦਾਰ ਇਨ ਕਾ ਕਹਤੇ ਹੈਂ ਕਿ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਥਾ
 ਮਾਤਾ ਨੇ ਦੇਖ ਕਰ ਕਹਾ “ਹੈ ਹੈ ਗਜ਼ਬ ਹੁਆ
 ਬਸ ਆਨ ਪਹੁੰਚਾ ਸਰ ਪ: ਹੈ ਮੌਕਾ ਜੁਦਾਈ ਕਾ
 ਦੇਖੁੰਗੀ ਉਮਰ ਭਰ ਕੋ ਨ: ਯਿਹ ਪ੍ਰਯਾਰੀ ਸੂਰਤੋਂ
 ਮੱਟੀ ਮੇਂ ਮਿਲਨੀ ਵਾਲੀ ਹੈਂ ਮੈਂ ਵਾਰੀ ਸੂਰਤੇ” (ਸ਼ਹੀਦਾਨਿ ਵਫਾ)

ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ
 ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ ਪਿਆਰ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕਲਗੀ ਸਜਾ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁਖਸਤ ਕੀਤਾ।

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਜਦ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਗਏ ਤਾਂ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ
 ਦੋਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸੁਕ ਸਨ। ਨਾਜ਼ਮ
 ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਥਿੜਕਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਜਾਨ ਦੀ
 ਮੁਆਫੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਛੋੜ ਕੇ ਇਸਲਾਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕਰ ਕੇ
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੀਨ ਵਿਚ ਆ ਜਾਓ:

ਨਾਜ਼ਮ ਕੀ ਬਾਤ ਬਾਤ ਪ: ਰੁਕਨੇ ਲਗੀ ਜ਼ਬਾਂ
 ਖੁਦ ਕੋ ਸੰਭਾਲ ਕਰ ਕੇ ਵੁਹ ਕਹਨੇ ਲਗਾ ਕਿ ਹਾਂ
 ਖਾਹਾਂ ਹੋ ਮੌਤ ਕੇ ਯਾ ਤੁਮ੍ਹੇਂ ਚਾਹੀਏ ਅਮਾਂ
 ਬਤਲਾਓ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਅਬ ਐ ਆਲੀ-ਖਾਨਦਾਂ।
 ਇਸ ਦਮ ਕਰੋ ਕਬੂਲ ਅਗਰ ਸ਼ਾਹ ਕੇ ਦੀਨ ਕੋ।

ਫਿਰ ਆਸਮਾਂ ਬਨਾ ਦੂ ਤੁਮ੍ਹਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਕੋ (ਉਹੀ)

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ
 ਇਹ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆਂ ਜ਼ਰਾ ਵੀ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਈ, ਤੁਸੀਂ ਦੁਨੀਆ ਪਿੱਛੇ
 ਦੀਨ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਬਦਨਾਮ ਕਰਦੇ ਹੋ? ਕੁਰਾਨ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਦੀ ਕਿਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿਚ
 ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦਾ ਈਮਾਨ ਤੇ ਧਰਮ ਬਦਲੋ। ਤੁਹਾਡਾ
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਤਾਂ ਈਮਾਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਸਤਗੁਰ ਕੇ ਲਾਡਲੋਂ ਨੇ ਦਿਯਾ ਰੁਖ਼ਸੇ ਸੇ ਜਵਾਬ
 ਆਤੀ ਨਹੀਂ ਸ਼ਰਮ ਹੈ ਜ਼ਰਾ ਤੁਝ ਕੋ ਐ ਨਵਾਬ
 ਦੁਨਿਯਾ ਕੇ ਪੀਛੇ ਕਰਤਾ ਹੈ ਕ੍ਰਯੋਂ ਦੀਨ ਕੋ ਖ਼ਰਾਬ
 ਕਿਸ ਜਾ ਲਿਖਾ ਹੈ ਜ਼ੁਲਮ, ਦਿਖਾ ਤੋ ਹਮੇਂ ਕਿਤਾਬ
 ਤਅਲੀਮ ਜ਼ੋਰ ਕੀ ਕਹੀਂ ਕੁਰਆਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ

ਖ਼ੂਬੀ ਤੁਮ੍ਹਾਰੇ ਸ਼ਾਹ ਕੇ ਈਮਾਨ ਮੇਂ ਨਹੀਂ (ਉਹੀ)

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ! ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ
 ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੁਨਾਹ ਕਰਨ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਨਹੀਂ, ਗਰੀਬਾਂ, ਦੁਖੀਆਂ ਅਤੇ ਦੀਨਾਂ ਦੀ ਆਹ

ਲੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਬਰ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਮਜ਼ਹਬ ਤਬਦੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਹਾਹਾਕਾਰ ਲੈ ਕੇ ਦੀਨ ਫੈਲਾਉਣਾ ਪਾਪ ਹੈ। ਕੁਰਆਨ ਵਿਚ ਸਾਫ਼ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ ਦੀਨ ਨੂੰ ਫੈਲਾਓ ਪਰ ਜ਼ਬਰ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਬਰ ਨਾਲ ਫੈਲਾਇਆ ਦੀਨ ਗੁਨਾਹ ਹੈ:

ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਡਰਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਗੁਨਾਹ ਸੇ
ਬੇਕਸ ਕੇ ਇਜ਼ਤਿਰਾਬ ਸੇ ਦੁਖਿਯੋਂ ਕੀ ਆਹ ਸੇ
ਮਜ਼ਹਬ ਬਦਲ ਰਹਾ ਹੈ ਵੁਹ ਜ਼ੋਰੇ ਸਿਪਾਹ ਸੇ
ਫੈਲਾਨਾ ਦੀਨ ਪਾਪ ਹੈ ਜਬ੍ਰੇ ਕਰਾਹ ਸੇ
ਲਿਖਾ ਹੈ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਤੁਮ੍ਹਾਰੀ ਕਿਤਾਬ ਮੇਂ
ਫੈਨਾਓ ਦੀਂ ਬਜਬ੍ਰ ਨ: ਤੁਮ ਸੈਖੋ ਸ਼ਾਬ ਮੇਂ (ਉਹੀ)

ਨਵਾਬ ਸਾਹਿਬ! ਤੁਸੀਂ ਕਿਸ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੇ ਦੀਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੁਰਾਨ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਕੈਦ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਪਿਤਾ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੇ ਮਾਮੂਲੀ ਗੱਲ ਬਦਲੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਖਲਕਤ ਨਾਲ ਕੀ ਨੇਕੀ ਕੀਤੀ ਹੈ? ਉਸ ਜ਼ਾਲਮ ਦੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਖ਼ੁਦਾ ਆਪ ਲਏਗਾ:

ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁਰਾਨ ਬਾਪ ਕੋ ਕਰਤਾ ਜੋ ਕੈਦ ਹੋ
ਮਰਨਾ ਪਿਤਾ ਕਾ ਜਿਸ ਕੋ ਖੁਸ਼ੀ ਦੀ ਨਵੈਦ ਹੋ
ਕਤਲੇ ਬਰਾਦਰਾਂ ਜਿਸੇ ਮਾਮੂਲੀ ਸੈਦ ਹੋ
ਨੇਕੀ ਕੀ ਇਸ ਸੇ ਖ਼ਲਕ ਕੋ ਫਿਰ ਕ੍ਰਯਾ ਉਮੈਦ ਹੋ
ਗੈਰੋਂ ਪ: ਫਿਰ ਵੁਹ ਜ਼ੋਰ ਕਰੇ ਯਾ ਜਫ਼ਾ ਕਰੇ
ਹਮ ਕ੍ਰਯਾ ਕਹੇਂ ਕਿਸੀ ਕੋ ਹਿਦਾਯਤ ਖ਼ੁਦਾ ਕਰੇ (ਉਹੀ)

ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਦੋਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਕਾਇਲ ਹੋ ਕੇ ਖਾਮੋਸ਼ ਹੋ ਗਏ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਮੌਜੂਦ ਹੋਰ ਸਿਆਣੇ ਵੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਬਾ-ਦਲੀਲ ਉੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਸਨ। ਦੀਵਾਨ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਵੀ ਅਦਾਲਤ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਸਭ ਕੁਝ ਵੇਖ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਪਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਭਰੀ ਦਲੇਰੀ ਤੋਂ ਉਹ ਸ਼ੈਤਾਨ ਝੁੰਝਲਾ ਗਿਆ:

ਤਕ਼ਰੀਰਿ-ਦਿਲ-ਪਜ਼ੀਰ ਸੇ ਗੁਮ ਸਬ ਕੇ ਹੋਸ਼ ਥੇ
ਨੀਚੀ ਨਜ਼ਰ ਹਰ ਇਕ ਕੀ ਥੀ ਇਸਤਾਦ ਗੋਸ਼ ਥੇ
ਬੱਚੋਂ ਕੇ ਸਾਮਨੇ ਸਭੀ ਦਾਨਾ ਖਾਮੋਸ਼ ਥੇ
ਨਾਜ਼ਿਮ ਕੇ ਜੀ ਮੇਂ ਬੁਗਜ਼ ਹੀ ਥਾ ਅਬ ਨ: ਜੋਸ਼ ਥੇ
ਇਤਨੇ ਮੇਂ ਸੁੱਚਾ-ਨੰਦ ਵੁਹ ਦੀਵਾਨਿ-ਨਾਬਕਾਰ

ਝੁੰਡਲਾ ਕੇ ਬੋਲਾ ਜਾਏ ਬਹੁ ਸ਼ੈਤਾਨਿ-ਨਾਬਕਾਰ (ਉਹੀ)

ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਜਾਏ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਰੋਗੇ? ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦਾ ਉੱਤਰ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਇਕੱਠੇ ਕਰ ਕੇ ਧਰਮ ਲਈ ਯੁੱਧ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮ ਰਾਜ ਦੀ ਜੜ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਖੇੜਨ ਦਾ ਹਰ ਹੀਲਾ ਕਰਾਂਗੇ। ਇਸ ਉੱਤਰ ਨਾਲ ਸੁੱਚਾ ਨੰਦ ਨੂੰ ਨਵਾਬ ਅਤੇ ਕਾਜ਼ੀ ਨੂੰ ਉਕਸਾਉਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸੱਪ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਕੇ ਬੜੇ ਖਤਰਨਾਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਬੂ ਆਇਆਂ ਦਾ ਹੁਣ ਹੀ ਸਿਰ ਫੇਹ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜੋਗੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਲਿਖਦੇ ਹਨ:

ਮਨਜ਼ੂਰ ਜਬ ਕਿ ਸਾਂਪ ਕਾ ਸਰ ਭੀ ਹੈ ਤੋੜਨਾ

ਬੇਜਾ ਹੈ ਫਿਰ ਤੋ ਬੱਚ:-ਏ-ਅਫ਼ਈ ਕੇ ਛੋੜਨਾ

ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਕਾ ਹੈ ਜੋ ਖਜ਼ਾਨਾ ਬਟੋਰਨਾ

ਬੱਚੋਂ ਕੀ ਪਹਲੇ ਬਾਪ ਸੇ ਗਰਦਨ ਮਰੋੜਨਾ

ਨਾਜ਼ਿਮ ਥਾ ਇਸ ਲਾਜ਼ੀਨ ਕੀ ਬਾਤੋਂ ਮੇਂ ਆ ਗਯਾ

ਬੇਮਿਹਰ ਬੇਧਰਮ ਕੀ ਥਾ ਘਾਤੋਂ ਮੇਂ ਆ ਗਯਾ (ਉਹੀ)

ਕਾਜ਼ੀ ਨੇ ਸਭਾ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਰਾਹੀਂ ਕਰਵਾਇਆ ਜਾਏ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਪਰ ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਅੱਲ੍ਹਾ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਖਾਣ ਵਾਲਾ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਸਾਫ਼ ਕਿਹਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰਨਾ ਸਰਾਸਰ ਜ਼ੁਲਮ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਭਰਾ ਜੰਗ ਵਿਚ ਕਤਲ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਇਹ ਛੋਟੇ ਬੱਚੇ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਬਦਲਾ ਲੈਣਾ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੋਂ ਲਈਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਤਲ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਪਾਪ ਹੋਵੇਗਾ, ਇਹ ਜ਼ੁਲਮ ਵੱਡਾ ਗੁਨਾਹ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਨੇ ਇਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹਾਅ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਸਿੱਖ ਕੌਮ, ਸਦਾ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਦੇ ਨਵਾਬਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ। ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੁਖੀ ਹੋ ਕੇ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿੱਚੋਂ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਨਵਾਬ ਮਲੇਰਕੋਟਲਾ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਨ ਦੀ ਅਸਹਿਮਤੀ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰ ਫਿਰ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਜਾਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲ ਕਰਨ ਦੀ ਦੋ-ਟੁਕ ਹਾਮੀ ਭਰਨ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਾ ਫਤਿਹ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਲੇਰਾਨਾ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿਚ ਇਸਲਾਮ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਮੌਤ ਕਬੂਲਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਦੋ-ਟੁਕ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ

ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਇਹ ਤਲਵਾਰ ਦੇ ਇਕ ਵਾਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਦੀਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦੇਣ ਦੀ। ਦੋਵੇਂ ਬਹਾਦਰ ਬਾਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਰਦ-ਗਿਰਦ ਇੱਟਾਂ ਨਾਲ ਦੀਵਾਰ ਚਿਣ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਜਦ ਦੀਵਾਰ ਦੋਨਾਂ ਦੀ ਛਾਤੀ ਤਕ ਚਿਣੀ ਗਈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਦੀ ਪੁੱਛ ਕੀਤੀ, ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਮਿਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਕੜਕਵੇਂ ਉੱਤਰ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਜ਼ੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਹਾਕਮਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ-ਪਾਣੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਬੋਲੇ, “ਜਿਸ ਸੂਰਬੀਰ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਕੰਬ ਰਹੀ ਹੈ, ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰ ਸਕਦੇ ਹਨ? ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਵੇਖੋ, ਪਰ ਜ਼ਬਰ ਅੱਗੇ ਸਬਰ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਾਨ ਨੇ ਝੁਕਣਾ ਨਹੀਂ।” ਦੋਵੇਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਵੀ ਜ਼ੁਲਮ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਝੱਲਦੇ ਹੋਏ ਠੰਡੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਾ ਗਏ।

ਜੋਗੀ ਅੱਲ੍ਹਾ ਯਾਰ ਖਾਂ ਦੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਮਹਾਨਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿੱਕੇ ਬਾਲਾਂ ਨੇ ਆਪ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚੁਣੀਕੇ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਨੀਂਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਹੂ ਨਾਲ ਇਵੇਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੀ ਸਲਤਨਤ ਪੁਖਤਾਈ ਨਾਲ ਉਸਰ ਸਕੀ ਸੀ:

ਹਮ ਜਾਨ ਦੇ ਕੇ ਔਰੋ ਕੀ ਜਾਨੇਂ ਬਚਾ ਚਲੇ

ਸਿੱਖੀ ਕੀ ਨੀਵ ਹਮ ਹੈਂ ਸਰੋਂ ਪਰ ਉਠਾ ਚਲੇ

ਗੁਰਿਆਈ ਕਾ ਹੈ ਕਿੱਸਾ ਜਹਾਂ ਮੇਂ ਬਨਾ ਚਲੇ

ਸਿੰਘੋਂ ਕੀ ਸਲਤਨਤ ਕਾ ਹੈ ਪੌਦ: ਲਗਾ ਚਲੇ

ਗੱਦੀ ਹੈ ਤਾਜੋ-ਤਖ਼ਤ ਬਸ ਅਬ ਕੌਮ ਪਾਏਗੀ

ਦੁਨੀਆ ਮੇ ਜ਼ਾਲਿਮੋਂ ਕਾ ਨਿਸ਼ਾਂ ਤਕ ਮਿਟਾਏਗੀ

(ਉਹੀ)

ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਹੋ ਗਈ। ਸਰਹਿੰਦ ਦੇ ਸੇਠ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਜੀ ਨੇ ਨਵਾਬ ਪਾਸੋਂ ਇਜਾਜ਼ਤ ਲੈ ਕੇ ਸੋਨੇ ਦੀਆਂ ਅਸ਼ਰਫੀਆਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਬੜੇ ਮਹਿੰਗੇ ਭਾਅ ਜ਼ਮੀਨ ਖਰੀਦੀ ਅਤੇ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ : ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ

-ਬੀਬੀ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ*

ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜਿੱਥੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਪਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਲਈ ਆਪਣੀਆਂ ਜਾਨਾਂ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਉਲੇਖ ਵੀ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝ ਕੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਮਹਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਮ ਵਜੋਂ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ਸ਼ਹੀਦ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਹੋਇਆ। ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਰਾਠੌਰ ਰਾਜਪੂਤ ਖਾਨਦਾਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਖੈਰਪੁਰ ਦੇ ਵਸਨੀਕ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਜੀ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਜੀ ਦੀ ਪੋਤਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਮਾਂਡਨ ਦੀ ਪੜਪੋਤੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੜਦਾਦਾ ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਜੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮਹਿਰਾਜ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਸੁਖੀਆ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਮਾਂਡਨ ਜੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਦੀ ਜੰਗ ਸਮੇਂ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਦਾਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਰਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਏ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੌਂਪੀ ਸੀ। ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਵਿਚ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੜਕੀ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ ਭਾਈ ਦੁਰਗਾ ਦਾਸ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਅਤੇ ਭਾਈ ਪਦਮਾ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਸਨ। ਉਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡਿਉਢੀ ਬਰਦਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਤੇਰਾਂ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੁਰਤੀਲਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਨੱਚਣਾ' ਦਾ ਖ਼ਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਜੀ ਵੀ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਕੋਲ ਰਹਿ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਵਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਮ-- ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਅਤੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤਰਾਂ ਸਮੇਤ ਪੰਜ ਪਿਆਰਿਆਂ ਤੋਂ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇਣ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਅਖਾੜਾ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਸੀ।

*ਸੀਨੀਅਰ ਰਿਸਰਚ ਫੈਲੋ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਅਧਿਐਨ ਵਿਭਾਗ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੯੬੪੬੭-੮੫੯੯੮

ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਘੇਰਾ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਤੇ ਮੁਗਲਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਕੋਈ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਮਹੀਨੇ ਤਕ ਪਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਔਰੰਗਜ਼ੇਬ ਵੱਲੋਂ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਆਟੇ ਦੀ ਗਊ ਬਣਾ ਕੇ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਗਈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਜੇਕਰ ਤੁਸੀਂ ਅਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਥੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ੧੭੦੪ ਈ: ਵਿਚ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਛੱਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਹੀ ਸਨ। ਇਹ ਸਾਰੀ ਵਹੀਰ ਲੱਗਭਗ ਪੰਜ ਸੌ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸੀ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਕੀਰਤਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤਕ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਨਿਕਲ ਗਈ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਇਹ ਵਹੀਰ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਲੰਘਣ ਮਗਰੋਂ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸ਼ਾਹੀ ਟਿੱਬੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਪੁੱਜੀ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਪਹਾੜੀ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੧੦੦ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੋਰਚਾ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਇਸ ਜਥੇ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ, ਉੱਥੇ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਵੀ ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਜੂਝੀ। ਹਮਲਾਵਰ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਸਮੇਤ ਇਹ ਜਥਾ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀ ਗਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਨੇ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਲੜਦਿਆਂ ਝੱਖੀਆਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭੱਟ ਵਹੀ ਮੋਹਰਾਂ ਵਾਲੀ ਵਿਚ ਇੰਝ ਮਿਲਦਾ ਹੈ:

“ਭਿੱਖਾਂ ਦੇਈ ਬੇਟੀ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਕੀ ਪੋਤੀ ਰਾਮੇ ਕੀ ਪੋਖ ਮਾਸੇ ਦਿਨ ਸਤ ਸੰਮਤ
ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਬਾਸਠ ਨੰਗਲ ਗੁਜਰਾਂ ਕੇ ਮਲਾਨ ਏਕ ਘੜੀ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹੇ ਮੇ ਜੂਝ ਕਰ ਮਰੀ”

ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨੂੰ ਏਨਾ ਸਮਰਪਿਤ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ, ਪਤੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਭਾਈ ਆਲਮ ਸਿੰਘ ਨੱਚਣਾ, ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਮੋਹਰ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੀਜੇ ਪੁੱਤਰ ਭਾਈ ਬਾਘੜ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ੧੭੪੦ ਈ: ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਇਕ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਿਤਾ ਭਾਈ ਬਜਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਚੱਪੜਚੜੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਲੜਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਭਿੱਖਾਂ ਦਾ ਪੂਰਾ ਪਰਵਾਰ ਹੀ ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦਾ ਪਰਵਾਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਮਰ ਰਹੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲਾਸਾਨੀ ਜੀਵਨ ਇਸਤਰੀ ਵਰਗ ਲਈ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਅਤੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਰਹੇਗਾ।

ਸ਼੍ਰੋਤ ਪੁਸਤਕਾਂ

੧. ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ, ੧੦੦ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ, (ਅਨੁ.) ਡਾ. ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਇੰਬਨ ਕਲਾਂ, ਸਿੱਖ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਬੈਲਜ਼ੀਅਮ, ੨੦੧੦, ਸਫਾ ੫੫.

੨. ਸ. ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰਾਣਾ, ਹਜ਼ੂਰੀ ਸ਼ਹੀਦ, ਭਾ. ਚਤਰ ਸਿੰਘ ਜੀਵਨ ਸਿੰਘ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੧੫, ਸਫਾ ੪੪.

ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (Anglo-Sikh War)

—ਸ. ਹਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ*

ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਦੇ ਭਾਗ ਜਾਗ ਉਠੇ। ਜਦੋਂ ਇੱਥੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਨਾਦ ਦੀਆਂ ਤਰੰਗਾਂ ਦੀ ਗੂੰਜ ਪੈਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਇੰਝ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਿਵੇਂ ਸਦੀਆਂ ਦੀ ਪੱਤਝੜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਹਾਰ ਦਾ ਮੌਸਮ ਖਿੜ ਉਠਿਆ ਹੋਵੇ। “ਸਭੇ ਸਾਝੀਵਾਲ ਸਦਾਇਨਿ”, “ਮਾਨਸ ਕੀ ਜਾਤ ਸਬੈ ਏਕੈ ਪਹਿਚਾਨਬੋ” ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਘਰ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ਜ਼ੁਲਮੀ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਨੇ ਜ਼ੁਲਮੀ ਦੌਰ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਪੈਰੋਕਾਰਾਂ ਨੇ ਨਿਡਰਤਾ ਸਹਿਤ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ ਜ਼ੁਲਮੀ ਰਾਜ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮੀ ਭਾਰਤ, ਜੋ ਮੁਗਲ ਸ਼ਾਸਕਾਂ ਦਾ ਗੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਵਿੱਚੋਂ ਮੁਗਲ ਸਾਮਰਾਜ ਦੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਨੇ ਇਸ ਧਰਤੀ ’ਤੇ ਸਰਬ-ਸਾਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਜਿਹੇ ਹੀ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵਰਗਾ ਮਹਾਨ ਆਗੂ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲਾਜ਼ੁਆਬ ਸਿਆਣਪ, ਰਾਜਸੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਅਤੇ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ ਕੂਟਨੀਤੀ ਦਾ ਸਬੂਤ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ, ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਸਤਲੁਜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦਰ੍ਹਾ ਖੈਬਰ ਤਕ ਅਤੇ ਤਿੱਬਤ ਦੀ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਿੰਧ ਦਰਿਆ ਤਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਨੇ ਇੱਕ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਵੀ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਇਸ ਫੌਜ ਨੂੰ ਅਤਿ-ਆਧੁਨਿਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਮਾਲ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਮਹਾਰਾਜਾ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਹੇਠ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਫੈਕਟਰੀਆਂ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਕਈ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਲੇਖਕਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਏਸ਼ੀਆ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਫੌਜ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਫੌਜ ਦੇ ਅਜਿੱਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਆਪਣੇ ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਵਿਚ ਇੰਝ ਕਰਦਾ ਹੈ:

“ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੋਈ ਹੋਣੀ

ਜਿਹੜਾ ਕਰੇਗਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਮੀਆਂ”

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੇਰ-ਏ-ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਜਿਊਂਦੇ ਜੀਅ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵੱਲ ਬੁਰੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਝਾਕਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇ ਸਨ। ਪਰ ਮਹਾਰਾਜਾ

*੪੩-ਚਰਨ ਬਾਗ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੭-੦੮੩੪੩

ਦੇ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਧੀਆਂ ਨੂੰ ਛਿੱਕੇ ਟੰਗ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਹਤੋਪਹਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨੀਤੀ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਹਿਤ ਡੋਗਰੇ ਭਰਾਵਾਂ-- ਧਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਸੁਚੇਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਲਾਬ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲਾਲਚ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਗੰਢ ਲਿਆ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਵਿਰੁੱਧ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਦੀ ਜੁੱਡਲੀ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਕਾਰਨ ਕੰਵਰ ਨੌਨਿਹਾਲ ਸਿੰਘ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਸੰਨ ੧੮੪੨ ਈ: ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਅਫਗਾਨਿਸਤਾਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਕ ਪਿੱਠੂ-- ਸ਼ਾਹ ਸੁਜਾਹ ਨੂੰ ਤਖਤ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਅਫਗਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਦਾ ਡਟ ਕੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਅਫਗਾਨ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਇਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਨਾਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਖ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੀ ਹਾਰ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਐਲਨਬਰੋ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਮਿੰਨਤਾਂ ਤਰਲੇ ਕਰ ਕੇ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮਦਦ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਕਾਬਲ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਪਿੱਠੂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਠਾਉਣ ਵਿਚ ਕਾਮਯਾਬ ਹੋ ਸਕੇ ਸਨ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਲਾਰਡ ਐਲਨਬਰੋ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਿੱਜੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਮਿਲ ਕੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੀਆਂ ਲੰਬੜ-ਚਾਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਜ਼ ਨਾ ਆਏ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ, ਬ੍ਰਿਟਿਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਅਤੇ ਡਿਊਕ ਆਫ ਵਲਿੰਗਟਨ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਘੜਨੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਡਿਊਕ ਆਫ ਵਲਿੰਗਟਨ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਬ੍ਰਿਟੇਨ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਫ਼ੌਜੀ ਕਮਾਂਡਰ ਸੀ। ਡਿਊਕ ਨੇ ਵਾਟਰਲੂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਫ਼ਰਾਂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ ਨਪੋਲੀਅਨ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਡਿਊਕ ਦੀ ਸਲਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ੬੦ ਵੱਡੀਆਂ ਬੇੜੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਛੋਟੀਆਂ ਤੋਪਾਂ ਫਿੱਟ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ, ਫਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਬਾਰਡਰ 'ਤੇ ਭੇਜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਬੇੜੀ ਵਿਚ ੬੦ ਫ਼ੌਜੀ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬੈਠ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕੇਵਲ ਲੁਧਿਆਣਾ ਵਿਖੇ ਫ਼ੌਜੀ ਛਾਉਣੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੰਬਾਲਾ, ਕਰਨਾਲ, ਚੈਲ, ਸ਼ਿਮਲਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਛਾਉਣੀਆਂ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਈਆਂ ਤਾਂ ਜੋ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਲਿਆਂਦਾ ਜਾ ਸਕੇ। ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਤਿਆਰੀਆਂ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ, ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਪੁੱਤਰ ਵਿਚ ਡਿਊਕ ਨੂੰ ਬੜੇ ਫ਼ਖਰ

ਨਾਲ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਹੁਣ ਇਹ ਸਮਝੋ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਇੱਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠ ਹੀ ਹੈ।”

ਸੰਨ ੧੮੪੫ ਈ: ਦੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤਾ ਤੋਂ ਛਪਣ ਵਾਲੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਛਪਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਹਕੂਮਤ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਆਪਣਾ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵੇਗੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਛਪਦੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦੀਆਂ ਨਕਲਾਂ ਲਾਹੌਰ ਵਿਖੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਬਾਰਡਰ 'ਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ ਗਤੀਵਿਧੀਆਂ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ, ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵੀ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀਆਂ। ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ ਕਿ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਤਿਆਰ ਖੜੋਤੇ ਸਨ। ਦੇਸ਼ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗ਼ੱਦਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੀ ਨੁਕਸਾਨ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣ।

ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਲਗਾ ਕੇ ਸਮਾ ਲੰਘਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਜੋ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਆਪਣੀ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਲੈਣ। ਕਈ ਦਿਨ ਬੀਤਣ ਉਪਰੰਤ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਮੋਰਚਾਬੰਦੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਇਕ ਏਲਚੀ-ਸ਼ਮਸੂਦੀਨ ਰਾਹੀਂ ਇੱਕ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਸੁਨੇਹਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕਪਤਾਨ ਨਿਕੋਲਸਨ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ। ਇਸ ਸੁਨੇਹੇ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ “ਮੇਰੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੇ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰੋ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਾਂ।” ਨਿਕੋਲਸਨ ਨੇ ਮੋੜਵਾਂ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ “ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ 'ਤੇ ਅਜੇ ਹਮਲਾ ਨਾ ਕਰੋ। ਜਿਤਨੇ ਦਿਨ ਹੋਰ ਰੁਕ ਸਕਦੇ ਹੋ, ਰੁਕੋ ਰਹੋ। ਫਿਰ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਮੁਦਕੀ ਵਿਖੇ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਵੱਲ ਕੂਚ ਕਰ ਦੇਣਾ।” ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਕਨਿੰਘਮ, ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਕਪਤਾਨ ਵੀ ਸੀ, ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤੇਜ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਘਿਰ ਜਾਣ ਅਤੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਬਾਹ ਹੋ ਜਾਣ।” ਇੱਕ ਹੋਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਲੂਡਲੋ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਵਿਚ ਇੰਝ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਜੇਕਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬੜੀ ਅਸਾਨੀ ਨਾਲ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜ

ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਉਹ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਦੀ ਫ਼ੌਜ 'ਤੇ ਵੀ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਅਤੇ ਉੱਥੇ ਵੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਗੱਦਾਰ ਜਰਨੈਲ ਵੀ ਸਾਨੂੰ (ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੂੰ) ਨਾ ਬਚਾਅ ਸਕਦੇ। ” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਕ ਯਕੀਨੀ ਹਾਰ ਤੋਂ ਬਚ ਗਏ। ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਵਰਗਲਾ ਲਿਆ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਲੜਾਈ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ। ਅਸੀਂ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਨਾਲ ਲੜਾਈ ਕਰਾਂਗੇ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਕੇ ਬੰਦੀ ਬਣਾ ਲਵਾਂਗੇ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦਾ ਇੱਕ ਹਿੱਸਾ ਲੈ ਕੇ ਮੁਦਕੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ (੧੮ ਦਸੰਬਰ ੧੮੪੫ ਈ:) ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਲੜਾਈ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਹ ਸਥਾਨ ਫ਼ਿਰੋਜ਼ਪੁਰ ਤੋਂ ਵੀਹ ਮੀਲ ਦੀ ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਸਥਿਤ ਹੈ। ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਲੜੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਲੜਾਈਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਭਿਆਨਕ ਅਤੇ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਂਡ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਜਰਨੈਲ ਲਾਰਡ ਗਫ਼ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਭਾਰਤ ਦਾ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਵੀ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਗੱਦਾਰੀ ਰੂਪ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚੋਂ ਖਿਸਕ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਪੂਰੀ ਚੁਸਤੀ, ਫੁਰਤੀ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਖਾਲਸਾਈ ਜਲੌਅ ਵਿਚ ਜੂਝ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲਾਰਡ ਗਫ਼ ਅਤੇ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਰੰਗ-ਢੰਗ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੜਾਈ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਾਰਡ ਗਫ਼ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸਖ਼ਤ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਜਿੱਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਣਗੀਆਂ। ਪਰ ਹੁਣ ਲਾਰਡ ਗਫ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਣਾ ਪਿਆ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧੀਆ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਜੀਊਂਦੇ-ਜਾਗਦੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਲਾਰਡ ਗਫ਼ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਸਿੱਖਸ ਐਂਡ ਸਿੱਖ ਵਾਰਜ਼” ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ “ਹਰ ਸਿੱਖ ਸਿਪਾਹੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇੰਝ ਜੂਝ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਅਤੇ ਮੌਤ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੋਵੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹ ਇਕ ਭਿਆਨਕ ਖੂਧਾਰ ਫ਼ੌਜ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਪਿਆ ਸੀ।” ਕਨਿੰਘਮ ਆਪਣੀ ਪੁਸਤਕ “ਹਿਸਟਰੀ ਆਫ਼ ਦੀ ਸਿੱਖਸ” ਵਿਚ ਲਿਖਦਾ ਹੈ “ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਲੜਾਈ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਈ ਤੱਤਪਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਜ਼ਦੂਰਾਂ ਵਾਂਗ ਕੰਮ ਕਰਦੇ, ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ-ਖਿੱਚ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ, ਬੈਲਾਂ ਨੂੰ ਹਕਦੇ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਭਾਰ ਲੱਦਦੇ ਅਤੇ ਉਤਾਰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ

ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਟੱਕਰ ਵੀ ਦਿੰਦੇ ਸਨ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਹਰ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜੀ ਇਸ ਜੰਗ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨਿੱਜੀ ਜੰਗ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਲਈ ਮਰ ਮਿਟਣ ਵਾਲੇ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਸਾਡੇ ਤਨਖ਼ਾਹਦਾਰ ਅਤੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਫ਼ੌਜੀ ਭਲਾ ਕੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ। ” ਸਿੱਖ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਨੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਦੇ ਵੱਟ ਕੱਢ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਸਾਰੀਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਤੋਪਾਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜੰਗ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਜਾਨੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦਾ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਰਾਬਰਟ ਸੇਲ, ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਸਰ ਜੌਸਫ ਮੈਕਗਾਸਕਿਲ ਸਮੇਤ ਹੋਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਫ਼ਸਰ ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੋਈ ਇੱਕ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫ਼ੌਜੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਫ਼ਸਰ ਵੀ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਅਣਗਿਣਤ ਜ਼ਖ਼ਮੀ ਵੀ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਤੜਫ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੁਦਕੀ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ:

ਸਿੰਘ ਸੂਰਮੇ ਆਣ ਮੈਦਾਨ ਲਥੇ ਗੰਜ ਲਾਹ ਸੁੱਟੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੋਰਿਆਂ ਦੇ।

ਇਸ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਗਵਰਨਰ ਜਨਰਲ ਲਾਰਡ ਹਾਰਡਿੰਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਨਿੱਜੀ ਸਹਾਇਕ ਅਤੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਮਾਰੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਫ਼ੌਜਾਂ ਵਿਚ ਭੰਬਲਭੂਸਾ ਜਿਹਾ ਮੱਚ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਫ਼ੌਜੀ ਰਜਮੈਂਟਾਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਲਗੱਡ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਖੇਮੇ ਵਿਚ ਨਿਰਾਸ਼ਾ ਦਾ ਆਲਮ ਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ਕਿਸਮਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸੀ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਹੋਰ ਫ਼ੌਜ ਮੇਜਰ ਜਨਰਲ ਹੈਵਲੋਕ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਉੱਥੇ ਆਣ ਪਹੁੰਚੀ। ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਨਵੀਂ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਜਨਰਲ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਖਾਲੀ ਪਏ ਮੁਦਕੀ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨੇ ਜਿੱਤ ਦਾ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਪਣੇ ਹੀ ਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਗ਼ੱਦਾਰੀ ਸਦਕਾ, ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਤਲੀ ਹਾਲਤ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੁਦਕੀ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ।

ਸਿੱਖ ਫ਼ੌਜ ਦੇ ਤੋਪਖ਼ਾਨੇ ਨੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਈ ਸੀ। ਤੋਪਚੀ ਆਖਰੀ ਦਮ ਤਕ ਤੋਪਾਂ ਨੂੰ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਲੜਾਈ ਉਪਰੰਤ ੧੫ ਤੋਪਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸਾਰੇ ਤੋਪਚੀ ਤੋਪਾਂ ਦੇ ਉੱਤੇ ਹੀ ਨਾ ਖ਼ਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਅਤੇ ਡੂੰਘੀ ਨੀਂਦਰ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਉਹ ਤੋਪਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਥੋਂ ਭੱਜੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇਹ ਸੀ ਸਿੰਘ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦੀ ਸੂਰਮਗਤੀ ਦੀ ਅਮਰ ਗਾਥਾ। ■

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਵਿਲੱਖਣ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਰਹੱਸ

-ਬੀਬੀ ਸੁਖਜੀਤ ਕੌਰ*

ਹਿਕ ਦੂੰ ਹਿਕਿ ਚਾੜੇ ਅਨਿਕ ਪਿਆਰੇ ਨਿਤ ਕਰਦੇ ਭੋਗ ਬਿਲਾਸਾ॥

ਤਿਨਾ ਦੇਖਿ ਮਨਿ ਚਾਉ ਉਠੰਦਾ ਹਉ ਕਦਿ ਪਾਈ ਗੁਣਤਾਸਾ॥ (ਪੰਨਾ ੭੦੩)

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ੨੦ਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਇਕ ਦਰਵੇਸ਼ ਕਵੀ, ਮਹਾਨ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ, ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪਰਪੱਕ, ਨਾਮ ਰੰਗ ਵਿਚ ਰੱਤੇ, ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਵਸਥਾ ਦੇ ਧਾਰਨੀ, ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਤੌਰ ਤੇ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਾਹਿਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਵੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਸਭ ਦਰਵੇਸ਼ ਫਕੀਰਾਨਾ ਫਿਤਰਤ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਵੀ ਦਰਵੇਸ਼ੀ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਤਾਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਅਤੇ ਕਵੀ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਹੱਸ ਵੱਖਰੀ-ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਬਾਹਰਮੁਖੀ ਵਿਸ਼ਾਲ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰਤਾ ਦੇ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਵਿ ਆਵੇਸ਼ ਦੀ ਪਰਵਾਜ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਘੂ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਤੋਂ ਪਾਰਗਾਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੈਵੀ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਬੱਝੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਤੋਰ ਅਤੇ ਲੋਰ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਤੋਰ ਅਤੇ ਲੋਰ ਤੋਂ ਵੱਖਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸਿੱਧੇ ਇਲਹਾਮ ਦੀ ਦੈਵੀ ਪੁੰਜੀ, ਇਲਾਹੀ ਤੇ ਭਰਵਾਂ ਜਲਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜਦਕਿ ਆਮ ਲੋਕ ਵਕਤ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਇਲਹਾਮ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਨਿਰੋਲ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਅਕਲ ਦੇ ਘੇਰੇ ਵਿਚ ਹੀ ਇਸ ਸਿੱਧੇ ਇਲਹਾਮ ਨੂੰ ਨਿਸਚਿਤ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਪਤਨ ਤੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਪਤਨ ਤਕ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਰਵਪੱਖੀ ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਉਸਾਰੂ ਹੋਂਦ ਤਕ ਹਾਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਵਿਸਮਾਦ ਦੀ ਸਿਖਰ ਸੀ। ਖਾਲਸਾ ਵਿਰਾਸਤ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਆਵੇਸ਼ ਰਾਹੀਂ ਹਰ ਪਲ ਗੁਰੂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਅਤਿ ਸਧਾਰਨ ਪੱਖ ਵੀ ਸਧਾਰਨ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਅਨੰਤ ਗਹਿਰਾਈ ਅਤੇ ਸੂਖਮ ਰਮਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤਿ, ਬੇਮਿਸਾਲ ਸਾਦਗੀ, ਵਿਸਮਾਦ-ਨਕਸ਼ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਬੇਮਿਸਾਲ ਸ਼ਿੱਦਤ ਨਾਲ ਰੂਪਮਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਲਿਵ ਅਤੇ ਖਾਲਸ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਲਾਹੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਸੀ। ਖਾਲਸ ਕੁਦਰਤ ਸਗਲ ਧਰਮਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡੇਰੀ ਹੈ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਲੇਸ਼ਾਂ, ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਨਿੱਜੀ ਹਨ ਜਾਂ ਅਨਿੱਜੀ ਹਨ, ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਲਿਵ ਦੇ ਸੰਪਰਕ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ 'ਤੇ ਉਹ ਇਕ ਸਾਬਤ ਮਰਦ ਦੀ ਸੰਪੂਰਨ ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼

*ਰਿਸਰਚ ਸਕਾਲਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ। ਮੋ: +੯੧੮੪੨੭੨-੦੨੨੦੭

ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਉੱਚੀਆਂ ਰੂਹਾਨੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਡਰਾਉਣੇ ਭਿਆਨਕ ਤਸੀਹਿਆਂ, ਸਰੀਰ ਦੀਆਂ ਭੀਅੰਕਰ ਸਜ਼ਾਵਾਂ, ਸੰਕਟਾਂ, ਹਰ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆਵਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਰੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ, ਵਿਨਾਸ਼ਕਾਰੀ ਮਹੌਲ ਨੂੰ ਖੰਡ-ਖੰਡ ਕਰ ਕੇ ਸਦੀਵੀਂ ਖੇਡੇ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਨੂੰ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਬਤਪਣ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਅਤੇ ਜਾਗਰਿਤ ਰੱਖਿਆ, ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੜ੍ਹਾਅ ਵਿਚ ਸਾਬਤ ਮਰਦ ਦੀ ਨੁਹਾਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਚੁੱਕੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸਿੱਖ ਸਨ, ਜਿਸਨੇ ਕੁੱਲ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਦੇ ਪੈਗੰਬਰਾਂ ਦੀ ਭੂਤ-ਵਰਤਮਾਨ ਅਤੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਦਾਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਭਾਈ ਰਣਧੀਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਬਤ ਸਰੂਪ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਹਰ ਭੈਅ ਤੋਂ ਸਹਿਜ ਅਵਸਥਾ ਵਿਚ ਸੁਤੰਤਰ ਅਤੇ ਨਿਰਲੇਪ ਸਨ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਸਰਗਰਮ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਸੰਗਰਾਮੀ ਸਨ। ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਢੰਗ ਨਾਲ ਮਿਲੀਆਂ ਸਜ਼ਾਵਾਂ, ਦੰਡ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਧੀਕੀਆਂ, ਬਦਸਲੂਕੀਆਂ ਭਾਵ ਹਰ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਤੋਂ ਨਵੀਂ ਨਿਸ਼ੰਗ ਮੌਤ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਮੌਤ ਚੇਤਨਾ ਹਰ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਇਕ ਨਵੇਂ ਅਤੇ ਨਰੋਏ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜੇਲ੍ਹ-ਜੀਵਨ ਦੇ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਬੋਝ ਨਿਧੱਕੜ ਹੋ ਕੇ ਉਠਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਹਰ ਸਜ਼ਾ, ਦੰਡ ਅਤੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਸਹਿਣ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਰੀਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਕ ਸਦੀਵੀਂ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਪੁਨਰ-ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਅਹਿਸਾਸ ਵਿਚ ਉਹ ਸੰਸਾਰਿਕ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਮੌਤ ਚੇਤਨਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਮੌਲਿਕ ਖ਼ਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਲਿਪਟੇ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਵੰਨ-ਸੁਵੰਨੇ ਤੁੱਛ ਅਮਲਾਂ ਨੂੰ ਲਗਾਤਾਰ ਖੰਡ-ਖੰਡ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਮੁੱਢ ਕਦੀਮੀ ਮੌਲਿਕਤਾ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਇਕ ਰੂਪਾਂਤਰਣ ਵਿਚ ਬੇਨਕਾਬ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਜਵਾਨੀ ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਪੜ੍ਹਾਅ ਦੇਸ਼, ਧਰਮ ਅਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਕਲਿਆਣ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ:

ਗੁਰਮੁਖਿ ਬੁਢੇ ਕਦੇ ਨਾਹੀ ਜਿਨ੍ਹਾ ਅੰਤਰਿ ਸੁਰਤਿ ਗਿਆਨੁ॥

ਸਦਾ ਸਦਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਰਵਹਿ ਅੰਤਰਿ ਸਹਜ ਧਿਆਨੁ॥

ਓਇ ਸਦਾ ਅਨੰਦਿ ਬਿਬੇਕ ਰਹਹਿ ਦੁਖਿ ਸੁਖਿ ਏਕ ਸਮਾਨਿ॥

ਤਿਨਾ ਨਦਰੀ ਇਕੋ ਆਇਆ ਸਭੁ ਆਤਮ ਰਾਮੁ ਪਛਾਨੁ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੮)

ਉਹ ਗੁਰਮੁਖ-ਜਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੁਰਤਿ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਕਦੇ ਵੀ ਬੁਢੇਪਾ ਨਹੀਂ ਆ ਸਕਦਾ, ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਦੁਖਾਂ-ਸੁਖਾਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਇਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਲਿਵਲੀਨ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਵਿਸਮਾਦਮਈ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਸਦੀਵੀਂ ਜਵਾਨੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਤੋਂ ਨਵੇਂ ਚਾਅ ਅਤੇ ਸ਼ੌਕ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਵਿਚ ਮੱਤੇ ਹੋ ਕੇ ਮੌਤ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟ ਅਤੇ ਡਰਾਉਣੇ ਪੜ੍ਹਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਤਿ ਦਲੇਰੀ ਅਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਵੰਗਾਰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮੌਤ ਚੇਤਨਾ ਦੇ ਪ੍ਰਜਵਲਿਤ ਅਤੇ ਲਿਸ਼ਕਦੇ ਰੂਪ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਮੌਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਅਸਲ ਸੱਚ

ਸਵੀਕਾਰਦੇ ਸਨ। ਸ. ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਲਿਖਦੇ ਹਨ ਕਿ:

“ਜਦੋਂ ਸਿੰਘ ਸਰੀਰ ਦੀ ਬਰਬਾਦੀ ਸਮੇਂ ਚੜ੍ਹਦੀਕਲਾ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਦਰਸਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੌਤ ਖਲਾਅ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਕੀਮਤੀ ਚੀਜ਼ ਆਪਣਾ ਸਰੀਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵੇਗੀ। ਦੂਜੇ ਲਫਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਸਰੀਰ ਦਾ ਨਿਯਮ ਮੌਤ ਦੇ ਖਲਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਾ ਹੈ”।

ਜੇਲ੍ਹ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸੁਧਾਰਨ ਅਤੇ ਮੀਨੂੰ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਕਰਨਾ ਜੇਲ੍ਹ ਦੇ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇਦਾਰਾਂ ਲਈ ਇਕ ਭਰਵੀਂ ਅਤੇ ਦਲੇਰਾਨਾ ਵੰਗਾਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਬੋਝ ਨੂੰ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰਾਂ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦਿੱਤੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਤੋਂ ਸਦਾ ਨਿਰਲੇਪ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਪੂਰਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੁਰਤਿ ਦੇ ਮੰਡਲਾਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਸੇਵਾ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਸਨ, ਜੋ ਸੁਰਤਿ ਜਦੋਂ ਤਕ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹਾਸਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਓਨੀ ਦੇਰ ਤਕ ਕੋਈ ਵੀ ਰੁਕਾਵਟ ਜਾਂ ਸੰਕਟ ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਰੋਕ ਜਾਂ ਅਟਕਾਂ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਜਿੱਥੋਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਹਿਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੀ *mmivigAwink idSt l, dr Sn, isDwiel hwm* (Direct Revolutoin) ਅਤੇ ਅਸਿੱਧਾ ਇਲਹਾਮ (Indirect Revolution) ਤਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਤਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਹਿਤਕ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਉੱਚੀ ਸੁਰਤਿ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਸਧਾਰਨ ਪੱਖ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਸਧਾਰਨ ਸੂਖਮ ਪੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਕਲਮ ਦੀ ਅਜ਼ਮਾਇਸ਼ ਕਰਦੇ।

ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਸਾਹਿਤਕਾਰ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ, ਧਰਮ-ਪਤਨੀ, ਧੀ ਅਤੇ ਪੁੱਤਰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹਨ ਅਤੇ ਸਕੇ-ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਨਾਹਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਚਿੱਠੀ-ਪੱਤਰ ਰਾਹੀਂ ਰਾਬਤਾ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਸੰਬੰਧੀਆਂ ਦਾ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਅਤੇ ਦੱਸਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰਕੇ ਮੰਨਣ ਲਈ ਤਤਪਰ ਸਨ, ਇਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਭੈੜੇ ਵਰਤਾਓ, ਘੋਰ ਅਨਿਆਂ, ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਤਸੀਹਿਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਕੈਦ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਪਰਪੱਕ ਹਰ ਸਿੱਖ ਕੈਦੀ ਉੱਪਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਭਲੀ ਭਾਂਤ ਰੂਪਮਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੇਲ੍ਹ ਚਿੱਠੀਆਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਬਹੁਪਰਤੀ ਅਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਇਕ ਜਾਗਰਿਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਚੇਤਨਾ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਜੇਲ੍ਹ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸੁਧਾਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲਹਿਰ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮੂਹਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਹੁੰਗਾਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਵੱਡੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਸੰਕਟ ਵਿਚ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਕੱਢਣ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਹੁੰਗਾਰੇ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉਹ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਉੱਪਰ ਅਤੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕੈਦੀਆਂ ਉੱਪਰ ਢਾਹੇ ਜਾ ਰਹੇ ਗੈਰ-ਕੁਦਰਤੀ ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿਚ ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਅਤਿ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਦਕ ਨਾਲ ਇਸ ਜ਼ੁਲਮ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਇਕ ਬੁਲੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਏ ਅਤੇ ਇਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਅੱਗੇ ਜਾ ਕੇ ਦੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾਉਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ■

ਗਾਗਰ 'ਚ ਸਾਗਰ-- ੫੭

ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼

—ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੋਗੋਆਣੀ*

ਸੁਕ੍ਰਵਾਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ॥ ਆਪਿ ਉਪਾਇ ਸਭ ਕੀਮਤਿ ਪਾਈ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਵੈ ਸੁ ਕਰੈ ਬੀਚਾਰੁ॥ ਸਚੁ ਸੰਜਮੁ ਕਰਣੀ ਹੈ ਕਾਰ॥

ਵਰਤੁ ਨੇਮੁ ਨਿਤਾਪ੍ਰਤਿ ਪੂਜਾ॥ ਬਿਨੁ ਬੁਝੈ ਸਭੁ ਭਾਉ ਹੈ ਦੂਜਾ॥ (ਪੰਨਾ ੮੪੧)

ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਦੇ ਨਜ਼ਰੀਏ ਤੋਂ ਵਾਰ ਸਤ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜੇਕਰ ਇਸ ਦੇ ਨਾਮਕਰਣ ਬਾਰੇ ਜਾਣੀਏ ਤਾਂ ‘ਸੰਖਿਆ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਫਰਾਈਡੇ (Friday) ਤੇ ਅਰਬੀ ਵਿਚ ਜੁਮਾ। ਸ਼ੁੱਕਰ (Venus) ਇਕ ਚਮਕੀਲੇ ਗ੍ਰਹਿ ਦੇ ਨਾਮਪੁਰ ਇਹ ਦਿਨ ਹੈ ਜੋ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੈ। ਸੂਰਜ ਤੋਂ ਇਸ ਦੀ ਦੂਰੀ ੩ ਕਰੋੜ ੩੫ ਲੱਖ ਕੋਹ ਹੈ, ੨੨੫ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਹ ਆਪਣੇ ਧੁਰੇ ਪੁਰ ਇਕ ਗੇੜਾ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਪੁਰਾਣਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸ਼ੁੱਕਰ ਦੈਤਾਂ ਦਾ ਗੁਰੂ ਹੈ।

‘ਸਮ ਅਰਥ ਕੋਸ਼’ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਕਰ ਦੇ ਸਮਾਨਅਰਥੀ ਸ਼ਬਦ-- ਉਸਨ, ਉਸਨਸ, ਅਸੁਰ ਗੁਰ, ਅਸੁਰ ਪ੍ਰੋਹਿਤ, ਆਦਿ ਦੇਵ ਗੁਰ, ਕਾਲ, ਦੈਤ ਗੁਰੂ, ਦੈਤਯਰਾਜ, ਭਾਰਗਵ ਆਦਿ ਵੀ ਹਨ।

ਹੁਣ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਸਬੰਧੀ ਅਨੇਕਾਂ ਭਰਮ ਵੀ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਮਾਨਸਿਕ ਸ਼ਾਂਤੀ ਲਈ ਇਸ ਦਿਨ ਵਰਤ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਦੁੱਖ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨਮੰਗੀਆਂ ਮੁਰਾਦਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਵਰਤ ਰੱਖਣ ਦੀ ਧਾਰਨਾ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਭਰਮ ਹੈ ਕਿ ਸੱਤ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਲਗਾਤਾਰ ਵਰਤ ਰੱਖੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਅੰਤਲੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੂੰ ਖੀਰ ਦਾਨ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸ਼ੁੱਕਰ ਗ੍ਰਹਿ ਦੀ ਕ੍ਰੋਧੀ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਸਾਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਤੋਂ ਨਵਿਰਤੀ ਮਿਲ ਜਾਏਗੀ।

ਇਹ ਹਕੀਕਤ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦਿਨ ਦਾ ਸੰਬੰਧ ਸ਼ੁੱਕਰ ਗ੍ਰਹਿ ਨਾਲ ਹੈ ਪਰ ਲੋਕ-ਧਾਰਨਾ ਜਾਂ ਮਿਥ ਕਥਾ ਸ਼ੁੱਕਰ ਗ੍ਰਹਿ ਤੋਂ ਭਿੰਨ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ੁਕਰਚਾਰੀਆ ਪੰਡਿਤ ਭ੍ਰਿਗੂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਸੀ। ਇਹ ਨੀਤੀ ਸ਼ਾਸਤਰ ਤੇ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਸ਼ਿਵ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਸ਼ਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੇ ਜੰਗ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਤਾ ਨੂੰ ਵੀ ਜਿਊਂਦਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ’ਤੇ ਸੱਤ ਵਾਰੀ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦਾ ਸਰਾਪ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸ਼ੁੱਕਰ

*ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: +੯੧੯੮੧੫੯-੮੫੫੫੯

ਨੂੰ ਕਾਣਾ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਜਾ ਬਲਿ ਦਾ ਪਰੋਹਤ ਗੁਰੂ ਸੀ। ਇਹ ਵੇਰਵਾ ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਤੇ ਲਾਲ ਸਿੰਘ ਗਿਆਨੀ ਜੀ ਨੇ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੁਝ ਭਰਮੀ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਦਿਨ 'ਤੇ ਵਰਤ ਰੱਖਣੇ ਅਤੇ ਫਿਰ ਵਰ ਜਾਂ ਮਨਇੱਛਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਆਦਿ ਦੇ ਭਰਮਾਂ ਪਿੱਛੇ ਇਹ ਮਿੱਥ ਕਥਾਵਾਂ ਭਾਰੂ ਸਨ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪ ਸਿਰਜੇ ਡਰ ਤੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਜਾ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਮ ਜਨ-ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਬੁੱਧਵਾਰ ਗੁਰੂ, ਸ਼ਨੀਵਾਰ ਮੱਝ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਘੋੜੀ ਖਰੀਦਣੀ ਅਸ਼ੁਭ ਵੀ ਮੰਨੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਜੁਮਾ (ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ) ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚ ਜੁਮੇ ਦੀ ਰਾਤ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਿਪਰਵਾਦੀ ਉਪਾਵਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦਿਨ ਚਿੱਟਾ ਕੱਪੜਾ, ਚਾਵਲ, ਖੁਸ਼ਬੂਆਂ, ਘਿਓ, ਸੋਨਾ ਤੇ ਹੀਰਾ ਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਲਈ 'ਸੁਕ੍ਰਿਤ' (ਭਲੀ ਕਿਰਤ) ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਇਹੋ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਪ੍ਰਥਾਇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ:

ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਸਹਾਰੈ ਸੁ ਇਹ ਬ੍ਰਤਿ ਚੜੈ॥ ਅਨਦਿਨ ਆਪਿ ਆਪ ਸਿਉ ਲੜੈ॥

ਸੁਰਖੀ ਪਾਂਚਉ ਰਾਖੈ ਸਬੈ॥ ਤਉ ਦੂਜੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਨ ਪੈਸੈ ਕਬੈ॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੪)

ਭਾਵ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਗੁਣ ਗਾ ਕੇ ਸੁਕ੍ਰਿਤ ਸਹਾਰੇ ਮਨੁੱਖ ਔਖੀ ਘਾਟੀ ਚੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਂ ਹੀ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ (ਸੁਰਖੀ ਪਾਂਚਉ) ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਰੱਖਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਫਿਰ ਮੇਰ-ਤੇਰ (ਦੂਜੀ ਦ੍ਰਿਸਟਿ) ਦਾ ਨਜ਼ਰੀਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ।

ਅੱਗੇ ਜੋ ਲੜੀਵਾਰ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪਾਵਨ ਪੰਕਤੀਆਂ ਇਸ ਲੇਖ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਭਾਵ-ਅਰਥ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:-

ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਰਾਹੀਂ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਹੇ ਭਾਈ! ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਆਪਕ ਹੈ ਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਆਪ ਹੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਸਭ ਦੀ ਕਦਰ ਵੀ ਆਪ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਜਦ ਕੋਈ ਗੁਰਮੁਖ ਹੋ ਕੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਿਮਰਨ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸੰਜਮ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋ ਕੇ ਨਿੱਤ ਦਾ ਕਰਤਬ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਨਿੱਤ ਦੇ ਵਰਤ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਦਿਨਾਂ-ਦਿਹਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਹਨ ਤੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭੈ ਤੇ ਭਾਉ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਦਿਨ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ੁਭ ਹਨ, ਸਾਡਾ ਕਰਮ (ਜੀਵਨ ਕਿਰਿਆ) ਸ਼ੁਭ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰਤੀ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਇਹ ਗੁਰ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ। ■

ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੫ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ

ਬੀਬੀ ਮਨਮੋਹਨ ਕੌਰ*

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਬਿਤਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਮਝਾਉਣੀਆਂ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਮਹਿਤਾ ਕਾਲੂ ਜੀ ਨੇ ਵਾਪਸ ਤਲਵੰਡੀ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ:

...ਤਬ ਕਾਲੂ ਕੋਇਕ ਕਾਲਾ। ਬੀਤਾਯੋ ਤਨਿਯਾ ਸਾਲਾ॥੩੬॥

ਚਲਿਨੇ ਕੀ ਕੀਨੀ ਤਯਾਰੀ। ਸਮਝਾਵਹਿਤ ਬਹੁ ਪਰਕਾਰੀ।

ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਇਕ ਦਿਨ ਇਕ ਚੁਗਲਖੋਰ ਨੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਕੋਲ ਆ ਚੁਗਲੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ, ਉਹ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਦਾ ਧਨ ਲੁਟਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਸੁਣ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਡਰ ਗਏ ਅਤੇ ਤੁਰੰਤ ਘਰ ਵਾਪਸ ਆ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਦੱਸੀ ਕਿ ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਿਸੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਦਾ ਧਨ ਖਰਚ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਆ ਰਹੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਕੀ ਕਰਾਂ, ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌਲਤ ਰਾਏ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਬਚਾਵਾਂਗਾ:

ਕਿਤਿਕ ਕਾਲ ਬੀਤਤਿ ਭਯੋ ਤਬਹਿ ਪਿਸ਼ਨ ਇਕ ਆਇ।

ਦੂਤੀ ਕਰੀ ਜਰਾਮ ਪੈ ਸਦਨ ਇਕੰਤਿ ਬਸਾਇ॥੪੩॥

“ਤਿਯ ਸੋਦਰ ਤੁਮ ਸਮਝਾਓ। ਧਨ ਬਿਰਥਾ ਨਾਂਹਿ ਲੁਟਾਓ।

...ਬਹੁਦੇਤਿ ਫਕੀਰਨ ਦਰਬਾ। ਨਿਤ ਖੋਤਿ ਤੁਰਕ ਘਰ ਸਰਬਾ।

ਤੁਮ ਖੋਇ ਤੁਰਕ ਕੀ ਜਾਨੋ। ਦੁਖਦਾਨੀ ਅਮਲ ਪਛਾਨੋ”॥੪੫॥

ਭੈਮਾਨ ਭਯੋ ਜੈਰਾਮਾ। ਉਠਿ ਤੁਰਨ ਗਮਨਯੋ ਧਾਮਾ।

ਕਹਿ ਬੋਲੀ “ਆਰਜ-ਤਨੀਆ! ਬਹੁ ਲੋਕਨ ਤੇ ਮੈਂ ਸੁਨੀਆ॥੪੬॥

ਧਨ ਖਰਚਤਿ ਨਾਨਕ ਐਸੇ। ਵਡ ਭੂਪਤਿ ਹੋਵਿਤ ਜੈਸੇ।

...ਅਬ ਕਰੋਂ ਕੌਨ ਮੈਂ ਕਾਜਾ। ਰਹਿ ਆਵਹਿ ਜਿਹ ਬਿਧਿ ਲਾਜਾ।

ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਦੇਖ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਰਮ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰ ਲਵੋ। ਤੁਹਾਡੀ ਸਾਰੀ ਚਿੰਤਾ ਮਿੱਟ ਜਾਵੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਸਮਝਾਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ, ਫਿਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਭਰਮ ਕਿਉਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਤਾਂ ਪਰਮਸ਼ੇਵਰ ਦਾ ਰੂਪ ਹੈ। ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਖਣਾ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲਵੋ। ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਜਾਂ ਤਾਂ ਵੱਧ ਨਿਕਲੇਗਾ, ਜਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋਵੇਗਾ:

ਸੁਨਿ ਭਨੇ ਨਾਨਕੀ ਬਚਨਾ। “ਮਨ ਤਵ ਜੇ ਸੰਸਾ ਖਚਨਾ।

*੮੩੬੩, ਗਲੀ ਨੰ: ੨, ਗੁਰੂ ਰਾਮ ਦਾਸ ਨਗਰ, ਸੁਲਤਾਨਵਿੰਡ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਕਰਿ ਬਾਤ ਉਚਿਤ ਚਿਤ ਭਾਈ। ਜਿਉਂ ਭਰਮ ਭੂਰ ਮਿਟ ਜਾਈ॥੪੯॥
 ਪਰਤੀਤ ਨ ਆਈ ਤੁਮਕੋ। ਕਯਾ ਮਸਲਤ ਬੂਝਤਿ ਹਮਕੋ।
 ਤੁਮ ਜਾਨਤਿ ਕ੍ਰਾਤ ਵਡਾਈ। ਨਿਤ ਦੇਤਿ ਮੁਝੈ ਸਮਝਾਈ॥੫੦॥
 ਨਿਤ ਹਮਰੇ ਉਰ ਪਰਤੀਤੁ। ਨਹਿ ਡੋਲਤਿ ਕਬਹੂੰ ਚੀਤੁ।
 ਪਰਮੇਸ਼ੁਰ ਨਾਨਕ ਰੂਪਾ। ਉਪਕਾਰੀ ਸੰਤ ਅਨੂਪਾ॥੫੧॥
 ਭਵ ਮਾਯਾ ਵਰਤਤਿ ਜੋਉ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਕੀ ਸਭਿ ਸੋਉ।
 ਤੁਮ ਚਾਹਤਿ ਜੇ ਅਬ ਦੇਖਾ। ਕਰਿ ਲੀਜੈ ਸਭਿ ਹੀ ਲੇਖਾ॥੫੨॥

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਜੀ ਪ੍ਰਤੀ ਇੰਨਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਮੈਂ ਪੜਤਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਹੁਣ ਬਹੁਤੀਆਂ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਦੇਰੀ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਵਾ ਹੀ ਲਵੋ। ਉਪਰੰਤ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਤੁਲਸਾਂ ਦਾਸੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਲਵਾ ਲਿਆ:

ਹੈ ਤੁਮਰੇ ਉਰ ਜਬ ਐਸੇ। ਨਹਿ ਲੇਖਾ ਕਰਿਹੋਂ ਕੈਸੇ”।
 ਬਚ ਭਨੇ ਨਾਨਕੀ “ਸੁਨੀਏ!। ਅਬ ਲੇਖਾ ਲੇਹੁ, ਨ ਗੁਨੀਏ॥੫੪॥
 ਨਹਿ ਕੀਜੈ ਅਬਹਿ ਬਿਲੰਬਾ। ਬੁਲਵਾਵਉ ਸੁਤ ਮਮ ਅੰਬਾ”।
 ਕਹਿ ਭੇਜੀ ਤੁਲਸਾਂ ਦਾਸੀ। ਜਹਿ ਨਾਨਕ ਥੇ ਸੁਖਰਾਸੀ॥੫੫॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਸੱਦੇ 'ਤੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚੇ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਅੱਗੇ ਪਿਆਰ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਪਲੰਘ ਉੱਤੇ ਸੁੰਦਰ ਵਿਛਾਈ ਕਰ ਬਿਠਾਇਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਦੱਸੋ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ? ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਮਨ ਤਰਸ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਲਈ। ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰਾ ਹਿਰਦਾ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਵਾਬ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਭਰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਜਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸੱਦਿਆ ਹੈ, ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸੋ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ, ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਬੋਲੀ, ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਬੋਲੇ ਹੀ ਸਭ ਦੀ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਹੋ, ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹੋ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬੋਲੇ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ ਦਾ ਲੇਖਾ ਲੈ ਲਵੋ। ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕੀਤੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਸੀ, ਹਿਸਾਬ ਦੇਣ ਦੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਕਿਤੇ ਵੀਰ ਗੱਲ ਦਿਲ 'ਤੇ ਨਾ ਲਾ ਲਵੇ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਦਿਲਾਸਾ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿ ਵੀਰ! ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਤਾਂ ਸਦਾ ਹੀ ਚੱਲਦੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ, ਬੇਬੇ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਹੈ, ਹਿਸਾਬ ਦੇਣ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹੁਣ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰੋ, ਸਾਰਾ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਲੈ ਲਵੋ। ਤਾਂ ਜੋ ਚੁਗਲਖੋਰਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਦੌਲਤ ਖਾਂ

ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਏ:

ਚਲਿ ਆਏ ਸੁਸਾ ਨਿਕੇਤਾ। ਹੋਂ ਸੰਗ ਗਯੋ ਕਰਿ ਹੇਤਾ।
 ਉਠਿ ਕੀਨੋ ਬਹੁ ਸਤਕਾਰੂ। ਮੰਚ ਦੀਨ ਵਿਛਾਇ ਜੁ ਚਾਰੂ॥੬੩॥
 ਤਬ ਬੋਲੇ ਬੇਦਯਨ ਕੇਤਾ। “ਕਹੁ ਭਗਨੀ! ਬੋਲਨ ਹੇਤਾ।
 ਤੁਮ ਹਮਕੋ ਬੋਲਿ ਪਠਾਯੋ। ਸੁਨਿ ਆਇਸੁ ਮੈਂ ਚਲਿਆਯੋ”॥੬੪॥
 ਕਹਿ ਕਾਲੂ ਤਨੁਜਾ “ਭਾਈ!। ਤਵ ਦਰਸ਼ਨ ਮਨ ਲਲਚਾਈ।
 ਤਬ ਭੇਜੀ ਤੁਲਸਾਂ ਦਾਸੀ। ਅਬ ਦੇਖਿਤਿ ਰਿਦਾ ਵਿਕਾਸੀ॥੬੫॥
 ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਬਚਨ ਉਚਾਰੇ। “ਸੁਨਿ ਭਗਨੀ ਰਿਦੈ ਹਮਾਰੇ।
 ਭ੍ਰਮ ਹੋਯੋ, ਦੇਹੁ ਬਤਾਈ। ਕਿਸ ਕਾਰਜ ਮੋਹਿ ਬੁਲਾਈ?”॥੬੬॥
 ਬਚ ਭਨੇ ਨਾਨਕੀ ਐਸੇ। “ਤੁਮ ਜਾਨਤਿ ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਜੈਸੇ।
 ਹੋ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਜਾਨੋਂ। ਬਿਨ ਬੋਲਤਿ ਸਭਿਹਿ ਪਛਾਨੋਂ”॥੬੭॥
 “ਸੁਨਿ ਭਗਨੀ ਮੈਂ ਉਰ ਜਾਨੀ। ਮੁਰ ਦੂਤੀ ਕਿਨੈ ਬਖਾਨੀ।
 ਹੈ ਆਗੇ ਹਮੈਂ ਸੰਦੇਹੇ। ਸਭਿ ਲੇਖਾ ਅਬ ਕਰਿ ਲੇਹੇ॥੬੮॥
 ਬਹੁ ਦੇਰਿ ਭਈ ਬਿਨ ਲੇਖੇ। ਧਨ ਨਿਕਸਹਿ ਕਿਤਨੇ ਸ਼ੇਖੇ।
 ਮਿਟਿ ਜੈ ਹੈ ਮਨ ਸੰਦੇਹਾ। ਇਉਂ ਪੂਰਬ ਹੀ ਮੁਝ ਪ੍ਰੇਰਾ”॥੬੯॥
 ਸੁਨਿ ਭਗਨੀ ਦੇਤਿ ਦਿਲੇਸਾ। “ਨਹਿ ਕੋਊ ਭ੍ਰਾਤ ਅੰਦੇਸਾ।
 ਸਭਿ ਲੇਖਾ ਲੇਨਾ ਦੇਨਾ। ਨਿਤ ਚਲਯੋ ਜਾਤਿ, ਘੱਟ ਹੈ ਨਾ”॥੭੦॥
 “ਭੇ ਭਗਨੀ! ਸੱਤਿ ਅਲਾਈ। ਧਰਿ ਲੇਖਾ ਲਾਜ ਨ ਰਾਈ।
 ਨਹਿ ਕਰੀਏ ਅਬ ਕਛੁ ਦੇਰਾ। ਸਭਿ ਲੇਖਾ ਲੇਹੁ ਨਿਬੇਰਾ॥੭੧॥
 ਮਨ ਸੰਸੈ ਜਾਹਿ ਨਿਵਾਰਾ। ਹੈ ਦੂਤਨ ਕਾ ਮੁਖ ਕਾਰਾ।
 ਸੁਨਿ ਭਗਨੀ ਬੈਨ ਉਚਾਰਾ। “ਜਿਉਂ ਉਪਜਯੋ ਰਿਦੇ ਵਿਚਾਰਾ॥੭੨॥
 ਮਨ ਜਾਨਹੁ ਕਰੀਏ ਸੋਈ। ਜਿਉਂ ਰਿਦੇ ਹਰਖ ਤਵ ਹੋਈ”।
 ਲੇ ਸੰਗਿ ਚਲੇ ਜੈਰਾਮਾ। ਜਹਿ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਕੋ ਧਾਮਾ॥੭੩॥

ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਕਾਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਉਪਰੰਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀਨ ਦੇ ਦਾਤੇ ਦੇ ਇਕ ਸੌ ਪੈਂਤੀ ਰੁਪਏ ਵੱਧ ਨਿਕਲੇ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚੋਂ ਇੰਨਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਫਾ ਨਿਕਲਿਆ ਕਿ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਲੱਜਾ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਈ। ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ’ਤੇ ਜਦੋਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਲੇਖਾ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛਣੀ ਚਾਹੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਸਭ ਪਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛੋ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਕਹਿਕੇ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਦਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ, ਉੱਥੋਂ ਚੱਲਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਦੇਖ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਰੋ-ਰੋ ਕੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ:

ਤੀਨ ਮਹੀਨੇ ਅਰਧ ਪੁਨਿ ਲੇਖਕ ਲੇਖਾ ਕੀਨ।

ਇਕ-ਸ਼ਤ ਪੈਂਤੀ ਰਜਤਪਣ ਵਾਧੇ ਦਾਨੀ ਦੀਨ॥੭੫॥...
 ਤਬ ਭਗਨੀ ਬੂਝਤਿ ਐਸੇ। “ਕਹੁ ਲੇਖਾ ਨਿਬਰਯੋ ਕੈਸੇ?”
 ਸੁਖ ਐਨਹਿੰ ਬੈਨ ਬਖਾਨੇ। “ਸੁਨਿ, ਜੀਜਾ ਬਾਤ ਸੁ ਜਾਨੇ॥੭੬॥
 ਇਹ ਲੀਜੈ ਮੋਦੀਖਾਨਾ। ਅਬ ਹੋਇ ਨ ਮੋ ਗੁਜਰਾਨਾ।
 ਕਰਤਾਰੰ ਮਮ ਕਰਤਾਰੰ। ਨਿਜ ਕਾਰਜ ਲੇਹੁ ਸੰਭਾਰੰ”॥੭੭॥
 ਚਲਿਬੇ ਕੀ ਕੀਨੀ ਤਯਾਰੀ। ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਪਰਉਪਕਾਰੀ।
 ਜੈ ਰਾਮ ਉਠਯੋ ਤਿਹਕਾਲਾ। ਗਹਿ ਪਗ ਕਹਿ ਬਿਨੈ ਬਿਸਾਲਾ॥੭੮॥
 ਕਰਿ ਭਗਨੀ ਰੁਦਨ ਅਲਾਵੈ। “ਇਉਂ ਭ੍ਰਾਤਾ ਕਿਉਂ ਬਨਿ ਆਵੈ।
 ਮੁਝ ਮਾਰਹੁ ਤੋਂ ਕਿਤ ਜਾਵਹੁ। ਜੋ ਰਹਿ ਹੋ ਮੋਹਿ ਜਿਆਵਹੁ॥੭੯॥
 ਤੁਮ ਮਿਰਦੁਲ ਸਰਲ ਸੁਭਾਊ। ਕਰਿ ਔਗੁਨ ਚਿੱਤ ਨ ਕਾਊ।
 ਹਮ ਭੂਲਨਹਾਰ ਸਦਾਈ। ਤੁਮ ਬਖਸ਼ਹੁ ਕਿਉਂ ਨਹਿੰ ਭਾਈ?੮੦॥

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੇ ਸੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ? ਜੇਕਰ ਦੁਬਾਰਾ ਇਸ ਵਿਚ ਘਾਟਾ ਪੈ ਗਿਆ? ਇੱਥੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਜੇਕਰ ਕਦੀ ਘਾਟਾ ਪੈ ਵੀ ਗਿਆ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪੇ ਜਿਵੇਂ-ਕਿਵੇਂ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, ਪੂਰਾ ਕਰਾਂਗੀ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਅਸੀਂ ਕਦੀ ਵੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਾਂਗੇ:

ਕਮਲਨੈਨ ਮੁਖਬੈਨ ਕਹਿ “ਸੁਨਿ ਜੀਜਾ ਜੈ ਰਾਮ!
 ਪੁਨਿ ਘਾਟੇ ਜੇ ਆਵਈ ਕਿਉਂ ਕਰਿ ਹੋਂ ਇਹ ਕਾਮ?”॥੮੧॥
 ਪੁਨ ਸੁਸਾਅਲਾਈ ‘ਸੁਨਿ ਸੁਖਦਾਈ! ਜੇ ਘਟਿ ਜਾਈ ਦਰਬ ਕਬੈ।
 ਜਹਿੰ ਕਹਿੰ ਤੇ ਲਯਾਈ, ਦੇਉਂ ਪੁਰਾਈ, ਨਹਿੰ ਤੁਮ ਗਮਨੇ ਰਹੋ ਅਬੈ।
 ਹਮਫੇਰਿ ਨ ਕਹਿਹੈਂ, ਤੁਸ਼ਨ ਰਹਿ ਹੈਂ, ਸਭਿ ਸੁਖ ਲਹਿ ਹੈਂ ਪਾਸ ਰਹੇ।
 ਮਨ ਰੋਸ ਨਿਵਾਰੋ, ਕਰੁਨਾ ਧਾਰੋ, ਬਿਰਹ ਨਾ ਡਾਰੋ, ਪੰਥ ਗਰੋ”॥੮੨॥

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਤੜਪ ਦੇਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਭੈਣ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨ੍ਹੇ ਪਿਆਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਬੇਨਤੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਕੇ ਨਾ ਜਾਓ। ਇਨ੍ਹਾਂ ‘ਤੇ ਦਯਾ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਰਹਿ ਜਾਓ:

“ਸੁਸਾ ਸੁਸਾਪਤਿ ਦੀਨ ਹੈ ਬਿਨੈ ਭਨਤਿ ਬਹੁ ਬਾਰ।
 ਪਗ ਪਕਰਤ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮ ਧਰਿ ਰਹੀਏ ਜੀਜਾਗਾਰ।
 ਰਹੀਏ ਜੀਜਾਗਾਰ ਬਚਨ ਪੁਨ ਪੁਨ ਨਹਿੰ ਫੇਰਹੁ।
 ਦਯਾ ਐਨ ਸੁਖਦੈਨ! ਪਰਮ ਪ੍ਰੇਮੀ ਇਨ ਹੇਰਹੁ।

ਆਪਣੇ ਸਫਰਾਂ ਦੇ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਸੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦਾ। ਇਹ ਆਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ

ਦੁਬਾਰਾ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਰੁਕਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ:

ਕਮਲਨੈਨ ਸੁਨਿ ਬੈਨ ਮਮ ਹੈਗਏ ਪਰਮ ਕ੍ਰਿਪਾਲ।
ਬਾਨੀ ਸਾਨੀ ਹੇਤ ਜਨ ਬੋਲੇ ਸੁਖਦ ਰਸਾਲ।
ਬੋਲੇ ਸੁਖਦ ਰਸਾਲ ਭਨਯੋ “ਬਾਲੇ ਬਚ ਤੇਰਾ।
ਕਬਹਿ ਨ ਹੋਰਹੁ ਤਾਂਹਿ ਲਖਹੁ ਇਸਬਿਧਿ ਮਤ ਮੇਰਾ”।
ਅਸ ਕਹਿ ਇਸਥਿਤ ਪੁਨ ਕਰੀ ਦੀਨਾ ਨਾਥ ਦਯਾਲੁ।
ਦੇਖੇ ਦਰਸਨ ਦੁਖ ਦਹੈਂ ਜਨਦਾਤਾ ਜੁ ਬਿਸਾਲ॥੮੯॥

ਹੁਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਧੰਨ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸ਼ੁਕਰਗੁਜ਼ਾਰ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਅੱਜ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੇ ਭਰਾ ਦੀ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਓਂ ਦੁਬਾਰਾ ਦਾਤ ਮਿਲ ਗਈ ਹੈ:

ਦੰਪਤਿ ਮੁਝ ਸੋ ਭਾਖਿਹੀਂ ਧਰਿਕੈ ਅਧਿਕ ਸਨੇਹੁ।
“ਆਜ ਕ੍ਰਾਤ ਦੀਨੋ ਨਯੋ ਧੰਨ ਧੰਨ ਬੁਧਿਗੋਹੁ!॥੯੦॥

ਸਭ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਹੁਣ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਬਾਰਾ ਦੌਲਤਖਾਨ ਦੇ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਕਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਕ ਦਿਨ ‘ਪੱਖੋ ਕੇ ਰੰਧਾਵੇ’ ਦਾ ਵਸਨੀਕ ਮੂਲਾ ਨਾਮੀ ਖੱਤਰੀ ਆਪਣੀ ਪੁੱਤਰੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ। ਵੀਰ ਲਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਆਇਆ ਦੇਖ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ੀ ਮਨਾਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੁਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਤ੍ਰਿਮਤਾਂ ਸੱਦੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ:

ਹਰਖਤਿ ਸਭਿ ਸੁਖ ਪਾਇ, ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕ ਆਪਨ ਚਲੇ।
ਮੰਦ ਮੰਦ ਗਤਿ ਜਾਇ, ਕਵਿ ਜਾਵਤਿ ਬਲਿਹਾਰਨੇ॥੯੨॥...
ਪੱਖੋ ਕੇ ਰੰਧਾਵੇ ਗ੍ਰਾਮ ਬਸੈ ਤਹਿ ਮੂਲਾ ਨਾਮ,
ਨੇਗੀ ਲੇ ਸਗਾਈ ਆਏ ਪੁਰਿ ਸੁਲਤਾਨ ਹੈਂ।
ਬੂਝਤਿ ਜਰਾਮ ਨਾਮ, ਆਨਿ ਮਿਲੇ ਧਾਮ ਸੋਊ,
ਭਲੇ ਸਨਮਾਨ ਕੇ ਬੈਸਾਏ ਸੁਭ ਥਾਨ ਹੈਂ।
ਨਾਨਕੀ ਸੁਨੰਤਿ ਹਰਖਤਿ ਅਨਮੇਵ ਅੰਗ,
ਬੋਲੀ ਕੁਲਬਧੂ, ਜੇ ਵਧਾਈ ਦੇਤਿ ਮਾਨ ਹੈਂ।

ਕੀਨੀ ਕੁਲ ਰੀਤਿ ਮਿਲਿ ਗਾਵਤਿ ਹੈਂ ਗੀਤ ਤੀਯ ਨੀਕੋ ਉਤਸਾਹ ਕੀਨੋ ਦੀਨੋ ਬਹ ਦਾਨ ਹੈ॥੯੪॥

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਚਾਅ ਵੀਰ ਦੇ ਵਿਆਹ ਸਮੇਂ ਵੀ ਡੁੱਲ੍ਹ-ਡੁੱਲ੍ਹ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕੁੱਲ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸੁਭ ਰੀਤਾਂ-ਰਸਮਾਂ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਨਿਭਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਅਸ ਬਿਧਿ ਸ੍ਰੀ ਬੇਦੀ ਕੁਲਕੇਤੂ। ਮੰਦ ਮੰਦ ਗੇ ਅਪਨ ਨਿਕੇਤੂ।
ਨਾਰਨ ਸਹਿਤ ਨਾਨਕੀ ਤੂਰਨ। ਨਿਕਸਿ ਕਰੀ ਕੁਲਰੀਤਿ ਸੰਪੂਰਨ॥੯੫॥
ਸਾਦਰ ਲੇ ਕਰਿ ਨਿਜ ਭਰਜਾਈ। ਸੁੰਦਰ ਮੰਦਰ ਬੀਚ ਬਚਾਈ।

ਪਾਇ ਓਲ ਮੈ ਧਨ ਕੀ ਬਾਤੀ। ਭਰੀ ਹਰਖ ਭੀ ਸੀਤਲ ਛਾਤੀ॥੮॥

ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਰੱਖਣ ਉਪਰੰਤ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅਤੇ ਭਰਜਾਈ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ ਦੀ ਸੁਖਦਾਈ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਲਈ ਇਕ ਅਲੱਗ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਖਾਣਯੋਗ ਅਤੇ ਵਰਤਣਯੋਗ ਉੱਤਮ ਅਤੇ ਮਨਪਸੰਦ ਰੱਖਵਾਇਆ। ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਹਰ ਭੈਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀ ਸੁੰਦਰ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਵੇਖ ਅਨੰਦ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਦੀ ਭਰਜਾਈ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਅਤੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾਉ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਚਿੰਤਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਇਕ ਚੰਗੀ ਨਨਾਣ ਦਾ ਰੋਲ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਪਤੀ ਦੇ ਕਹਿਣੇ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁੱਖ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਆਦਿ ਨਸੀਹਤਾਂ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਕੇਤਿਕ ਦਿਵਸ ਬਿਤਾਏ ਤਹਿੰਵਾ। ਹੁਤੇ ਨਿਕੇਤ ਨਾਨਕੀ ਜਹਿੰਵਾ।

ਬਹੁਰ ਨਿਰਾਰਾ ਹਰਮ ਬਨਾਵਾ। ਸਰਬ ਰੁਤਿਨ ਮਹਿ ਸੁਭਗ ਸੁਹਾਵਾ॥੫੫॥...

ਕੰਚਨ ਭੂਖਨ ਨਗ ਜਟੇ ਪਹਿਰਾਏ ਘਰਿਵਾਇ।

ਹਰਖੀ ਉਰ ਬਹੁ ਨਾਨਕੀ ਭ੍ਰਾਤਾ ਭੋਨ ਬਸਾਇ॥੫੬॥...

“ਨਿਜ ਭ੍ਰਾਤਾ ਕੋ ਨਹਿ ਸਮਝਾਵਹਿ।

ਗ੍ਰਿਹਸਤਿ ਕਾਜ ਇਉਂ ਕਿਉਂ ਬਨਿ ਆਵਹਿ?

ਆਨਿ ਸਦਨ ਨਹਿ ਬਦਨ ਦਿਖਾਵੈਂ।

ਸਰਬ ਦਰਬ ਕੋ ਬਹਿਰ ਲੁਟਾਵੈਂ॥੬੫॥

ਸੁਨਿ ਕਰਿ ਸ਼੍ਰੋਨ ਨਾਨਕੀ ਬਾਨੀ।

ਭਰਜਾਈ ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਸਨਮਾਨੀ।

ਮਧੁਰ ਬਚਨ ਸੋ ਸਿਖਵਨ ਦੀਨੀ।

ਜਗਤ ਰੀਤਿ ਲਖਿ ਸਾਚੀ ਚੀਨੀ॥੬੬॥...

ਜਾਨਹੁ ਭਲਾ ਕੰਤ ਅਨੁਸਾਰਾ।

ਹੋਵਹਿ ਸਰਬ ਭਾਂਤਿ ਸੁਖਭਾਰਾ”॥

ਮਧੁਰ ਗਿਰਾ ਕੀ ਸੀਖ ਸੁਨੀ ਜਬ।

ਤੂਸ਼ਨ ਭਈ ਸੁਲੱਖਣੀ ਮੁਖ ਤਬ॥੬੯॥

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਰਹਿ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲਗਭਗ ੧੨ ਸਾਲ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖਾਂ ਲੋਧੀ ਦੇ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਵਜੋਂ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾਈ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਵਾਬ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਾਨੀ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਚੁਗਲੀ ਕੀਤੀ, ਓਨੀ ਵਾਰ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨ ਤੇ ਲੇਖਾ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਵੱਧ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਸਮੇਂ ਦੌਰਾਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਰਹੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵੀਰ ਕਦੀ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਲੋਕ ਝੂਠੇ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੋਦੀ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੇਰੇ ਵੀਰ ਕਾਰਨ ਕਦੇ ਵੀ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਜਿੱਥੇ ਰੱਬ ਦੇ ਨਾਮ 'ਤੇ ਦਾਨ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਉੱਥੇ

ਕਦੀ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ।

ਹਰ ਭੈਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜੇਕਰ ਕਦੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਮਿਹਣਾ-ਤਾਹਣਾ ਵੀ ਸੁਨਣਾ ਪਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਨਾਨਕ ਦੀ ਪੈਰਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ, ਭਰਾ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਦਿਆਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਸਦੀ ਸਿਫਤ ਹੀ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਵੀ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸ਼੍ਰੋਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੱਸ ਚੰਦੋ ਰਾਣੀ, ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਵੀਰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵੈਰਾਗੀ ਤੇ ਫੱਕਰ ਸੁਭਾਅ ਕਾਰਨ ਮਿਹਣੇ ਮਾਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੇ ਹਨ, “ਸੁਣਿ ਮਾਸੀ ਜੀ! ਮੈਂ ਭਿਰਾਉ ਤਾਂਈਂ ਕੀ ਸਮਝਾਵਾਂ। ਭਿਰਾਉ ਮੇਰਾ ਚੋਰ ਨਹੀਂ, ਯਾਰ ਨਹੀਂ, ਜੁਆਰੀ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਬੁਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਆ ਸਮਝਾਵਾਂ। ਉਹ ਦਾਨ ਪੁੰਨ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਨੰਗੇ ਭੁੱਖੇ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਖੱਟੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੀ ਸਮਝਾਵਾਂ? ਆਪਣੀ ਕਮਾਈ ਵਿੱਚੋਂ ਭਾਵੇਂ ਸੋ ਕਰੋ।” “ਮਾਸੀ! ਤੁਸੀਂ ਉਲੂਮੇ ਤਾਂ ਦੇਵੋ ਜੇ ਤੇਰੀ ਧੀ ਨੰਗੀ ਭੁੱਖੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਉਲੂਮੇ ਦੇਂਦੇ ਬਣੋ ਅਤੇ ਮਾਸੀ ਚੰਗੇ ਭਲੇ ਖਾਂਦੇ ਕਮਾਂਵਦੇ ਤਾਂਈਂ ਖੁਆਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ, ਤੁਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ। ਅਸਾਡੇ ਮੂੰਹੋਂ ਸੁਆਦ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਆਖੀਅਹਿ। ਤੂੰ ਸੁਣਿ ਮਾਸੀ, ਗਹਿਣੇ ਦੀ ਜਾਇ ਗਹਿਣਾ ਹੈ, ਕੱਪੜੇ ਦੀ ਜਾਇ ਕੱਪੜਾ ਹੈ। ਅੰਨ ਦੀ ਜਾਇ ਅੰਨ ਹੈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਅਸਤ-ਅਸਤ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਭਾਬੀ ਬਿਨਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾਉਂ ਕਦੇ ਸੱਦਿਆ ਨਹੀਂ।”

ਹਰ ਭੈਣ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਤੀਜਾ ਪੈਦਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਘਰ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਧਨ-ਪਦਾਰਥ ਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਭਤੀਜੇ ਪ੍ਰਤੀ ਮੋਹ ਦੇਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਦੇ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਨਿਪਜਯੋ ਸਿਰੀਚੰਦ ਮਹਾਂ ਸੁਖਕੰਦ, ਅਨੰਦ ਬਢਾ ਪਰਵਾਰ ਹੁਲਾਸਾ।

ਸੁਨਿ ਤਾ ਛਿਨ ਨਾਨਕੀ ਅੰਗ ਨਾ ਮਾਵਤਿ,

ਪਾਵਤਿ ਆਮੀ, ਅਮੀ ਜਿਵਪਾਸਾ॥੫੬॥...

ਲੇ ਨਿਜ ਪਾਨ ਦਯੋ ਧਨ ਦਾਨ ਸੁ ਨਾਨਕੀ ਭਾਗ ਵਡੇ ਸ਼ੁਭ ਚੀਨੇ।

ਅੰਗਨਾ ਆਇ ਬਧਾਈ ਸੁਨਾਵਤਿ ਯਾ ਬਿਧਿ ਹੋਤਿ ਅਨੰਦ ਨਵੀਨੇ॥੫੭॥...

ਭਗਨੀ ਮਨ ਕੀ ਸਭਿ ਜਾਨ ਰਿਦੇ।

ਮੁਖ ਨਾਨਕ ਬੈਨ ਭਨੇ ਸੁਖ ਦੇ।

“ਇਕ ਬਾਰਿਕ ਲੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਰ ਕਰੋ।

ਤੁਮ ਆਨ ਵਿਚਾਰ ਕਛੂ ਨ ਧਰੋ”॥੬੬॥...

ਸਿਰੀਚੰਦ ਧਰਿ ਨਾਮ ਤਿਹ, ਪਾਯੋ ਉਛਾਂਗ ਭਤੀਜ।

ਉਰ ਅਨੰਦ ਬਹੁ ਨਾਨਕੀ ਸੋਦਰ ਲਖਯੋ ਪ੍ਰਸੀਜ॥੬੮॥

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ

ਮੋੜ ਆਏ। ਇਕ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ; ਦੂਸਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ‘ਨਾ ਕੋਈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ’ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦਾ ਸਫਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਉੱਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਅਟੱਲਤਾ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਨ ਗਏ ਅਲੋਪ ਹੋ ਜਾਣ ’ਤੇ ਸਾਰੀ ਲੋਕਾਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਡੁੱਬ ਗਿਆ ਸਮਝ ਜਾਣ ਥੱਕ-ਹਾਰ ਕੇ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦਾ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹਦਾ ਵੀਰ ਤਾਂ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਲਈ ਆਇਆ ਆਪ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਉਹ ਕਦੀ ਵੀ ਡੁੱਬ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ:

ਨਾਨਕੀ ਏਕ ਰਹੀ ਉਰ ਮੈਂ ਥਿਰ, ਔਰਨ ਕੀ ਸਰ ਨਾ ਭਰਮਾਈ।

“ਸੇਦਰ ਈਸ਼ੁਰ ਕੋ ਅਵਤਾਰ, ਕਰੈ ਨਰ ਖੇਲ, ਅਪੇਲ ਸਦਾਈ।

ਕੰਤ ਕੇ ਸੰਗ ਗਿਰਾ ਉਚਾਰੀ “ਉਰ ਧੀਰ ਧਰੋ ਤਜਿ ਆਤੁਰਤਾਈ।

ਬਾਸੁਰ -ਨਾਹਿ ਜਥਾ ਗੁਸਿ ਰਾਹੁ ਤਥਾ ਬਿਧਿ ਆਹਿ ਹੁਵੈ ਬਿਦਤਾਈ॥੨੭॥

ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਸਤੇ ਪਾਉਣ ਲਈ ਉਦਾਸੀਆਂ ਲਈ ਚੱਲੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਨੂੰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਕੋਲ ਰਬਾਬ ਖ਼ੀਦਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਭੈਣ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈ ਕੇ ਰਬਾਬ ਲੈਣ ਪਿੱਛੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਭੈਣ ਨਾਲ ਓੜਕ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇਖ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਵੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਲਈ ਸੌ ਰਬਾਬਾਂ ਖ਼ੀਦ ਸਕਦੀ ਹਾਂ ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਓ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਹੈ, ਉਸਦੇ ਹੁਕਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਟਾਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ, ਉਸੇ ਵਕਤ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨਾਲ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜਾਵਹੁ ਸੁਸਾ ਅਵਾਸ ਕੋ ਮੁਲ ਰਬਾਬ ਕੇ ਹੇਤ’।

ਸੁਨਿ ਗਵਨਯੋ ਗ੍ਰਿਹ ਨਾਨਕੀ ਤਜਿ ਬੇਦੀ ਕੁਲਕੋਤੁ॥੨੮॥...

ਇਕ ਰਬਾਬ ਕਜਾ ਵਸਤੁ ਹੈ, ਸਤਿ ਰਬਾਬ ਲੇ ਦੇਉਂ।

ਬਦਹੁ ਜਾਇ ਸੇਦਰ ਜਸੋ, -ਸਦਨਹਿ ਬਦਨ ਦਿਖੇਉ-’॥੨੯॥...

ਸੁਨਿ ਕਰ ਬੋਲੇ ਦੀਨ ਦਯਾਲਾ। ‘ਮੋ ਤੇ ਭਗਨੀ ਬੈਸ ਬਿਸਾਲਾ।

ਤਿਹ ਰਜਾਇ ਹੋਂ ਮੇਟਵ ਨਾਂਹੀ’। ਇਉਂ ਭਨਿ ਚਲੇ ਭਗਨਿ ਘਰ ਜਾਂਹੀ॥੩੦॥

ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਬੜੇ ਹੀ ਚਾਵਾਂ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਕਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਪਿਆਰ-ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਭੋਜਨ-ਪਾਣੀ ਛਕਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ, ਮੈਂ ਚਾਹੇ ਦੂਰ ਹੋਵਾਂ ਜਾਂ ਨੇੜੇ, ਉਸੇ ਵਕਤ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵਾਂਗਾ। ਭੋਜਨ ਛਕਾਉਣ ਉਪਰੰਤ ਉਹ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਗ਼ੈਰ ਚੰਗੀ ਰਬਾਬ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਉਣ:

ਸੁਸਾ ਅਵਾਸ ਗਏ ਸੁਖਰਾਸੀ ਮਿਲੀ ਸੇਦਰੀ ਹਿਤ ਸੋਂ।

ਸਾਦਰ ਮੰਚ ਡਸਾਇ ਬੈਸਾਏ ਹਰਖੀ ਸਰਸ ਅਮਿਤ ਸੋਂ॥...
 ਬਦਨ ਬਦਜੋ ਬਚ, ‘ਸੁਨਹੁ ਸੋਦਰੀ! ਯਾਦ ਰਿਦੇ ਕਰਿ ਜਬਹੀ।
 ਦੂਰ, ਨਿਕਟਿ, ਕਾਜਹਿ ਅਨਕਾਜੂ, ਦਰੁਤ ਆਉਂ ਮੈਂ ਤਬ ਹੀ’।...
 ਮਨ ਭਾਵਨ ਭੋਜਨ ਕਰਿ ਖਾਵਨ ਉਠਿ ਬੈਠੇ ਬਰ ਸਦਨਾ।
 ਆਨੰਦ ਕੰਦਮੁਕੰਦ ਬਿਲੋਕਤਿ ਬਦਤਿ ਨਾਨਕੀ ਬਦਨਾ।
 ‘ਮਰਦਾਨਾਂ! ਅਬ ਖੋਜਹੁ ਜਾਈ ਮੋਲ ਲੇਹੁ ਜੋ ਹੋਉ।
 ਸੁੰਦਰ ਹੋਰਿ ਰਬਾਬ ਲਿਆਵਹੁ ਸਰਫਾ ਮੋਲ ਨ ਕੋਉ’॥੬॥

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਦਾਸੀਆਂ ‘ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਜਿੱਥੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਕੇ ਤੋਰਦੀ, ਉੱਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਪਸ ਪਰਤਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਤੋਂ ਪਰਤਦੇ ਤਾਂ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਰਾਇ ਭੋਇ ਦੀ ਤਲਵੰਡੀ ਵਿਖੇ ਮਿਲਣ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੇ। ਇਸੇ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੰਨ ੧੫੧੮ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਦੂਸਰੀ ਉਦਾਸੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਵੀਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਕੁਝ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਣ ਅਤੇ ਕਿਤੇ ਨਾ ਜਾਣ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅੰਤਿਮ ਸਮਾਂ ਨਜ਼ਦੀਕ ਹੈ। “ਐਨਸਾਈਕਲੋਪੀਡੀਆ ਆਫ਼ ਸਿੱਖਇਜ਼ਮ” ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਦੇਹਾਂਤ ਨਵੰਬਰ ੧੫੧੮ ਈ: ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਵੀ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਕਰ ਗਏ। ਦੋਨਾਂ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਕਰ ਫੁੱਲ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

“ਤਵਾਰੀਖ ਗੁਰੂ ਖਾਲਸਾ ਅਨੁਸਾਰ”, “...ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਯਾਦ ਕਰਨੇ ਪਰ ੧੭ ਕੱਤਕ ਸੰਮਤ ੧੫੭੫ ਬਿਕ੍ਰਮੀ ਨੂੰ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਨੂੰ ਜਾ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ, ਭਾਈ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਓਹ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਦਾ ਰੂਪ ਮੰਨਦੀ ਸੀ) ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਈ। ਦੀਵਾਨ ਜੈ ਰਾਮ ਤੇ ਹੋਰ ਪ੍ਰਵਾਰ, ਸਿਖ, ਸੇਵਕ ਲੋਕ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਆਉਣ ਲੱਗੇ। ਜਦ ਦੋ ਦਿਨ ਓਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਤੁਰਨ ਲੱਗੇ ਤਾਂ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਭਾਈ ਜੀ! ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਛੁੱਟੇਗੀ। ਸੋ ਓਤਨਾ ਚਿਰ ਆਪ ਏਥੇ ਰਹਿ ਕੇ ਦਰਸ਼ਨ ਦਿਓ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੈ।” ਬਾਬੇ ਆਖਿਆ, “ਭਲਾ ਬੇਬੇ ਜੀ! ਜੋ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੁਕਮ।” ਓਸੇ ਦਿਨ ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਤਾਪ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। “ਤੀਜੇ ਦਿਨ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, “ਭਾਈ ਜੀ! ਤੁਸੀਂ ਪਾਸ ਬੈਠ ਕੇ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਾਉਂਦੇ ਰਹੋ।” ਓਹ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ। ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਬੋਲ ਕੁਬੋਲ ਤੁਸਾਂ ਬਖਸ਼ ਲੈਣਾ। ਏਹ ਸੁਣ ਕੇ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਵੈਰਾਗ ਛੁੱਟ ਗਿਆ ਅਤੇ ਆਖਿਆ, “ਸਗੋਂ ਤੇਰੇ ਪਿੱਛੇ ਮੈਂ ਬਖਸ਼ਿਆ ਜਾਵਾਂਗਾ, ਕਿਉਂਕਿ ਤੇਰੇ ਸੰਬੰਧ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਭੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹੱਛਾ ਸੀ।” ਏਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬੀਬੀ

ਜੀ ਬੋਲੀ, “ਜੇ ਤੁਹਾਡੀ ਏਹੋ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ ਤਾਂ ਤੁਸਾਂ ਭੀ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਆ ਜਾਣਾ।” ਏਤਨਾ ਕਹਿ ਕਰ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੋਈ (ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ) ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਹੀ ਹੋ ਗਈ। ਜਿਉਂ ਕੋਈ ਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਐਉਂ ਤੁਰ ਗਈ। ਤੀਸਰੇ ਦਿਨ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨੂੰ ਬੁਖਾਰ ਹੋ ਕੇ ਇੱਕੋ ਗੋਤਾ ਆਇਆ ਤੇ ਐਉਂ ਦੇਹ (ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਪ੍ਰਲੋਕ ਗਮਨ) ਛੱਡ ਗਿਆ ਜਿਉਂ ਹਾਥੀ ਦੇ ਗਲ ਵਿੱਚੋਂ ਫੁੱਲ ਮਾਲਾ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ”

ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਜਿੱਥੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦਾ ਹੱਥੀਂ ਲਗਾਇਆ ਬੋਹੜ ਦਾ ਬਿਰਖ ਅੱਜ ਵੀ ਥੱਕਿਆਂ ਹਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸੁੱਖ ਦੇਣ ਲਈ ਮੌਜੂਦ ਹੈ, ਉੱਥੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਦੀ ਛੋਟ ਪ੍ਰਾਪਤ ਖੂਹ ਵੀ ਸੁਭਾਇਮਾਨ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਅਸੀਂ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਦੇ ਅਟੱਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦੀ ਵਹਿ ਰਹੀ ਉਸ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜਿੱਥੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਫੁੱਲ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਸਨ।

ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਦੇ ‘ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼’ ਅਨੁਸਾਰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਾਖੀਆਂ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਬਾਰ-ਬਾਰ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪਰਮ ਪਿਤਾ ਪਰਮੇਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਹੀ ਦੇਖਿਆ। ਭਾਈ ਵਿਸਾਖਾ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ‘ਮਾਲਵਾ ਇਤਿਹਾਸ’ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਬਾਰੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭਾਵਪੂਰਕ ਕਵਿਤਾ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲਈ ਪੇਸ਼ ਹੈ:

ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਅਗਮ ਅਕੱਥ ਆਭੇਵਾ।

ਹਾਥ ਦੇ ਰਖਿਆ ਕਰੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਦੇਵ।

ਭਗਤ ਸ਼ੋਮਣਿ ਨਾਨਕੀ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਜਹਿ ਵੀਰ।

ਭਗਤ ਭਗਤਿ ਪੂਰਨ ਕਥਾ ਜਿਉਂ ਮਛਲੀ ਅਰ ਨੀਰ।

ਪ੍ਰਥਮ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਲਖੇ ਇਸ ਪੂਰਨ ਨਿਰੰਕਾਰ।

ਪ੍ਰਥਮ ਸਿੱਖ ਸ੍ਰੀ ਨਾਨਕੀ ਦੇਵੀ ਦੇਵ ਅਪਾਰ।

ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਪੁਤ੍ਰ ਲਖ ਪਿਤਾ ਕਾਲੂ ਸੁਤ ਮਾਨ।

ਨਾਨਕੀ ਸ੍ਰੀ ਸਤਿਗੁਰੂ ਲਖੇ ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਸੁਜਾਨ।

ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਭਏ ਭੈਣ ਵਸੀਕਾਰ।

ਜਦ ਜਦ ਚਿਤਵੇ ਦਰਸ ਨੂੰ ਤਬ ਤਬ ਦੇਹ ਦੀਦਾਰ।

ਤਾਂ ਨਾਨਕੀ ਜੀਵਨ ਕਥਾ ਸੁਣੇ ਸੰਤ ਚਿੱਤ ਲਾਇ।

ਜਾਹਿ ਪੜੈ ਸਿੱਖੀ ਮਿਲੈ ਗੁਰੂ ਚਰਨ ਚਿੱਤ ਚਾਇ।

ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੫ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਸ਼ਿਵਨਗਰ (ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਬਿਹਾਰ) ਦੇ ਸਿੱਖ

—ਸ. ਜਗਮੋਹਨ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ:— ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਹਿੱਸਿਆਂ ਤੋਂ ਆਏ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਗੰਜ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦੀ ਖਾਸੀਅਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ, ਖਾਸ ਕਰ ਉੱਤਰੀ-ਪੱਛਮੀ ਖਿੱਤੇ ਤੋਂ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨਾਮ ਅਹਿਮ ਹੈ। ਲਾਲਗੰਜ ਤੋਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬੀ ਵਪਾਰੀ ਕਈ ਵੱਖਰੀਆਂ ਥਾਂਵਾਂ ਵੱਲ ਵਧਾਰ ਕਰਨ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਸੀ। ਲਾਲ ਗੰਜ ਰਿਪੁਰਾ ਵਿਚ ਇਕ ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣਾ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ‘ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮੱਠ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰਾ ਉਸ ਵਕਤ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਆਰਜ਼ੀ ਠਹਿਰ ਵਜੋਂ ਵੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਾਲ ਗੰਜ ਦੇ ਰਿਪੁਰਾ ਡੇਰੇ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਹੱਥ-ਲਿਖਤ ਬੀੜ ਵੀ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਡੇਰੇ ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤਕ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਆਮ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਖਾਸ ਨਦੀਆਂ ਦੇ ਕੰਢਿਆਂ ’ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਢੇਰੇ ਹੋਏ ਡੇਰੇ ਹਾਲੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਪਾਰੀ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕੱਪੜੇ, ਕੰਬਲ, ਸ਼ਾਲ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਕਿਸਮਾਂ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਲਿਆ ਕੇ ਇੱਥੇ ਵੇਚਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਨੂੰ “ਵੈਸਾਖ ਕੇ ਕਾਰੀ” ਜਾਂ “ਕਰਾਰੀ”

ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮਤਲਬ ਵੈਸਾਖ ਵਿਚ ਵਾਅਦੇ ਅਨੁਸਾਰ ਬਕਾਇਆ ਵਸੂਲਣਾ। ਸਿੱਖ ਵਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਲ ਵਿਚ ਦੋ ਵਾਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਸਰਦੀਆਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪੱਤਝੜ ਦੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਕੰਬਲ, ਸ਼ਾਲ, ਉਨੀਂ ਕੱਪੜੇ, ਚਾਦਰਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਾਮਾਨ ਉਧਾਰ ਵਿਚ ਵੇਚਦੇ। ਫਿਰ ਉਹ ਵੈਸਾਖ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਫਸਲਾਂ ਦੀ ਕਟਾਈ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਆਉਂਦੇ। ਬਾਹਰੀ ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਇਹ ਭੁਲੇਖੇ ਨਾਲ ਮੁਗਲ ਵਪਾਰੀ ਲਗਦੇ ਸਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਾਬਲੀਆਂ ਵਰਗਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾਉਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੀ ਖੇਤਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਈ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਵੀ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਣੀ ਹੈ।

ਇਹ ਨਿਰੀ-ਪੂਰੀ ਸ਼ਨਾਖਤ ਵਿਚ ਗਲਤ ਫਹਿਮੀ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ ਸਿੱਖ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਇਹੋ-ਜਿਹੇ ਪੱਛੜੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ’ਚ ਖੇਤਾਂ ਵਿਚ ਹੱਲ ਚਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀਆਂ ਦੀ ਮਦਦ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਣਥੱਕ ਹਿੰਮਤ ਨਾਲ ੧੮੭੦ ਈ: ਜਾਂ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਕੱਚੇ ਢਾਂਚੇ ਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਗੁਰੂਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਿੰਨ ਕੱਠੇ (ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਇੱਕ ਮਿਣਤੀ) ਜ਼ਮੀਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦਾਨ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਹੂਆ ਸੜਕ ’ਤੇ ਸ਼ਿਵਨਗਰ ਦੇ ਪੂਰਬੀ ਪਾਸੇ ੨੫ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ

ਦੂਰੀ 'ਤੇ ਬਾਘੀ ਚੌਂਕ ਦੇ ਸ. ਸਰਦਾਰ ਸਿੰਘ (ਸਿੱਖ ਵਪਾਰੀ) ਦੀ ਮਦਦ ਅਤੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਇਕ ਛੋਟਾ ਪੱਕਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ੧੯੨੦ ਈ: ਵਿਚ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ। ੧੯੩੪ ਈ: ਵਿਚ ਭੁਚਾਲ ਦੇ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਢਾਂਚੇ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ਇਸ ਭੁਚਾਲ ਨੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੁਝ ਹਿੱਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨੁਕਸਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਸੀ। ੧੯੬੦ ਈ: ਵਿਚ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਦੇ ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਮਦਦ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਉਸੇ ਥਾਂ 'ਤੇ ਬਣਿਆ ਜਿੱਥੇ ਪੁਰਾਣਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਸੀ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰ ਜੋ ਸ਼ਿਵਨਗਰ ਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਖਸਤਾ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਉਹ ਇੱਥੇ ਆਏ ਸਨ। ਬਾਬਾ ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ (ਕਪੂਰਥਲਾ) ਵਿਖੇ ਵੀ ਆਪ ਨੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹੱਟ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਅੱਜ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਮੌਜੂਦਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਉੱਪਰਲਾ ਹਿੱਸਾ ਦੁਬਾਰਾ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਨਿੱਤਨੇਮੇ ਦੇ ਪਾਠ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਰਿਟਾਇਰਡ ਹੋਏ ਸਰਕਾਰੀ ਅਫਸਰ ਸ. ਰਾਮਜੀ ਸਿੰਘ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਰਸ ਭਿੰਨੇ ਅਤੇ ਮਿੱਠੇ ਸ਼ਬਦ ਸਵੇਰੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਮ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਸਾਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਿਸੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕਈ ਹਫਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਇਕੱਠਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਕ ਸੰਖ ਵਜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਅੱਜਕਲ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਨਿਰਾਲਾ ਨਜ਼ਾਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਹੀ ਵੱਖਰਤਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਅੱਜ ਤਕ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ :- ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਕੁਰਮੀ ਭਰਾਵਾਂ ਵਾਂਗ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਕਿੱਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਰੁੱਝੇ ਹਨ। ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਇ ਰਾਮ ਚੰਦਰ ਪ੍ਰਸਾਦ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੀਦਾਰੀ ਵੇਲੇ ਇੱਥੇ ਵੱਸੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਇੱਕ ਖਾਸ ਗੱਲ ਪਤਾ ਲੱਗੀ ਹੈ ਕਿ ਕਰੀਬ ਦੋ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਬੰਜਰ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਪਰਤ ਉੱਤੇ ਸਫੇਦ ਰੰਗ ਦੇ ਪਾਊਡਰ ਵਰਗਾ ਇੱਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਨਮਕ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਸ ਨੂੰ “ਖਾਰੀ” ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਦਾਰਥ ਜ਼ਮੀਨ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਪਰਤ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਇਹ ਢਾਕਾ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਦੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਚਮੜਾ ਬਣਾਉਣ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਵਡੇਰੇ ਵੀ ਇਸ ਵਪਾਰ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਣ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਅਮੀਰ ਪਰਵਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ “ਖਾਰੀ” ਵਪਾਰ ਦੇ ਕਾਰਨ

ਕਈ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਚੰਗਾ ਧਨ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ “ਖਾਰੀ” ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਿਸਥਾਰਪੂਰਵਕ ਲੈਣ ਵੱਲ ਤੋਰਿਆ।

ਖਾਰੀ:- ਖਾਰੀ ਨੂੰ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਸ਼ੋਰਾ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਸਾਲਟਪਿਟਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਇਸ ਨੂੰ ਕੱਲਰ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੋਰੇ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਈ ਵੱਡੇ ਖੇਤਰ ਜਿਵੇਂ- ਛੱਪਰਾ, ਚੰਪਾਰਨ ਅਤੇ ਤਿਰਹੂਟ ਆਦਿ ਇਲਾਕੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਵੈਸ਼ਾਲੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਗ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਹਨ। ਸ਼ੋਰੇ ਦਾ ਉਤਪਾਦਨ ਕਥਿਤ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤੀ ਜਿਵੇਂ ਨੂਨੀਆ ਅਤੇ ਬਿਲਦਾਰ ਲੋਕ (ਇਹ ਭੂਮੀਹੀਣ ਕਾਮੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਮਿੱਟੀ ਪੁੱਟਣਾ ਜਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਕੰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ) ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਰਸਾਤ ਦੇ ਮੌਸਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਖੇਤਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ੋਰਾ ਖੁਰਚ ਕੇ ਕੱਢਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਫਿਰ ਉਬਾਲਣ ਅਤੇ ਸੋਧਣ ਦਾ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਖੁਸ਼ਕ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਲੇਪਣ ਕਾਰਨ ਸ਼ੋਰੇ ਨੂੰ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਰਦ ਰੁੱਤ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਉੱਪਰਲੀ ਪਰਤ 'ਤੇ ਵੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਇਹ ਹਿੱਸਾ ਸਿੱਲੇ ਇਲਾਕੇ ਵਜੋਂ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੇ ਮੌਸਮ ਵਿਚ ਸਖਤ ਨਮੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹੀਂ ਹੀ ਮੌਸਮੀ ਖੁਸ਼ਕੀ ਵੀ ਹੈ। ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਸ਼ੋਰਾ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮੰਗ ਪੂਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਸੀ। ਖਾਰੀ ਨੂੰ ਯੂਰਪ ਅਤੇ ਏਸ਼ੀਆ ਦੇ ਕਈ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਗੋਲਾ-ਬਾਰੂਦ ਦੇ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਵਰਤਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਬੰਦੂਕਾਂ, ਤੋਪਾਂ, ਅਗਨ ਸ਼ਸਤਰ ਰਾਹੀਂ ਵਿਸਫੋਟਕ ਧਮਾਕੇ ਕਰਨ ਦੇ ਕੰਮ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਯੂਰਪੀ ਅਤੇ ਬਾਹਰਲੇ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁੱਢਲੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਭਾਰਤ ਆਉਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਸ਼ੋਰੇ ਜਾਂ ਖਾਰੀ ਦੀ ਖਿੱਚ ਸੀ। ਭਾਰਤੀ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਵਪਾਰੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਵਪਾਰ ਕਾਰਨ ਬਹੁਤ ਮੁਨਾਫੇ ਕਮਾਏ। ਇਸ ਦਾ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਮੁਗਲ ਸਲਤਨਤ ਅਤੇ ਕੁਝ ਸਥਾਨਕ ਨਵਾਬਾਂ ਤੇ ਰਾਜਿਆਂ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਹੇਠ ਵਪਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਪੇਸ਼ਾ:- ਪਹਿਲਾਂ ਜਲ-ਮਾਰਗ ਹੀ ਆਣ-ਜਾਣ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਾਧਨ ਸੀ। ਪਿੰਡਾਂ ਤੋਂ ਉਹ ਗੱਡਿਆਂ 'ਤੇ ਲਾਲਗੰਜ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਗੰਧਕ ਨਦੀ ਉੱਪਰ ਕਿਸ਼ਤੀਆਂ ਤੇ ਲਾਲਗੰਜ ਬੰਦਰਗਾਹ ਤੋਂ ਗੰਗਾ ਨਦੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਵੱਡੇ ਦੱਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ੧੯ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਜਾਂ ੨੦ਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਸਥਾਨਕ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਆਰਥਿਕ ਹਾਲਤ ਬਹੁਤ ਮੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਿਹਨਤ ਤੇ ਲਿਆਕਤ ਨਾਲ ਸਥਾਨਕ ਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਬਣਾ ਲਈ ਸੀ। ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਵਿਚ ਉਹ ਰੰਗੂਨ, ਢਾਕਾ ਅਤੇ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਦਾ ਵਪਾਰ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕੱਪੜਾ ਆਮ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਉੱਚ ਵਰਗ ਨੂੰ ਵੇਚਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਮੇਮ ਸਾਹਿਬਾਂ) ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਖਰੀਦ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਇਜਾਜ਼ਤ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਵੇਚਣ ਲਈ ਦੂਰ ਇਲਾਕਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਭਗਲਪੁਰ, ਜਮਾਲਪੁਰ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ 'ਤੇ ਜਾਇਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਕਈ ਅਮੀਰ ਜਾਗੀਰਦਾਰਾਂ ਦੇ ਕੋਲ ਖਜ਼ਾਨਚੀ

ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸ. ਰਾਮਜੀ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਾਦਾ ਜੀ ਸ. ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਜਿਵੇਂ ਸ. ਹਰੀ ਸਿੰਘ ਅਜਿਹੇ ਕਿੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਾਫੀ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਲਈ ਜ਼ਮੀਨਾਂ ਖਰੀਦਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ੨੦੦ ਏਕੜ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਇਹ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਦੋ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਤਕ ਦੇ ਖੇਤਰ ਤਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਵੀ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਮਾਜ ਦੇ ਉੱਪਰਲੇ ਵਰਗ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਸਨਮਾਨ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਉੱਚ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਮਾਜਿਕ ਕਾਰਜ ਜਿਵੇਂ ਵਿਆਹ, ਧਾਰਮਿਕ ਇਕੱਤਰਤਾ ਆਦਿ ਵਿਚ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਸ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਪਾਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜਾਬ ਨਾਲ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤਕ ਸੰਬੰਧ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਖੱਤਰੀ, ਅਰੋੜਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਜਾਤਾਂ ਵਾਲੇ ਹੋਣਗੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਮਗਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਪਣੇ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਜਾਣ ਕਾਰਨ ਸਮਾਜਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਥਾਨਕ ਅੰਤਰ-ਵਿਆਹ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੁਰਮੀ ਜਾਤ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਏ ਹੋਣ।

ਸੰਨ ੧੮੯੦ ਈ: ਵਿਚ ਦਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਸਿੱਖ ਪਰਵਾਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਨਾਲ ਅਟੁੱਟ ਰਿਸ਼ਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਖੇਤਰ ਦੀ ਮਿੱਟੀ ਬਹੁਤ ਉਪਜਾਊ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਕਈ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਖੇਤੀ ਜਿਵੇਂ- ਝੋਨਾ, ਕਣਕ, ਦਾਲਾਂ, ਮੱਕੀ ਆਦਿ ਅਤੇ ਫਲਾਂ ਵਿਚ ਕੇਲਾ, ਖਰਬੂਜਾ ਆਦਿ ਦੀ ਵੱਡੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਕਾਸ਼ਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਈ ਸਿੱਖ ਹੋਰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਬਾਹਰ ਵੀ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਉਹ ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਬੈਂਕਾਂ, ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਫਰਮਾਂ ਆਦਿ ਵਿਚ ਨੌਕਰੀਆਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀਆਂ, ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ, ਲਾਂਗਰੀਆਂ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਵੀ ਕੰਮ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਾਮਵਰ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਬੀ.ਸੀ.ਸੀ.ਆਈ. ਵੱਲੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਅਸਾਮ ਕ੍ਰਿਕੇਟ ਟੀਮ ਦੇ ਸਪੋਰਟਸ ਡਾਕਟਰ ਸ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹਨ, ਸ. ਉਦੈਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਸ. ਪ੍ਰਿਤਪਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰੀਂ ਰਾਮਮਨੋਹਰ ਲੋਹੀਆਂ ਹਸਪਤਾਲ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਬਤੌਰ ਡਾਕਟਰ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਈ ਨੌਜਵਾਨ ਇੰਜੀਨੀਅਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਰੋਬਾਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਆਪਸ ਵਿਚ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸੁੱਖ-ਦੁੱਖ ਵਿਚ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਨਾਲ ਖਲੋਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਆਹ, ਜਨਮ ਦਿਨ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਾਮਯਾਬੀਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਂਝੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਨਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਖ, ਤਕਲੀਫ, ਬੀਮਾਰੀ ਜਾਂ ਮੌਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੋਰ ਵੀ ਨੇੜੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਹੁੰਚ ਅਨੁਸਾਰ ਇੱਕ ਦੂਸਰੇ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਲਾਲਗੰਜ ਦੀ ਗੰਧਕ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਬਸੰਤਾ ਘਾਟ ਵਿਖੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਸ਼ਿਵਨਗਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਾਤ-ਭੂਮੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਬੂਤੀ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਾਫ-ਸੁਥਰੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਲੈਣ

ਲਈ ਪਿੰਡ ਅਕਸਰ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਸਥਾਨਕ ਇਲਾਕੇ ਵਾਂਗ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਕਈ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਦਾ ਹੈ। ਸੜਕਾਂ, ਬਿਜਲੀ, ਸਿੱਖਿਆ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸਹੂਲਤਾਂ ਪੂਰੇ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀਆਂ। ਚੰਗੀ ਸਿੱਖਿਆ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲਾਲਗੰਜ, ਪਟਨਾ ਅਤੇ ਬਿਹਾਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ਅਤੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਕਈ ਹੋਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਭੇਜਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਚੰਗੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰ ਸਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਕਰਨ।

ਸਿੱਟਾ:- ਸ਼ਿਵਨਗਰ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਮੇਰਾ ਵਰਣਨ ਸੰਖੇਪ ਵਿਚ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਝ ਖਾਸ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਗੌਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਕ ਉੱਨਤਸ਼ੀਲ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ। ਇਹ ਘੱਟ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਪਛਾਣ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ ਪ੍ਰਸੰਸਾਯੋਗ ਗੱਲ ਹੈ। ਉੱਥੇ ਬਿਤਾਇਆ ਸਮਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਯਾਦਗਾਰੀ ਪਲ ਬਣ ਗਏ ਹਨ। ਸਿੱਖ ਜਗਤ ਵੱਲੋਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਣਗੋਲਿਆ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਅਤੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰੇ ਕੀਤੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਕਰਾਰ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਹੇਠ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਕਲਕੱਤਾ (ਪੂਰਬੀ ਭਾਰਤ) ਵੱਲੋਂ ਇਕ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ ਛੇਤੀ ਹੀ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਕੈਂਪ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਥਾਂਵਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਭਾਸ਼ਾ ਅਤੇ ਸੱਭਿਆਚਾਰਕ ਸੰਬੰਧੀ ਪਈ ਵੰਡ ਨੂੰ ਭਰਨ ਲਈ ਇਕ ਪੁਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਅਹਿਮ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਬਿੰਦੂ-ਬਿੰਦੂ ਜੋੜ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਅਸਲ ਅਤੇ ਵਿਰਾਟ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਿਆਉਣਾ ਇਕ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਾਡਾ ਮਕਸਦ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਉਪਰਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਯਤਨ ਨਾਲ ਲਗਾਤਾਰ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖਣਾ ਪਏਗਾ। ਮੇਰੇ ਇੱਥੇ ਆਉਣ ਦਾ ਮਕਸਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦੁਨੀਆ ਦੇ ਦੂਜੇ ਸਿੱਖਾਂ ਤਕ ਦੱਸਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਪੂਰੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵੱਲ ਹੋਰ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਵਧਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਚੰਗੇ ਸੰਬੰਧ ਬਣ ਸਕਣ।

ਸ਼ਿਵਨਗਰ ਵਿਚ ਸੰਖੇਪ ਦੌਰਾ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਸੂਰਜ ਭੁੱਬਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਏ। ਰਾਹ ਵਿਚ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਿਆਰੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦੀ ਕਮੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਨਮੋਹਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਸਾਡੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਹੈ। ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਾਮਜੀ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਰਮਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਤਰਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਿਹਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਇਸ਼ਵਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਸਾਡਾ ਨਿੱਘਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਵਾਪਸੀ ਸਮੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਭਾਵੁਕ ਵਿਦਾਇਗੀ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੇ ਦਿਲੋਂ ਪਿਆਰ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਵਸਾ ਕੇ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਸ਼ਿਵਨਗਰ ਦਾ ਆਕਰਸ਼ਣ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ।

ਨਵੰਬਰ ੨੦੧੫ ਦਾ ਬਾਕੀ:

ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਰਹਾਉ’ ਪਦ ਦਾ ਮਹੱਤਵ

-ਗਿ. ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ*

ਛੇ ਵਾਰ ‘ਰਹਾਉ’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੪ ਵਣਜਾਰਾ ੧ੳ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਹਰਿ ਹਰਿ ਉਤਮੁ ਨਾਮੁ ਹੈ ਜਿਨਿ ਸਿਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ਜੀਉ॥

ਹਰਿ ਜੀਅ ਸਭੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਦਾ ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ ਸੋਇ॥

ਸੋ ਹਰਿ ਸਦਾ ਧਿਆਈਐ ਤਿਸੁ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਜੋ ਮੋਹਿ ਮਾਇਆ ਚਿਤੁ ਲਾਇਦੇ ਸੇ ਛੋਡਿ ਚਲੇ ਦੁਖੁ ਰੋਇ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਹਰਿ ਅੰਤਿ ਸਖਾਈ ਹੋਇ॥੧॥

ਮੈ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥

ਹਰਿ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ਪਾਈਐ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਵਡਭਾਗਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਸੰਤ ਜਨਾ ਵਿਨੁ ਭਾਈਆ ਹਰਿ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਇਆ ਨਾਉ॥

ਵਿਚਿ ਹਉਮੈ ਕਰਮ ਕਮਾਵਦੇ ਜਿਉ ਵੇਸੁਆ ਪੁਤੁ ਨਿਨਾਉ॥

ਪਿਤਾ ਜਾਤਿ ਤਾ ਹੋਈਐ ਗੁਰੁ ਤੁਠਾ ਕਰੇ ਪਸਾਉ॥

ਵਡਭਾਗੀ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਹਰਿ ਅਹਿਨਿਸਿ ਲਗਾ ਭਾਉ॥

ਜਨ ਨਾਨਕਿ ਬ੍ਰਹਮੁ ਪਛਾਣਿਆ ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਕਰਮ ਕਮਾਉ॥੨॥

ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਗਾ ਚਾਉ॥

ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਹਰਿ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭ ਨਾਉ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਜਬ ਲਗੁ ਜੋਬਨਿ ਸਾਸੁ ਹੈ ਤਬ ਲਗੁ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ॥

ਚਲਦਿਆ ਨਾਲਿ ਹਰਿ ਚਲਸੀ ਹਰਿ ਅੰਤੇ ਲਏ ਛਡਾਇ॥

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ ਕਉ ਜਿਨ ਹਰਿ ਮਨਿ ਵੁਠਾ ਆਇ॥

ਜਿਨੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਨ ਚੇਤਿਓ ਸੇ ਅੰਤਿ ਗਏ ਪਛੁਤਾਇ॥

ਧੁਰਿ ਮਸਤਕਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਲਿਖਿਆ ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇ॥੩॥

ਮਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਇ॥

ਵਡਭਾਗੀ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਪਾਰਿ ਲਘਾਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਹਰਿ ਆਪੇ ਆਪੁ ਉਪਾਇਦਾ ਹਰਿ ਆਪੇ ਦੇਵੈ ਲੇਇ॥

ਹਰਿ ਆਪੇ ਭਰਮਿ ਭੁਲਾਇਦਾ ਹਰਿ ਆਪੇ ਹੀ ਮਤਿ ਦੇਇ॥

ਗੁਰਮੁਖਾ ਮਨਿ ਪਰਗਾਸੁ ਹੈ ਸੇ ਵਿਰਲੇ ਕੋਈ ਕੋਇ॥

ਹਉ ਬਲਿਹਾਰੀ ਤਿਨ ਕਉ ਜਿਨ ਹਰਿ ਪਾਇਆ ਗੁਰਮਤੇ॥

*ਸਾਬਕਾ ਜਥੇਦਾਰ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਚੇਅਰਮੈਨ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਖੋਜ ਕੇਂਦਰ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
ਮੋ: +੯੧੯੮੧੪੮-੯੮੨੫੧

ਜਨ ਨਾਨਕਿ ਕਮਲੁ ਪਰਗਾਸਿਆ ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਵੁਠੜਾ ਹੇ॥੪॥
 ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਨੁ ਕਰੇ॥
 ਹਰਿ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਉ ਜਿੰਦੂ ਸਭ ਕਿਲਵਿਖ ਦੁਖ ਪਰਹਰੇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਘਟਿ ਘਟਿ ਰਮਈਆ ਮਨਿ ਵਸੈ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਕਿਤੁ ਭਤਿ॥
 ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੀਐ ਹਰਿ ਆਇ ਵਸੈ ਮਨਿ ਚਿਤਿ॥
 ਮੈ ਧਰ ਨਾਮੁ ਅਧਾਰੁ ਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮੈ ਤੇ ਗਤਿ ਮਤਿ॥
 ਮੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਵਿਸਾਹੁ ਹੈ ਹਰਿ ਨਾਮੇ ਹੀ ਜਤਿ ਪਤਿ॥
 ਜਨ ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਧਿਆਇਆ ਰੰਗਿ ਰਤੜਾ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ਰਤਿ॥੫॥
 ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸਤਿ॥
 ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਣਿਆ ਸਭ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਤੇ ਉਤਪਤਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਜਿਨ ਕਉ ਪੂਰਬਿ ਲਿਖਿਆ ਸੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ਗੁਰ ਪਾਸਿ॥
 ਸੇਵਕ ਭਾਇ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਗੁਰੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪ੍ਰਗਾਸਿ॥
 ਧਨੁ ਧਨੁ ਵਣਜੁ ਵਾਪਾਰੀਆ ਜਿਨ ਵਖਰੁ ਲਦਿਅੜਾ ਹਰਿ ਰਾਸਿ॥
 ਗੁਰਮੁਖਾ ਦਰਿ ਮੁਖ ਉਜਲੇ ਸੇ ਆਇ ਮਿਲੇ ਹਰਿ ਪਾਸਿ॥
 ਜਨ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਤਿਨ ਪਾਇਆ ਜਿਨਾ ਆਪਿ ਤੁਠਾ ਗੁਣਤਾਸਿ॥੬॥
 ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ॥

ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਤਿਨਾ ਗੁਰਮੁਖਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਿਨਾ ਰਹਰਾਸਿ॥੧॥ਰਹਾਉ॥੧॥(ਪੰਨਾ ੮੧)

ਉਪਰੋਕਤ ‘ਵਣਜਾਰਾ’ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਛੇ ਰਹਾਉ ਅੰਕਿਤ ਹਨ ਭਾਵ ਛੇ ਅਸਥਾਈਆਂ ਅਤੇ ਛੇ ਅੰਤਰੇ ਹਨ। ਹਰੇਕ ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀਆਂ ਦੋ ਤੁਕਾਂ ਅਤੇ ਅੰਤਰੇ ਦੀਆਂ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਤੁਕਾਂ ਦਰਜ ਹਨ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਮੈਂ ਹਰਿ ਬਿਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥ ਹਰਿ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ਪਾਈਐ ਵਣਜਾਰਿਆ ਮਿਤ੍ਰਾ ਵਡਭਾਗਿ ਪਰਾਪਤਿ ਹੋਇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥) ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਦ ਨੰ: ੧ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਲਗਾ ਚਾਉ॥ ਗੁਰਿ ਪੂਰੈ ਨਾਮੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਹਰਿ ਮਿਲਿਆ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਨਾਉ॥੧॥ਰਹਾਉ॥) ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੨ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਦੂਜੀ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਤੀਜੀ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਰਹਾਉ (ਮਨ ਹਰਿ ਹਰਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗਾਇ॥ ਵਡਭਾਗੀ ਗੁਰੁ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਸਬਦੀ ਪਾਰਿ ਲਘਾਇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥) ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਤੀਜੀ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਚੌਥੀ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਚੌਥੇ ਰਹਾਉ (ਮਨਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਜਪਨੁ ਕਰੇ॥ ਹਰਿ ਗੁਰ ਸਰਣਾਈ ਭਜਿ ਪਉ ਜਿੰਦੂ ਸਭ ਕਿਲਵਿਖ ਦੁਖ ਪਰਹਰੇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥) ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਚੌਥੀ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਪੰਜਵੀਂ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪੰਜਵੇਂ ਰਹਾਉ (ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਸਤਿ॥ ਗੁਰ ਬਚਨੀ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਣਿਆ ਸਭ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭੁ ਤੇ ਉਤਪਤਿ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥) ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੫ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ

ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਪੰਜਵੀਂ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਛੇਵੀਂ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਛੇਵੇਂ ਰਹਾਉ (ਹਰਿ ਧਿਆਵਹੁ ਸਾਸਿ ਗਿਰਾਸਿ ॥ ਮਨਿ ਪ੍ਰੀਤਿ ਲਗੀ ਤਿਨਾ ਗੁਰਮੁਖਾ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਜਿਨਾ ਰਹਰਾਸਿ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੬ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥ (੨੫)

ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ‘ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ’ ਕੁੱਲ ਪੰਝੀ ਵਾਰ ਅੰਕਿਤ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਰਹਾਉ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜਾ ਰਹਾਉ ਉਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਉੱਤਰ। ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ ਵਾਲੀ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਪਦ/ਪਦਿਆਂ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:-

੧.

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕਬੀਰ ਜੀਉ ਕਾ॥

ਏਕੁ ਸੁਆਨੁ ਕੈ ਘਰਿ ਗਾਵਣਾ ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤੁ ਬਡਾ ਹੋਤੁ ਹੈ ਇਤਨਾ ਕੁ ਨ ਜਾਨੈ ਜਿ ਦਿਨ ਦਿਨ ਅਵਧ ਘਟਤੁ ਹੈ॥

ਮੋਰ ਮੋਰ ਕਰਿ ਅਧਿਕ ਲਾਡੁ ਧਰਿ ਪੇਖਤ ਹੀ ਜਮਰਾਉ ਹਸੈ॥੧॥

ਐਸਾ ਤੈਂ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਲਾਇਆ॥

ਕੈਸੇ ਬੂਝੈ ਜਬ ਮੋਹਿਆ ਹੈ ਮਾਇਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਕਹਤ ਕਬੀਰ ਛੋਡਿ ਬਿਖਿਆ ਰਸ ਇਤੁ ਸੰਗਤਿ ਨਿਹਚਉ ਮਰਣਾ॥

ਰਮਈਆ ਜਪਹੁ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅਨਤ ਜੀਵਣ ਬਾਣੀ ਇਨ ਬਿਧਿ ਭਵ ਸਾਗਰੁ ਤਰਣਾ॥੨॥

ਜਾਂ ਤਿਸੁ ਭਾਵੈ ਤਾ ਲਾਗੈ ਭਾਉ॥

ਭਰਮੁ ਭੁਲਾਵਾ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ॥

ਉਪਜੈ ਸਹਜੁ ਗਿਆਨ ਮਤਿ ਜਾਗੈ॥

ਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਅੰਤਰਿ ਲਿਵ ਲਾਗੈ॥੩॥

ਇਤੁ ਸੰਗਤਿ ਨਾਹੀ ਮਰਣਾ॥

ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਿ ਤਾ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧-੯੨)

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਇਹ ਸੰਪਾਦਕੀ ਸੂਚਨਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਹੈ ‘ਏਕੁ ਸੁਆਨੁ ਕੈ ਘਰਿ ਗਾਵਣਾ’। ਇਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ‘ਘਰ’ ਵਿੱਚ ‘ਏਕੁ ਸੁਆਨੁ.....’ ਵਾਲਾ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ, ਉਸੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਉਪਰੋਕਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵੀ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ‘ਏਕੁ ਸੁਆਨੁ.....’ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਗਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਨਾ ੨੪ ਉੱਪਰ ਹੈ:

‘ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਹਲਾ ੧ ਘਰੁ ੪ ॥ ਏਕੁ ਸੁਆਨੁ ਦੁਇ ਸੁਆਨੀ ਨਾਲਿ ॥.... ॥੪॥੨੯॥’

(ਪੰਨਾ ੨੪)

ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਚੌਥੇ ਘਰ ਵਿਚ ਗਾਉਣਾ ਹੈ ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ (ਜਨਨੀ ਜਾਨਤ ਸੁਤ ਬਡਾ ਹੋਤ ਹੈ...) ਨੂੰ ਵੀ ਚੌਥੇ ਘਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਐਸਾ ਤੈਂ ਜਗੁ ਭਰਮਿ ਲਾਇਆ ॥ ਕੈਸੇ ਬੂਝੈ ਜਬ ਮੋਹਿਆ ਹੈ ਮਾਇਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧ ਤੇ ੨ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਇਤੁ ਸੰਗਤਿ ਨਾਹੀ ਮਰਣਾ ॥ ਹੁਕਮੁ ਪਛਾਣਿ ਤਾ ਖਸਮੈ ਮਿਲਣਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨.

ਮਹਲਾ ੫ ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਚਉਪਦੇ

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲੁ ਹੋਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ॥

ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਕੁਸਲੁ ਨ ਗ੍ਰਿਹਿ ਮੇਰੀ ਸਭ ਮਾਇਆ॥ ਉਚੇ ਮੰਦਰ ਸੁੰਦਰ ਛਾਇਆ॥

ਝੂਠੇ ਲਾਲਚਿ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥੧॥ ਹਸਤੀ ਘੋੜੇ ਦੇਖਿ ਵਿਗਾਸਾ॥

ਲਸਕਰ ਜੋੜੇ ਨੇਬ ਖਵਾਸਾ॥ ਗਲਿ ਜੇਵੜੀ ਹਉਮੈ ਕੇ ਫਾਸਾ॥੨॥

ਰਾਜੁ ਕਮਾਵੈ ਦਹ ਦਿਸ ਸਾਰੀ॥ ਮਾਣੈ ਰੰਗ ਭੋਗ ਬਹੁ ਨਾਰੀ॥

ਜਿਉ ਨਰਪਤਿ ਸੁਪਨੈ ਭੇਖਾਰੀ॥੩॥ ਏਕੁ ਕੁਸਲੁ ਮੋ ਕਉ ਸਤਿਗੁਰੁ ਬਤਾਇਆ॥

ਹਰਿ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੇ ਸੁ ਹਰਿ ਕਿਆ ਭਗਤਾ ਭਾਇਆ॥

ਜਨ ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਮਾਰਿ ਸਮਾਇਆ॥੪॥

ਇਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲ ਹੋਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ॥

ਇਉ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੭੫)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲੁ ਹੋਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥ ਕਿਉ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ ॥੧॥ਰਹਾਉ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਇਨ ਬਿਧਿ ਕੁਸਲ ਹੋਤ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ॥ ਇਉ ਪਾਈਐ ਹਰਿ ਰਾਮ ਸਹਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੩.

ਗਉੜੀ ਗੁਆਰੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਬਹੁ ਰੰਗ ਮਾਇਆ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਪੇਖੀ॥ ਕਲਮ ਕਾਗਦ ਸਿਆਨਪ ਲੇਖੀ॥

ਮਹਰ ਮਲੂਕ ਹੋਇ ਦੇਖਿਆ ਖਾਨ॥ ਤਾ ਤੇ ਨਾਹੀ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਨ॥੧॥

ਸੋ ਸੁਖੁ ਮੋ ਕਉ ਸੰਤ ਬਤਾਵਹੁ॥ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬੂਝੈ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਹੁ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਅਸੁ ਪਵਨ ਹਸਤਿ ਅਸਵਾਰੀ॥ ਚੋਆ ਚੰਦਨੁ ਸੇਜ ਸੁੰਦਰਿ ਨਾਰੀ॥

ਨਟ ਨਾਟਿਕ ਆਖਾਰੇ ਗਾਇਆ॥ ਤਾ ਮਹਿ ਮਨਿ ਸੰਤੋਖੁ ਨ ਪਾਇਆ॥੨॥
 ਤਖਤੁ ਸਭਾ ਮੰਡਨ ਦੇਲੀਚੇ॥ ਸਗਲ ਮੇਵੇ ਸੁੰਦਰ ਬਾਗੀਚੇ॥
 ਆਖੇੜ ਬਿਰਤਿ ਰਾਜਨ ਕੀ ਲੀਲਾ॥ ਮਨੁ ਨ ਸੁਹੇਲਾ ਪਰਪੰਚੁ ਹੀਲਾ॥੩॥
 ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਸੰਤਨ ਸਚੁ ਕਹਿਆ॥ ਸਰਬ ਸੂਖ ਇਹੁ ਆਨੰਦੁ ਲਹਿਆ॥
 ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਵਡਭਾਗੀ ਪਾਈਐ॥੪॥
 ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ ਧਨੁ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ॥

ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸਾਧਸੰਗਿ ਮੇਲਾ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧੨॥੮੧॥ (ਪੰਨਾ ੧੭੯)

ਪ੍ਰਸਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਸੋ ਸੁਖੁ ਮੇ ਕਉ ਸੰਤ ਬਤਾਵਹੁ ॥ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਬੂਝੈ ਮਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਹੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ ਧਨੁ ਸੋਈ ਸੁਹੇਲਾ ॥ ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਸਾਧਸੰਗਿ ਮੇਲਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੪.

ਗਉੜੀ ਗੁਆਚੇਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ॥

ਨੈਨਹੁ ਨੀਦ ਪਰ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਵਿਕਾਰ॥ ਸ੍ਰਵਣ ਸੋਏ ਸੁਣਿ ਨਿੰਦ ਵੀਚਾਰ॥
 ਰਸਨਾ ਸੋਈ ਲੋਭਿ ਮੀਠੈ ਸਾਦਿ॥ ਮਨੁ ਸੋਇਆ ਮਾਇਆ ਬਿਸਮਾਦਿ॥੧॥
 ਇਸੁ ਗ੍ਰਿਹ ਮਹਿ ਕੋਈ ਜਾਗਤੁ ਰਹੈ॥ ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਸਗਲ ਸਹੇਲੀ ਅਪਨੈ ਰਸ ਮਾਤੀ॥ ਗ੍ਰਿਹੁ ਅਪੁਨੇ ਕੀ ਖਬਰਿ ਨ ਜਾਤੀ॥
 ਮੁਸਨਹਾਰ ਪੰਚ ਬਟਵਾਰੇ॥ ਸੂਨੇ ਨਗਰਿ ਪਰੇ ਠਗਹਾਰੇ॥੨॥
 ਉਨ ਤੇ ਰਾਖੈ ਬਾਪੁ ਨ ਮਾਈ॥ ਉਨ ਤੇ ਰਾਖੈ ਮੀਤੁ ਨ ਭਾਈ॥
 ਦਰਬਿ ਸਿਆਣਪੁ ਨਾ ਓਇ ਰਹਤੇ॥ ਸਾਧਸੰਗਿ ਓਇ ਦੁਸਟ ਵਸਿ ਹੋਤੇ॥੩॥
 ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੋਹਿ ਸਾਰੰਗਪਾਣਿ॥ ਸੰਤਨ ਧੂਰਿ ਸਰਬ ਨਿਧਾਨ॥
 ਸਾਬਤੁ ਪੂੰਜੀ ਸਤਿਗੁਰ ਸੰਗਿ॥ ਨਾਨਕ ਜਾਗੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੈ ਰੰਗਿ॥੪॥
 ਸੋਜਾਗੈ ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਰਪਾਲੁ॥ ਇਹੁ ਪੂੰਜੀ ਸਾਬਤੁ ਧਨੁ ਮਾਲੁ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੨੦॥੮੯॥

(ਪੰਨਾ ੧੮੨)

ਪ੍ਰਸਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਇਸੁ ਗ੍ਰਿਹ ਮਹਿ ਕੋਈ ਜਾਗਤੁ ਰਹੈ ॥ ਸਾਬਤੁ ਵਸਤੁ ਓਹੁ ਅਪਨੀ ਲਹੈ ॥੧॥ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਸੋ ਜਾਗੈ ਜਿਸੁ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਰਪਾਲੁ ॥ ਇਹੁ ਪੂੰਜੀ ਸਾਬਤੁ ਧਨੁ ਮਾਲੁ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੫.

ਗਉੜੀ ਮ: ੫॥

ਕਵਨ ਰੂਪੁ ਤੇਰਾ ਆਰਾਧਉ॥ ਕਵਨ ਜੋਗ ਕਾਇਆ ਲੇ ਸਾਧਉ॥੧॥

ਕਵਨ ਗੁਨੁ ਜੋ ਤੁਝੁ ਲੈ ਗਾਵਉ॥ ਕਵਨ ਬੋਲ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਰੀਝਾਵਉ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਕਵਨ ਸੁ ਪੂਜਾ ਤੇਰੀ ਕਰਉ॥ ਕਵਨ ਸੁ ਬਿਧਿ ਜਿਤੁ ਭਵਜਲ ਤਰਉ॥੨॥
 ਕਵਨ ਤਪੁ ਜਿਤੁ ਤਪੀਆ ਹੋਇ॥ ਕਵਨੁ ਸੁ ਨਾਮੁ ਹਉਮੈ ਮਲੁ ਖੋਇ॥੩॥
 ਗੁਣ ਪੂਜਾ ਗਿਆਨ ਧਿਆਨ ਨਾਨਕ ਸਗਲ ਘਾਲ॥
 ਜਿਸ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਦਇਆਲ॥੪॥
 ਤਿਸ ਹੀ ਗੁਨੁ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਤਾ॥

ਜਿਸ ਕੀ ਮਾਨਿ ਲੇਇ ਸੁਖਦਾਤਾ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੩੬॥੧੦੫॥(ਪੰਨਾ ੧੮੬-੮੭)

ਪ੍ਰਸਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਵਨ ਗੁਨੁ ਜੋ ਤੁਝੁ ਲੈ ਗਾਵਉ ॥ ਕਵਨ ਬੋਲ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਰੀਝਾਵਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਤਿਸ ਹੀ ਗੁਨੁ ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੁ ਜਾਤਾ ॥ ਜਿਸ ਕੀ ਮਾਨਿ ਲੇਇ ਸੁਖਦਾਤਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੬.

ਗਉੜੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਖਾਦਾ ਪੈਨਦਾ ਮੂਕਰਿ ਪਾਇ॥ ਤਿਸ ਨੋ ਜੋਹਹਿ ਦੂਤ ਧਰਮਰਾਇ॥੧॥

ਤਿਸੁ ਸਿਉ ਬੇਮੁਖੁ ਜਿਨਿ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਦੀਨਾ॥

ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਭਰਮਹਿ ਬਹੁ ਜੂਨਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਸਾਕਤ ਕੀ ਐਸੀ ਹੈ ਰੀਤਿ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਕਰੈ ਸਗਲ ਬਿਪਰੀਤਿ॥੨॥

ਜੀਉ ਪ੍ਰਾਣ ਜਿਨਿ ਮਨੁ ਤਨੁ ਧਾਰਿਆ॥ ਸੋਈ ਠਾਕੁਰੁ ਮਨਹੁ ਬਿਸਾਰਿਆ ॥੩॥

ਬਧੇ ਬਿਕਾਰ ਲਿਖੇ ਬਹੁ ਕਾਗਰ॥ ਨਾਨਕ ਉਧਰੁ ਕ੍ਰਿਪਾ ਸੁਖ ਸਾਗਰ॥੪॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਇ॥ ਬੰਧਨ ਕਾਟਿ ਤਰੈ ਹਰਿ ਨਾਇ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥੭੮॥੧੪੭॥

(ਪੰਨਾ ੧੯੫)

ਨਸੀਹਤ ਰਾਹੀਂ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਤਿਸੁ ਸਿਉ ਬੇਮੁਖੁ ਜਿਨਿ ਜੀਉ ਪਿੰਡੁ ਦੀਨਾ ॥ ਕੋਟਿ ਜਨਮ ਭਰਮਹਿ ਬਹੁ ਜੂਨਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਇ ॥ ਬੰਧਨ ਕਾਟਿ ਤਰੈ ਹਰਿ ਨਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੭.

ਰਾਗੁ ਗਉੜੀ ਪੂਰਬੀ ਮਹਲਾ ੫ ੧੬ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਇ॥

ਕੋਈ ਐਸਾ ਸੰਤੁ ਸਹਜ ਸੁਖਦਾਤਾ ਮੋਹਿ ਮਾਰਗੁ ਦੇਇ ਬਤਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਅੰਤਰਿ ਅਲਖੁ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ਵਿਚਿ ਪੜਦਾ ਹਉਮੈ ਪਾਈ॥

ਮਾਇਆ ਮੋਹਿ ਸਭੇ ਜਗੁ ਸੋਇਆ ਇਹੁ ਭਰਮੁ ਕਹਹੁ ਕਿਉ ਜਾਈ॥੧॥
 ਏਕਾ ਸੰਗਤਿ ਇਕਤੁ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਸਤੇ ਮਿਲਿ ਬਾਤ ਨ ਕਰਤੇ ਭਾਈ॥
 ਏਕ ਬਸਤੁ ਬਿਨੁ ਪੰਚ ਦੁਹੇਲੇ ਓਹ ਬਸਤੁ ਅਗੋਚਰ ਠਾਈ॥੨॥
 ਜਿਸ ਕਾ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਿਨਿ ਦੀਆ ਤਾਲਾ ਕੁੰਜੀ ਗੁਰ ਸਉਪਾਈ॥
 ਅਨਿਕ ਉਪਾਵ ਕਰੇ ਨਹੀ ਪਾਵੈ ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਣਾਈ॥੩॥
 ਜਿਨ ਕੇ ਬੰਧਨ ਕਾਟੇ ਸਤਿਗੁਰ ਤਿਨ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਲਿਵ ਲਾਈ॥
 ਪੰਚ ਜਨਾ ਮਿਲਿ ਮੰਗਲੁ ਗਾਇਆ ਹਰਿ ਨਾਨਕ ਭੇਦੁ ਨ ਭਾਈ॥੪॥
 ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ॥
 ਸਹਜੁ ਭਇਆ ਕ੍ਰਮੁ ਖਿਨ ਮਹਿ ਨਾਠਾ ਮਿਲਿ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੧੨੨॥
 (ਪੰਨਾ ੨੦੪-੦੫)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਇ
 ॥ ਕੋਈ ਐਸਾ ਸੰਤੁ ਸਹਜ ਸੁਖਦਾਤਾ ਮੋਹਿ ਮਾਰਗੁ ਦੇਇ ਬਣਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ
 ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ
 ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੰਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਰਾਇ ਇਨ ਬਿਧਿ
 ਮਿਲੈ ਗੁਸਾਈ ॥ ਸਹਜੁ ਭਇਆ ਕ੍ਰਮੁ ਖਿਨ ਮਹਿ ਨਾਠਾ ਮਿਲਿ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਈ ॥੧॥
 ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ
 ਹੈ।

੮.

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫॥
 ਮਤਾ ਕਰਉ ਸੋ ਪਕਨਿ ਨ ਦੇਈ॥ ਸੀਲ ਸੰਜਮ ਕੈ ਨਿਕਟਿ ਖਲੋਈ॥
 ਵੇਸ ਕਰੇ ਬਹੁ ਰੂਪ ਦਿਖਾਵੈ॥ ਗ੍ਰਿਹਿ ਬਸਨਿ ਨ ਦੇਈ ਵਖਿ ਵਖਿ ਭਰਮਾਵੈ॥੧॥
 ਘਰ ਕੀ ਨਾਇਕਿ ਘਰ ਵਾਸੁ ਨ ਦੇਵੈ॥ ਜਤਨ ਕਰਉ ਉਰਝਾਇ ਪਰੇਵੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਧੁਰ ਕੀ ਭੇਜੀ ਆਈ ਆਮਰਿ॥ ਨਉ ਖੰਡ ਜੀਤੇ ਸਭਿ ਥਾਨ ਥਨੰਤਰ॥
 ਤਟਿ ਤੀਰਥਿ ਨ ਛੋਡੈ ਜੋਗ ਸੰਨਿਆਸ॥ ਪਤਿ ਥਾਕੇ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤਿ ਬੇਦ ਅਭਿਆਸ॥੨॥
 ਜਹ ਬੈਸਉ ਤਹ ਨਾਲੇ ਬੈਸੈ॥ ਸਗਲ ਭਵਨ ਮਹਿ ਸਬਲ ਪ੍ਰਵੇਸੈ॥
 ਹੋਛੀ ਸਰਣਿ ਪਇਆ ਰਹਣੁ ਨ ਪਾਈ॥ ਕਹੁ ਮੀਤਾ ਹਉ ਕੈ ਪਹਿ ਜਾਈ॥੩॥
 ਸੁਣਿ ਉਪਦੇਸੁ ਸਤਿਗੁਰ ਪਹਿ ਆਇਆ॥ ਗੁਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਮੋਹਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ॥
 ਨਿਜ ਘਰਿ ਵਸਿਆ ਗੁਣ ਗਾਇ ਅਨੰਤਾ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਮਿਲਿਓ ਨਾਨਕ ਭਏ ਅਚਿੰਤਾ॥੪॥
 ਘਰੁ ਮੇਰਾ ਇਹ ਨਾਇਕਿ ਹਮਾਰੀ॥
 ਇਹ ਆਮਰਿ ਹਮ ਗੁਰਿ ਕੀਏ ਦਰਬਾਰੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੪॥੪॥
 (ਪੰਨਾ ੩੭੧)

ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਘਰ ਕੀ ਨਾਇਕਿ ਘਰ ਵਾਸੁ ਨ
 ਦੇਵੈ ॥ ਜਤਨ ਕਰਉ ਉਰਝਾਇ ਪਰੇਵੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨

ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਘਰੁ ਮੇਰਾ ਇਹ ਨਾਇਕਿ ਹਮਾਰੀ ॥ ਇਹ ਆਮਰਿ ਹਮ ਗੁਰਿ ਕੀਏ ਦਰਬਾਰੀ ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੯.

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ਪੰਚਪਦੇ॥
ਪ੍ਰਥਮੇ ਤੇਰੀ ਨੀਕੀ ਜਾਤਿ॥ ਦੁਤੀਆ ਤੇਰੀ ਮਨੀਐ ਪਾਂਤਿ॥
ਤ੍ਰਿਤੀਆ ਤੇਰਾ ਸੁੰਦਰ ਥਾਨੁ॥ ਬਿਗੜ ਰੂਪੁ ਮਨ ਮਹਿ ਅਭਿਮਾਨੁ॥੧॥
ਸੋਹਨੀ ਸਰੂਪਿ ਸੁਜਾਣਿ ਬਿਚਖਨਿ॥ ਅਤਿ ਗਰਬੈ ਮੋਹਿ ਫਾਕੀ ਤੂੰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਅਤਿ ਸੂਚੀ ਤੇਰੀ ਪਾਕਸਾਲ॥ ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਪੂਜਾ ਤਿਲਕੁ ਲਾਲ॥
ਗਲੀ ਗਰਬਹਿ ਮੁਖਿ ਗੋਵਹਿ ਗਿਆਨ॥ ਸਭਿ ਬਿਧਿ ਖੋਈ ਲੋਭਿ ਸੁਆਨ॥੨॥
ਕਾਪਰ ਪਹਿਰਹਿ ਭੋਗਹਿ ਭੋਗ॥ ਆਚਾਰ ਕਰਹਿ ਸੋਭਾ ਮਹਿ ਲੋਗ॥
ਚੋਆ ਚੰਦਨ ਸੁਗੰਧ ਬਿਸਥਾਰ॥ ਸੰਗੀ ਖੋਟਾ ਕ੍ਰੋਧੁ ਚੰਡਾਲ॥੩॥
ਅਵਰ ਜੋਨਿ ਤੇਰੀ ਪਨਿਹਾਰੀ॥ ਇਸੁ ਧਰਤੀ ਮਹਿ ਤੇਰੀ ਸਿਕਦਾਰੀ॥
ਸੁਣਿਆ ਰੂਪਾ ਤੁਝ ਪਹਿ ਦਾਮ॥ ਸੀਲੁ ਬਿਗਾਰਿਓ ਤੇਰਾ ਕਾਮ॥੪॥
ਜਾ ਕਉ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਮਇਆ ਹਰਿ ਰਾਇ॥ ਸਾ ਬੰਦੀ ਤੇ ਲਈ ਛਡਾਇ॥
ਸਾਧਸੰਗਿ ਮਿਲਿ ਹਰਿ ਰਸੁ ਪਾਇਆ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸਫਲ ਓਹ ਕਾਇਆ॥੫॥
ਸਭਿ ਰੂਪ ਸਭਿ ਸੁਖ ਬਨੇ ਸੁਹਾਗਨਿ॥ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰਿ ਬਿਚਖਨਿ ਤੂੰ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧੨॥
(ਪੰਨਾ ੩੭੩-੭੪)

ਨਸੀਹਤ ਰਾਹੀਂ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਸੋਹਨੀ ਸਰੂਪਿ ਸੁਜਾਣਿ ਬਿਚਖਨਿ ॥ ਅਤਿ ਗਰਬੈ ਮੋਹਿ ਫਾਕੀ ਤੂੰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦ ਨੰ: ੧, ੨, ੩ ਤੇ ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਸਭਿ ਰੂਪ ਸਭਿ ਸੁਖ ਬਨੇ ਸੁਹਾਗਨਿ ॥ ਅਤਿ ਸੁੰਦਰਿ ਬਿਚਖਨਿ ਤੂੰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੫ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੦.

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥ ਰਾਗੁ ਆਸਾ ਘਰੁ ੭ ਮਹਲਾ ੫॥
ਲਾਲੁ ਚੋਲਨਾ ਤੈ ਤਨਿ ਸੋਹਿਆ॥ ਸੁਰਿਜਨ ਭਾਨੀ ਤਾਂ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ॥੧॥
ਕਵਨ ਬਨੀ ਰੀ ਤੇਰੀ ਲਾਲੀ॥ ਕਵਨ ਰੰਗਿ ਤੂੰ ਭਈ ਗੁਲਾਲੀ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਤੁਮ ਹੀ ਸੁੰਦਰਿ ਤੁਮਹਿ ਸੁਹਾਗੁ॥ ਤੁਮ ਘਰਿ ਲਾਲਨੁ ਤੁਮ ਘਰਿ ਭਾਗੁ॥੨॥
ਤੂੰ ਸਤਵੰਤੀ ਤੂੰ ਪਰਧਾਨਿ॥ ਤੂੰ ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਾਨੀ ਤੁਹੀ ਸੁਰ ਗਿਆਨਿ॥੩॥
ਪ੍ਰੀਤਮ ਭਾਨੀ ਤਾਂ ਰੰਗਿ ਗੁਲਾਲ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਸੁਭ ਦ੍ਰਿਸਟਿ ਨਿਹਾਲ॥੪॥
ਸੁਨਿ ਰੀ ਸਖੀ ਇਹ ਹਮਰੀ ਘਾਲ॥ ਪ੍ਰਭ ਆਪਿ ਸੀਗਾਰਿ ਸਵਾਰਨਹਾਰ॥੧॥
ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੫੨॥
(ਪੰਨਾ ੩੮੪)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਵਨ ਬਨੀ ਰੀ ਤੇਰੀ ਲਾਲੀ ॥ ਕਵਨ ਰੰਗਿ ਤੂੰ ਭਈ ਗੁਲਾਲੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਸੁਨਿ ਰੀ ਸਖੀ ਇਹ ਹਮਰੀ ਘਾਲ ॥ ਪ੍ਰਭ ਆਪਿ ਸੀਗਾਰਿ ਸਵਾਰਨਹਾਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੧.

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫॥

ਤੀਰਥਿ ਜਾਉ ਤ ਹਉ ਹਉ ਕਰਤੇ॥ ਪੰਡਿਤ ਪੂਛਉ ਤ ਮਾਇਆ ਰਾਤੇ॥੧॥
ਸੋ ਅਸਥਾਨੁ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ॥ ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਸਾਸਤ੍ਰ ਬੇਦ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਵੀਚਾਰ॥ ਨਰਕਿ ਸੁਰਗਿ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਅਉਤਾਰ॥੨॥
ਗਿਰਸਤ ਮਹਿ ਚਿੰਤ ਉਦਾਸ ਅਹੰਕਾਰ॥ ਕਰਮ ਕਰਤ ਜੀਅ ਕਉ ਜੰਜਾਰ॥੩॥
ਪ੍ਰਭ ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਮਨੁ ਵਸਿ ਆਇਆ॥ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਤਰੀ ਤਿਨਿ ਮਾਇਆ॥੪॥
ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ॥

ਇਹੁ ਅਸਥਾਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੫੮॥ (ਪੰਨਾ ੩੮੫)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਸੋ ਅਸਥਾਨੁ ਬਤਾਵਹੁ ਮੀਤਾ ॥ ਜਾ ਕੈ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਨੀਤਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਸਾਧਸੰਗਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨੁ ਗਾਈਐ ॥ ਇਹੁ ਅਸਥਾਨੁ ਗੁਰੂ ਤੇ ਪਾਈਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੨.

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫॥

ਮਿਥਿਆ ਸੰਗਿ ਸੰਗਿ ਲਪਟਾਏ ਮੋਹ ਮਾਇਆ ਕਰਿ ਬਾਧੇ॥
ਜਹ ਜਾਨੇ ਸੋ ਚੀਤਿ ਨ ਆਵੈ ਅਹੰਬੁਧਿ ਭਏ ਆਂਧੇ॥੧॥
ਮਨ ਬੈਰਾਗੀ ਕਿਉ ਨ ਅਰਾਧੇ॥
ਕਾਚ ਕੋਠਰੀ ਮਾਹਿ ਤੂੰ ਬਸਤਾ ਸੰਗਿ ਸਗਲ ਬਿਖੈ ਕੀ ਬਿਆਧੇ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰਤ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਬਿਹਾਵੈ ਪਲੁ ਖਿਨੁ ਛੀਜੈ ਅਰਜਾਧੇ॥
ਜੈਸੇ ਮੀਠੇ ਸਾਦਿ ਲੋਭਾਏ ਝੂਠ ਧੰਧਿ ਦੁਰਗਾਧੇ॥੨॥
ਕਾਮ ਕ੍ਰੋਧ ਅਰੁ ਲੋਭ ਮੋਹ ਇਹ ਇੰਦ੍ਰੀ ਰਸਿ ਲਪਟਾਧੇ॥
ਦੀਈ ਭਵਾਰੀ ਪੁਰਖਿ ਬਿਧਾਤੈ ਬਹੁਰਿ ਬਹੁਰਿ ਜਨਮਾਧੇ॥੩॥
ਜਉ ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ ਤਉ ਗੁਰ ਮਿਲਿ ਸਭ ਸੁਖ ਲਾਧੇ॥
ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਧਿਆਵਉ ਮਾਰਿ ਕਾਢੀ ਸਗਲ ਉਪਾਧੇ॥੪॥
ਇਉ ਜਪਿਓ ਭਾਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤੇ॥
ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਖ ਲਾਧੇ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੪॥੪॥੧੨੬॥

(ਪੰਨਾ ੪੦੨-੦੩)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਮਨ ਬੈਰਾਗੀ ਕਿਉ ਨ ਅਰਾਧੇ ॥ ਕਾਚ ਕੋਠਰੀ ਮਾਹਿ ਤੂੰ ਬਸਤਾ ਸੰਗਿ ਸਗਲ ਬਿਖੈ ਕੀ ਬਿਆਧੇ ॥੧ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਇਉ ਜਪਿਓ ਭਾਈ ਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤੇ ॥ ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ ਜਨਮ ਮਰਣ ਦੁਖ ਲਾਥੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥੪॥੪॥੧੨੬॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੩.

ਰਾਗੁ ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫॥

ਦਹ ਦਿਸ ਛਤ੍ਰ ਮੇਘ ਘਟਾ ਘਟ ਦਾਮਨਿ ਚਮਕਿ ਡਰਾਇਓ॥

ਸੇਜ ਇਕੋਲੀ ਨੀਦ ਨਹੁ ਨੈਨਹ ਪਿਰੁ ਪਰਦੇਸਿ ਸਿਧਾਇਓ॥੧॥

ਹੁਣਿ ਨਹੀ ਸੰਦੇਸਰੇ ਮਾਇਓ॥

ਏਕ ਕੋਸਰੇ ਸਿਧਿ ਕਰਤ ਲਾਲੁ ਤਬ ਚਤੁਰ ਪਾਤਰੇ ਆਇਓ॥ਰਹਾਉ॥

ਕਿਉ ਬਿਸਰੈ ਇਹੁ ਲਾਲੁ ਪਿਆਰੇ ਸਰਬ ਗੁਣਾ ਸੁਖਦਾਇਓ॥

ਮੰਦਰਿ ਚਰਿ ਕੈ ਪੰਥੁ ਨਿਹਾਰਉ ਨੈਨ ਨੀਰਿ ਭਰਿ ਆਇਓ॥੨॥

ਹਉ ਹਉ ਭੀਤਿ ਭਇਓ ਹੈ ਬੀਚੇ ਸੁਨਤ ਦੇਸਿ ਨਿਕਟਾਇਓ॥

ਭਾਂਡੀਰੀ ਕੇ ਪਾਤ ਪਰਦੇ ਬਿਨੁ ਪੇਖੇ ਦੂਰਾਇਓ॥੩॥

ਭਇਓ ਕਿਰਪਾਲੁ ਸਰਬ ਕੇ ਠਾਕੁਰੁ ਸਗਰੇ ਦੂਖੁ ਮਿਟਾਇਓ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਹਉਮੈ ਭੀਤਿ ਗੁਰਿ ਖੋਈ ਤਉ ਦਇਆਰੁ ਬੀਠਲੇ ਪਾਇਓ॥੪॥

ਸਭੁ ਰਹਿਓ ਅੰਦੇਸਰੇ ਮਾਇਓ॥ ਜੋ ਚਾਹਤ ਸੋ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇਓ॥

ਸਰਬ ਗੁਨਾ ਨਿਧਿ ਰਾਇਓ॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧੧॥੬੧॥ (ਪੰਨਾ ੬੨੪)

ਬਿਰਹਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਰਾਹੀਂ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਹੁਣਿ ਨਹੀ ਸੰਦੇਸਰੇ ਮਾਇਓ ॥ ਏਕ ਕੋਸਰੇ ਸਿਧਿ ਕਰਤ ਲਾਲੁ ਤਬ ਚਤੁਰ ਪਾਤਰੇ ਆਇਓ ॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਸਭੁ ਰਹਿਓ ਅੰਦੇਸਰੇ ਮਾਇਓ ॥ ਜੋ ਚਾਹਤ ਸੋ ਗੁਰੂ ਮਿਲਾਇਓ ॥ ਸਰਬ ਗੁਨਾ ਨਿਧਿ ਰਾਇਓ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੪.

ਸੋਰਠਿ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ਅਸਟਪਦੀਆ ੧ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਪਾਠੁ ਪੜਿਓ ਅਰੁ ਬੇਦੁ ਬੀਚਾਰਿਓ ਨਿਵਲਿ ਭੁਅੰਗਮ ਸਾਧੇ॥

ਪੰਚ ਜਨਾ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਛੁਟਕਿਓ ਅਧਿਕ ਅਹੰਬੁਧਿ ਬਾਧੇ॥੧॥

ਪਿਆਰੇ ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ॥

ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ॥ਰਹਾਉ॥

ਮੋਨਿ ਭਇਓ ਕਰਪਾਤੀ ਰਹਿਓ ਨਗਨ ਫਿਰਿਓ ਬਨ ਮਾਹੀ॥

ਤਟ ਤੀਰਥ ਸਭ ਧਰਤੀ ਭ੍ਰਮਿਓ ਦੁਬਿਧਾ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ॥੨॥
 ਮਨ ਕਾਮਨਾ ਤੀਰਥ ਜਾਇ ਬਸਿਓ ਸਿਰਿ ਕਰਵਤ ਧਰਾਏ॥
 ਮਨ ਕੀ ਮੈਲੁ ਨ ਉਤਰੈ ਇਹ ਬਿਧਿ ਜੇ ਲਖ ਜਤਨ ਕਰਾਏ॥੩॥
 ਕਨਿਕ ਕਾਮਿਨੀ ਹੈਵਰ ਗੈਵਰ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਦਾਨੁ ਦਾਤਾਰਾ॥
 ਅੰਨ ਬਸਤ੍ਰ ਭੂਮਿ ਬਹੁ ਅਰਪੇ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਹਰਿ ਦੁਆਰਾ॥੪॥
 ਪੂਜਾ ਅਰਚਾ ਬੰਦਨ ਡੰਡਉਤ ਖਟੁ ਕਰਮਾ ਰਤੁ ਰਹਤਾ॥
 ਹਉ ਹਉ ਕਰਤ ਬੰਧਨ ਮਹਿ ਪਰਿਆ ਨਹ ਮਿਲੀਐ ਇਹ ਜੁਗਤਾ॥੫॥
 ਜੋਗ ਸਿਧ ਆਸਣ ਚਉਰਾਸੀਹ ਏ ਭੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਰਹਿਆ॥
 ਵਡੀ ਆਰਜਾ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜਨਮੈ ਹਰਿ ਸਿਉ ਸੰਗੁ ਨ ਗਹਿਆ॥੬॥
 ਰਾਜ ਲੀਲਾ ਰਾਜਨ ਕੀ ਰਚਨਾ ਕਰਿਆ ਹੁਕਮੁ ਅਫਾਰਾ॥
 ਸੇਜ ਸੋਹਨੀ ਚੰਦਨੁ ਚੋਆ ਨਰਕ ਘੋਰ ਕਾ ਦੁਆਰਾ॥੭॥
 ਹਰਿ ਕੀਰਤਿ ਸਾਧਸੰਗਤਿ ਹੈ ਸਿਰਿ ਕਰਮਨ ਕੈ ਕਰਮਾ॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਤਿਸੁ ਭਇਓ ਪਰਾਪਤਿ ਜਿਸੁ ਪੁਰਬ ਲਿਖੇ ਕਾ ਲਹਨਾ॥੮॥
 ਤੇਰੇ ਸੇਵਕੁ ਇਹ ਰੰਗਿ ਮਾਤਾ॥
 ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਕੀਰਤਨਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੩॥
 (ਪੰਨਾ ੬੪੧-੪੨)

ਕਰਮ-ਕਾਂਡੀ ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਪ੍ਰਭੂ-
 ਮਿਲਾਪ ਵਾਸਤੇ ਜਾਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਪਿਆਰੇ
 ਇਨ ਬਿਧਿ ਮਿਲਣੁ ਨ ਜਾਈ ਮੈ ਕੀਏ ਕਰਮ ਅਨੇਕਾ ॥ ਹਾਰਿ ਪਰਿਓ ਸੁਆਮੀ ਕੈ ਦੁਆਰੈ
 ਦੀਜੈ ਬੁਧਿ ਬਿਬੇਕਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧ ਤੋਂ ੭ ਤੀਕ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ
 ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ
 ਰਹਾਉ (ਤੇਰੇ ਸੇਵਕੁ ਇਹ ਰੰਗਿ ਮਾਤਾ ॥ ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਦੀਨ ਦੁਖ ਭੰਜਨੁ ਹਰਿ ਹਰਿ
 ਕੀਰਤਨਿ ਇਹੁ ਮਨੁ ਰਾਤਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੮ ਨੂੰ
 ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੫.

ਧਨਾਸਰੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੬ ਅਸਟਪਦੀ ੧੯ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
 ਜੋ ਜੋ ਜੂਨੀ ਆਇਓ ਤਿਹ ਤਿਹ ਉਰਝਾਇਓ ਮਾਣਸ ਜਨਮੁ ਸੰਜੋਗਿ ਪਾਇਆ॥
 ਤਾਕੀ ਹੈ ਓਟ ਸਾਧ ਰਾਖਹੁ ਦੇ ਕਰਿ ਹਾਥ ਕਰਿ ਕਿਰਪਾ ਮੇਲਹੁ ਹਰਿ ਰਾਇਆ॥੧॥
 ਅਨਿਕ ਜਨਮ ਭ੍ਰਮਿ ਬਿਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ॥
 ਕਰਉ ਸੇਵਾ ਗੁਰ ਲਾਗਉ ਚਰਨ ਗੋਵਿੰਦ ਜੀ ਕਾ ਮਾਰਗੁ ਦੇਹੁ ਜੀ ਬਤਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਅਨਿਕ ਉਪਾਵ ਕਰਉ ਮਾਇਆ ਕਉ ਬਚਿਤਿ ਧਰਉ ਮੇਰੀ ਮੇਰੀ ਕਰਤ ਸਦ ਹੀ ਵਿਹਾਵੈ॥
 ਕੋਈ ਐਸੇ ਰੇ ਭੋਟੈ ਸੰਤੁ ਮੇਰੀ ਲਾਹੈ ਸਗਲ ਚਿੰਤ ਠਾਕੁਰ ਸਿਉ ਮੇਰਾ ਰੰਗੁ ਲਾਵੈ॥੨॥
 ਪੜੇ ਰੇ ਸਗਲ ਬੇਦ ਨਹ ਚੂਕੇ ਮਨ ਭੇਦ ਇਕੁ ਖਿਨੁ ਨ ਧੀਰਹਿ ਮੇਰੇ ਘਰ ਕੇ ਪੰਚਾ॥
 ਕੋਈ ਐਸੇ ਰੇ ਭਗਤੁ ਜੁ ਮਾਇਆ ਤੇ ਰਹਤੁ ਇਕੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਨਾਮੁ ਮੇਰੈ ਰਿਦੈ ਸਿੰਚਾ॥੩॥

ਜੇਤੇ ਰੇ ਤੀਰਥ ਨਾਏ ਅਹੰਬੁਧਿ ਮੈਲੁ ਲਾਏ ਘਰ ਕੋ ਠਾਕੁਰੁ ਇਕੁ ਤਿਲੁ ਨ ਮਾਨੈ॥
 ਕਦਿ ਪਾਵਉ ਸਾਧਸੰਗੁ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਆਨੰਦੁ ਗਿਆਨ ਅੰਜਨਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਇਸਨਾਨੈ॥੪॥
 ਸਗਲ ਅਸ੍ਰਮ ਕੀਨੇ ਮਨੁਆ ਨਹ ਪਤੀਨੇ ਬਿਬੇਕਹੀਨ ਦੇਹੀ ਧੋਏ॥
 ਕੋਈ ਪਾਈਐਰੇਪੁਰਖੁ ਬਿਧਾਤਾ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ ਮੇਰੇਮਨ ਕੀ ਦੁਰਮਤਿ ਮਲੁਖੋ॥੫॥
 ਕਰਮ ਧਰਮ ਜੁਗਤਾ ਨਿਮਖ ਨ ਹੇਤੁ ਕਰਤਾ ਗਰਬਿ ਗਰਬਿ ਪੜੈ ਕਹੀ ਨ ਲੇਖੈ॥
 ਜਿਸੁ ਭੇਟੀਐ ਸਫਲ ਮੂਰਤਿ ਕਰੈ ਸਦਾ ਕੀਰਤਿ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦਿ ਕੋਊ ਨੇਤ੍ਰੁ ਪੇਖੈ॥੬॥
 ਮਨਹਨਿ ਜੋ ਕਮਾਵੈ ਤਿਲੁ ਨ ਲੇਖੈ ਪਾਵੈ ਬਗੁਲ ਜਿਉ ਧਿਆਨੁ ਲਾਵੈ ਮਾਇਆ ਰੇ ਧਾਰੀ॥
 ਕੋਈ ਐਸੇ ਰੇ ਸੁਖਹ ਦਾਈ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਕਥਾ ਸੁਨਾਈ ਤਿਸੁ ਭੇਟੇ ਗਤਿ ਹੋਇ ਹਮਾਰੀ॥੭॥
 ਸੁਪ੍ਰਸੰਨ ਗੋਪਾਲ ਰਾਇ ਕਾਟੈ ਰੇ ਬੰਧਨ ਮਾਇ ਗੁਰ ਕੈ ਸਬਦਿ ਮੇਰਾ ਮਨੁ ਰਾਤਾ॥
 ਸਦਾ ਸਦਾ ਆਨੰਦੁ ਭੋਟਿਓ ਨਿਰਭੈ ਗੋਬਿੰਦੁ ਸੁਖ ਨਾਨਕ ਲਾਧੇ ਹਰਿ ਚਰਨ ਪਰਾਤਾ॥੮॥
 ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਈ ਸਫਲ ਜਾਤ੍ਰਾ॥ ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇਸਾਧਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥ ਦੂਜਾ॥੧॥੩॥
 (ਪੰਨਾ ੬੮੬-੮੭)

ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਅਨਿਕ ਜਨਮ ਭ੍ਰਮਿ ਥਿਤਿ ਨਹੀ ਪਾਈ ॥
 ਕਰਉ ਸੇਵਾ ਗੁਰ ਲਾਗਉ ਚਰਨ ਗੋਵਿੰਦ ਜੀ ਕਾ ਮਾਰਗੁ ਦੇਹੁ ਜੀ ਬਤਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥)
 ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧ ਤੋਂ ੭ ਤੀਕ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।
 ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਸਫਲ ਸਫਲ ਭਈ
 ਸਫਲ ਜਾਤ੍ਰਾ ॥ ਆਵਣ ਜਾਣ ਰਹੇ ਮਿਲੇ ਸਾਧਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ
 ਪਦਾ ਨੰ: ੮ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੬.

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫॥
 ਉਮਕਿਓ ਹੀਉ ਮਿਲਨ ਪ੍ਰਭ ਤਾਈ॥ ਖੋਜਤ ਚਰਿਓ ਦੇਖਉ ਪ੍ਰਿਅ ਜਾਈ॥
 ਸੁਨਤ ਸਦੇਸਰੋ ਪ੍ਰਿਅ ਗ੍ਰਿਹਿ ਸੇਜ ਵਿਛਾਈ॥
 ਭ੍ਰਮਿ ਭ੍ਰਮਿ ਆਇਓ ਤਉ ਨਦਰਿ ਨ ਪਾਈ॥੧॥
 ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਹੀਅਰੋ ਧੀਰੈ ਨਿਮਾਨੋ॥
 ਮਿਲੁ ਸਾਜਨ ਹਉ ਤੁਝੁ ਕੁਰਬਾਨੋ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਏਕਾ ਸੇਜ ਵਿਛੀ ਧਨ ਕੰਤਾ॥ ਧਨ ਸੂਤੀ ਪਿਰੁ ਸਦ ਜਾਗੰਤਾ॥
 ਪੀਓ ਮਦਰੋ ਧਨ ਮਤਵੰਤਾ॥ ਧਨ ਜਾਗੈ ਜੇ ਪਿਰੁ ਬੋਲੰਤਾ॥੨॥
 ਭਈ ਨਿਰਾਸੀ ਬਹੁਤੁ ਦਿਨ ਲਾਗੇ॥ ਦੇਸ ਦਿਸੰਤਰ ਮੈ ਸਗਲੇ ਝਾਗੇ॥
 ਖਿਨੁ ਰਹਨੁ ਨ ਪਾਵਉ ਬਿਨੁ ਪਗ ਪਾਗੇ॥ ਹੋਇ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਪ੍ਰਭ ਮਿਲਹੁ ਸਭਾਗੇ॥੩॥
 ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਸਤਸੰਗਿ ਮਿਲਾਇਆ॥ ਬੂਝੀ ਤਪਤਿ ਘਰਹਿ ਪਿਰੁ ਪਾਇਆ॥
 ਸਗਲ ਸੀਗਾਰ ਹੁਣਿ ਮੁਝਹਿ ਸੁਹਾਇਆ॥ ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰ ਭਰਮੁ ਚੁਕਾਇਆ॥੪॥
 ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਪਿਰੁ ਹੈ ਭਾਈ॥ ਖੋਲਿਓ ਕਪਾਟੁ ਤਾ ਮਨੁ ਠਹਰਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੫॥
 (ਪੰਨਾ ੭੩੮)

ਪ੍ਰਸੰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਹੀਅਰੋ ਧੀਰੈ ਨਿਮਾਨੋ ॥ ਮਿਲੁ

ਸਾਜਨ ਹਉ ਤੁਝ ਕੁਰਬਾਨੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਜਹ ਦੇਖਾ ਤਹ ਪਿਰੁ ਹੈ ਭਾਈ ॥ ਖੋਲਿਓ ਕਪਾਟੁ ਤਾ ਮਨੁ ਨਹਰਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੭.

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੩ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
 ਸੇਵਾ ਥੋਰੀ ਮਾਗਨੁ ਬਹੁਤਾ॥ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਵੈ ਕਹਤੇ ਪਹੁਤਾ॥੧॥
 ਜੋ ਪ੍ਰਿਅ ਮਾਨੇ ਤਿਨ ਕੀ ਰੀਸਾ॥ ਕੂੜੇ ਮੂਰਖ ਕੀ ਹਾਠੀਸਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਭੇਖ ਦਿਖਾਵੈ ਸਚੁ ਨ ਕਮਾਵੈ॥ ਕਹਤੇ ਮਹਲੀ ਨਿਕਟਿ ਨ ਆਵੈ॥੨॥
 ਅਤੀਤੁ ਸਦਾਏ ਮਾਇਆ ਕਾ ਮਾਤਾ॥ ਮਨਿ ਨਹੀ ਪ੍ਰੀਤਿ ਕਹੈ ਮੁਖਿ ਰਾਤਾ॥੩॥
 ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਪ੍ਰਭ ਬਿਨਉ ਸੁਨੀਜੈ॥ ਕੁਚਲੁ ਕਠੋਰੁ ਕਾਮੀ ਮੁਕਤੁ ਕੀਜੈ॥੪॥
 ਦਰਸਨ ਦੇਖੇ ਕੀ ਵਡਿਆਈ॥ ਤੁਮ੍ਹ ਸੁਖਦਾਤੇ ਪੁਰਖ ਸੁਭਾਈ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੭॥
 (ਪੰਨਾ ੭੩੮)

ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਸਾਧਨਾ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਜੋ ਪ੍ਰਿਅ ਮਾਨੇ ਤਿਨ ਕੀ ਰੀਸਾ ॥ ਕੂੜੇ ਮੂਰਖ ਕੀ ਹਾਠੀਸਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਰਾਹੀਂ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਦਰਸਨ ਦੇਖੇ ਕੀ ਵਡਿਆਈ ॥ ਤੁਮ੍ਹ ਸੁਖਦਾਤੇ ਪੁਰਖ ਸੁਭਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥੧॥੭॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੮.

ਰਾਗੁ ਸੂਹੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧॥ ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
 ਉਚਿਤਿ ਰਹਿਓ ਬਿਖਿਆ ਕੈ ਸੰਗਾ॥ ਮਨਹਿ ਬਿਆਪਤ ਅਨਿਕ ਤਰੰਗਾ॥੧॥
 ਮੇਰੇ ਮਨ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ॥ ਕਤ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸਰ॥੧॥ਰਹਾਉ॥
 ਮੋਹ ਮਗਨ ਮਹਿ ਰਹਿਆ ਬਿਆਪੇ॥ ਅਤਿ ਤ੍ਰਿਸਨਾ ਕਬਹੂ ਨਹੀ ਧ੍ਰਾਪੇ॥੨॥
 ਬਸਇ ਕਰੋਧੁ ਸਰੀਰਿ ਚੰਡਾਰਾ॥ ਅਗਿਆਨਿ ਨ ਸੂਝੈ ਮਹਾ ਗੁਬਾਰਾ॥੩॥
 ਭ੍ਰਮਤ ਬਿਆਪਤ ਜਰੇ ਕਿਵਾਰਾ॥ ਜਾਣੁ ਨ ਪਾਈਐ ਪ੍ਰਭ ਦਰਬਾਰਾ॥੪॥
 ਆਸਾ ਅੰਦੇਸਾ ਬੰਧਿ ਪਰਾਨਾ॥ ਮਹਲੁ ਨ ਪਾਵੈ ਫਿਰਤ ਬਿਗਾਨਾ॥੫॥
 ਸਗਲ ਬਿਆਪਿ ਕੈ ਵਸਿ ਕਰਿ ਦੀਨਾ॥ ਫਿਰਤ ਪਿਆਸ ਜਿਉ ਜਲ ਬਿਨੁ ਮੀਨਾ॥੬॥
 ਕਛੂ ਸਿਆਨਪ ਉਕਤਿ ਨ ਮੋਰੀ॥ ਏਕੁ ਆਸ ਠਾਕੁਰ ਪ੍ਰਭ ਤੋਰੀ॥੭॥
 ਕਰਉ ਬੇਨਤੀ ਸੰਤਨ ਪਾਸੇ॥ ਮੇਲਿ ਲੈਹੁ ਨਾਨਕ ਅਰਦਾਸੇ॥੮॥
 ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਸਾਧਸੰਗੁ ਪਾਇਆ॥ ਨਾਨਕ ਤ੍ਰਿਪਤੇ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥
 (ਪੰਨਾ ੭੫੯)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਮੇਰੇ ਮਨ ਅਗਮ ਅਗੋਚਰ ॥ ਕਤ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨ ਪਰਮੇਸਰ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧ ਤੋਂ ੬ ਤੀਕ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਭਇਓ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਸਾਧਸੰਗੁ ਪਾਇਆ ॥ ਨਾਨਕ ਤ੍ਰਿਪਤੇ ਪੂਰਾ ਪਾਇਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੭ ਤੋਂ ੮ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੧੯.

ਰਾਗੁ ਬਿਲਾਵਲੁ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੧੩ ਪੜਤਾਲ ੧ੳ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
 ਮੋਹਨ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਹਾਵੈ ਹਾਰ ਕਜਰ ਬਸਤ੍ਰ ਅਭਰਨ ਕੀਨੇ॥
 ਉਡੀਨੀ ਉਡੀਨੀ ਉਡੀਨੀ॥ ਕਬ ਘਰਿ ਆਵੈ ਰੀ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਸਰਨਿ ਸੁਹਾਗਨਿ ਚਰਨ ਸੀਸੁ ਧਰਿ॥ ਲਾਲਨੁ ਮੋਹਿ ਮਿਲਾਵਹੁ॥
 ਕਬ ਘਰਿ ਆਵੈ ਰੀ॥੧॥
 ਸੁਨਹੁ ਸਹੇਰੀ ਮਿਲਨ ਬਾਤ ਕਹਉ ਸਗਰੋ ਅਹੰ ਮਿਟਾਵਹੁ ਤਉ ਘਰ ਹੀ ਲਾਲਨੁ ਪਾਵਹੁ॥
 ਤਬ ਰਸ ਮੰਗਲ ਗੁਨ ਗਾਵਹੁ॥ ਆਨਦ ਰੂਪ ਧਿਆਵਹੁ॥
 ਨਾਨਕੁ ਦੁਆਰੈ ਆਇਓ॥ ਤਉ ਮੈ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਰੀ॥੨॥
 ਮੋਹਨ ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵੈ॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਨੀਦ ਸੁਹਾਵੈ॥
 ਸਭ ਮੇਰੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਨੀ॥ ਅਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨੀ॥
 ਮੀਠੀ ਪਿਰਹਿ ਕਹਾਨੀ॥ ਮੋਹਨੁ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਰੀ॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੧੨੮॥
 (ਪੰਨਾ ੮੩੦)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਮੋਹਨ ਨੀਦ ਨ ਆਵੈ ਹਾਵੈ ਹਾਰ ਕਜਰ ਬਸਤ੍ਰ ਅਭਰਨ ਕੀਨੇ ॥ ਉਡੀਨੀ ਉਡੀਨੀ ਉਡੀਨੀ ॥ ਕਬ ਘਰਿ ਆਵੈ ਰੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਮੋਹਨ ਰੂਪੁ ਦਿਖਾਵੈ ॥ ਅਬ ਮੋਹਿ ਨੀਦ ਸੁਹਾਵੈ ॥ ਸਭ ਮੇਰੀ ਤਿਖਾ ਬੁਝਾਨੀ ॥ ਅਬ ਮੈ ਸਹਜਿ ਸਮਾਨੀ ॥ ਮੀਠੀ ਪਿਰਹਿ ਕਹਾਨੀ ॥ ਮੋਹਨੁ ਲਾਲਨੁ ਪਾਇਓ ਰੀ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੨ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨੦.

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੧॥
 ਜਿਤੁ ਦਰਿ ਵਸਹਿ ਕਵਨੁ ਦਰੁ ਕਹੀਐ ਦਰਾ ਭੀਤਰਿ ਦਰੁ ਕਵਨੁ ਲਹੈ॥
 ਜਿਸੁ ਦਰ ਕਾਰਣਿ ਫਿਰਾ ਉਦਾਸੀ ਸੋ ਦਰੁ ਕੋਈ ਆਇ ਕਹੈ॥੧॥
 ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ॥ ਜੀਵਤਿਆ ਨਹ ਮਰੀਐ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਦੁਖੁ ਦਰਵਾਜਾ ਰੋਹੁ ਰਖਵਾਲਾ ਆਸਾ ਅੰਦੇਸਾ ਦੁਇ ਪਟ ਜੜੇ॥
 ਮਾਇਆ ਜਲੁ ਖਾਈ ਪਾਣੀ ਘਰੁ ਬਾਧਿਆ ਸਤ ਕੈ ਆਸਣਿ ਪੁਰਖੁ ਰਹੈ॥੨॥
 ਕਿੰਤੇ ਨਾਮਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣਿਆ ਤੁਮ ਸਰਿ ਨਾਹੀ ਅਵਰ ਹਰੇ॥

ਉਚਾ ਨਹੀ ਕਹਣਾ ਮਨ ਮਹਿ ਰਹਣਾ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪਿ ਕਰੇ॥੩॥
 ਜਬ ਆਸਾ ਅੰਦੇਸਾ ਤਬ ਹੀ ਕਿਉ ਕਰਿ ਏਕੁ ਕਹੈ॥
 ਆਸਾ ਭੀਤਰਿ ਰਹੈ ਨਿਰਾਸਾ ਤਉ ਨਾਨਕ ਏਕੁ ਮਿਲੈ॥੪॥
 ਇਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ॥ ਜੀਵਤਿਆ ਇਉ ਮਰੀਐ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੩॥
 (ਪੰਨਾ ੮੭੭)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਿਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ॥ ਜੀਵਤਿਆ ਨਹ ਮਰੀਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਇਨ ਬਿਧਿ ਸਾਗਰੁ ਤਰੀਐ ॥ ਜੀਵਤਿਆ ਇਉ ਮਰੀਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨੧.

ਰਾਗੁ ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫ ਘਰੁ ੨ ੧੬ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
 ਚਾਰਿ ਪੁਕਾਰਹਿ ਨਾ ਤੂ ਮਾਨਹਿ॥ ਖਟੁ ਭੀ ਏਕਾ ਬਾਤ ਵਖਾਨਹਿ॥
 ਦਸ ਅਸਟੀ ਮਿਲਿ ਏਕੋ ਕਹਿਆ॥ ਤਾ ਭੀ ਜੋਗੀ ਭੇਦੁ ਨ ਲਹਿਆ॥੧॥
 ਕਿੰਕਰੀ ਅਨੂਪ ਵਾਜੈ॥ ਜੋਗੀਆ ਮਤਵਾਰੇ ਰੇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਪ੍ਰਥਮੇ ਵਸਿਆ ਸਤ ਕਾ ਖੇੜਾ॥ ਤ੍ਰਿਤੀਏ ਮਹਿ ਕਿਛੁ ਭਇਆ ਦੁਤੇੜਾ॥
 ਦੁਤੀਆ ਅਰਧੇ ਅਰਧਿ ਸਮਾਇਆ॥ ਏਕੁ ਰਹਿਆ ਤਾ ਏਕੁ ਦਿਖਾਇਆ॥੨॥
 ਏਕੈ ਸੂਤਿ ਪਰੋਏ ਮਣੀਏ॥ ਗਾਠੀ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ ਭਿਨਿ ਤਣੀਏ॥
 ਫਿਰਤੀ ਮਾਲਾ ਬਹੁ ਬਿਧਿ ਭਾਇ॥ ਖਿਚਿਆ ਸੂਤੁ ਤ ਆਈ ਥਾਇ॥੩॥
 ਚਹੁ ਮਹਿ ਏਕੈ ਮਟੁ ਹੈ ਕੀਆ॥ ਤਹ ਬਿਖੜੇ ਥਾਨ ਅਨਿਕ ਖਿੜਕੀਆ॥
 ਖੋਜਤ ਖੋਜਤ ਦੁਆਰੇ ਆਇਆ॥ ਤਾ ਨਾਨਕ ਜੋਗੀ ਮਹਲੁ ਘਰੁ ਪਾਇਆ॥੪॥
 ਇਉ ਕਿੰਕਰੀ ਆਨੂਪ ਵਾਜੈ॥ ਸੁਣਿ ਜੋਗੀ ਕੈ ਮਨਿ ਮੀਠੀ ਲਾਗੈ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੧॥੧੨॥
 (ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਕਿੰਕਰੀ ਅਨੂਪ ਵਾਜੈ ॥ ਜੋਗੀਆ ਮਤਵਾਰੇ ਰੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਇਉ ਕਿੰਕਰੀ ਆਨੂਪ ਵਾਜੈ ॥ ਸੁਣਿ ਜੋਗੀ ਕੈ ਮਨਿ ਮੀਠੀ ਲਾਗੈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨੨.

ਰਾਮਕਲੀ ਮਹਲਾ ੫॥
 ਤਾਗਾ ਕਰਿ ਕੈ ਲਾਈ ਬਿਗਲੀ॥ ਲਉ ਨਾੜੀ ਸੂਆ ਹੈ ਅਸਤੀ॥
 ਅੰਭੈ ਕਾ ਕਰਿ ਡੰਡਾ ਧਰਿਆ॥ ਕਿਆ ਤੂ ਜੋਗੀ ਗਰਬਹਿ ਪਰਿਆ॥੧॥
 ਜਪਿ ਨਾਥੁ ਦਿਨੁ ਰੈਨਾਈ॥ ਤੇਰੀ ਖਿਥਾ ਦੇ ਦਿਹਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਗਹਰੀ ਬਿਭੂਤ ਲਾਇ ਬੈਠਾ ਤਾੜੀ॥ ਮੇਰੀ ਤੇਰੀ ਮੁੰਦਾ ਧਾਰੀ॥

ਮਾਗਿ ਟੂਕਾ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਪਾਵੈ॥ ਨਾਥ ਛੋਡਿ ਜਾਚਹਿ ਲਾਜ ਨ ਆਵੈ॥੨॥
 ਚਲ ਚਿਤ ਜੋਗੀ ਆਸਣੁ ਤੇਰਾ॥ ਸਿੰਝੀ ਵਾਜੈ ਨਿਤ ਉਦਾਸੇਰਾ॥
 ਗੁਰ ਗੋਰਖ ਕੀ ਤੈ ਬੂਝ ਨ ਪਾਈ॥ ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਜੋਗੀ ਆਵੈ ਜਾਈ॥੩॥
 ਜਿਸ ਨੋ ਹੋਆ ਨਾਥ ਕ੍ਰਿਪਾਲਾ॥ ਰਹਰਾਸਿ ਹਮਾਰੀ ਗੁਰ ਗੋਪਾਲਾ॥
 ਨਾਮੈ ਖਿੰਥਾ ਨਾਮੈ ਬਸਤਰੁ॥ ਜਨ ਨਾਨਕ ਜੋਗੀ ਹੋਆ ਅਸਥਿਰੁ॥੪॥
 ਇਉ ਜਪਿਆ ਨਾਥ ਦਿਨੁ ਰੈਨਾਈ॥ ਹੁਣਿ ਪਾਇਆ ਗੁਰਗੋਸਾਈ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੨॥੧੩॥
 (ਪੰਨਾ ੮੮੬)

ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਸੰਬੰਧੀ
 ਡੂੰਘੇ ਰਮਜ਼ੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਨਸੀਹਤ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਜਪਿ ਨਾਥ ਦਿਨੁ
 ਰੈਨਾਈ ॥ ਤੇਰੀ ਖਿੰਥਾ ਦੇ ਦਿਹਾਈ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨
 ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ
 ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਇਉ ਜਪਿਆ ਨਾਥ ਦਿਨੁ ਰੈਨਾਈ ॥ ਹੁਣਿ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਗੋਸਾਈ
 ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ
 ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨੩.

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫॥
 ਗੁਪਤੁ ਕਰਤਾ ਸੰਗਿ ਸੋ ਪ੍ਰਭੂ ਡਹਕਾਵਏ ਮਨੁਖਾਇ॥
 ਬਿਸਾਰਿ ਹਰਿ ਜੀਉ ਬਿਖੈ ਭੋਗਹਿ ਤਪਤ ਥੰਮ ਗਲਿ ਲਾਇ॥੧॥
 ਰੇ ਨਰ ਕਾਇ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ॥
 ਕੁਚਲ ਕਠੋਰ ਕਾਮਿ ਗਰਧਭ ਤੁਮ ਨਹੀ ਸੁਨਿਓ ਧਰਮ ਰਾਇ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥
 ਬਿਕਾਰ ਪਾਥਰ ਗਲਹਿ ਬਾਧੇ ਨਿੰਦ ਪੋਟ ਸਿਰਾਇ॥
 ਮਹਾ ਸਾਗਰੁ ਸਮੁਦੁ ਲੰਘਨਾ ਪਾਰਿ ਨ ਪਰਨਾ ਜਾਇ॥੨॥
 ਕਾਮਿ ਕ੍ਰੋਧਿ ਲੋਭਿ ਮੋਹਿ ਬਿਆਪਿਓ ਨੇਤ੍ਰੁ ਰਖੇ ਫਿਰਾਇ॥
 ਸੀਸੁ ਉਠਾਵਨ ਨ ਕਬਹੂ ਮਿਲਈ ਮਹਾ ਦੁਤਰ ਮਾਇ॥੩॥
 ਸੂਰੁ ਮੁਕਤਾ ਸਸੀ ਮੁਕਤਾ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨੀ ਅਲਿਪਾਇ॥
 ਸੁਭਾਵਤ ਜੈਸੇ ਬੈਸੰਤਰ ਅਲਿਪਤ ਸਦਾ ਨਿਰਮਲਾਇ॥੪॥
 ਜਿਸੁ ਕਰਮੁ ਖੁਲਿਆ ਤਿਸੁ ਲਹਿਆ ਪੜਦਾ ਜਿਨਿ ਗੁਰ ਪਹਿ ਮੰਨਿਆ ਸੁਭਾਇ॥
 ਗੁਰਿ ਮੰਤ੍ਰੁ ਅਵਖਧੁ ਨਾਮੁ ਦੀਨਾ ਜਨ ਨਾਨਕ ਸੰਕਟ ਜੋਨਿ ਨ ਪਾਇ॥੫॥੨॥
 ਰੇ ਨਰ ਇਨ ਬਿਧਿ ਪਾਰਿ ਪਰਾਇ॥
 ਧਿਆਇ ਹਰਿ ਜੀਉ ਹੋਇ ਮਿਰਤਕੁ ਤਿਆਗਿ ਦੂਜਾ ਭਾਉ॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੨॥੧੧॥
 (ਪੰਨਾ ੧੦੦੧-੦੨)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਰੇ ਨਰ ਕਾਇ ਪਰ ਗ੍ਰਿਹਿ ਜਾਇ ॥ ਕੁਚਲ
 ਕਠੋਰ ਕਾਮਿ ਗਰਧਭ ਤੁਮ ਨਹੀ ਸੁਨਿਓ ਧਰਮ ਰਾਇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ
 ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ

ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਚੇ ਨਰ ਇਨ ਬਿਧਿ ਪਾਰਿ ਪਰਾਇ ॥ ਧਿਆਇ ਹਰਿ ਜੀਉ ਹੋਇ ਮਿਰਤਕੁ ਤਿਆਗਿ ਦੂਜਾ ਭਾਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਤੇ ੫ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨੪.

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੫॥

ਬੇਦੁ ਪ੍ਰਕਾਰੈ ਮੁਖ ਤੇ ਪੰਡਤ ਕਾਮਾਮਨ ਕਾ ਮਾਠਾ॥

ਮੋਨੀ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਇਕਾਂਤੀ ਹਿਰਦੈ ਕਲਪਨ ਗਾਠਾ॥

ਹੋਇ ਉਦਾਸੀ ਗ੍ਰਿਹੁ ਤਜਿ ਚਲਿਓ ਛੁਟਕੈ ਨਾਹੀ ਨਾਠਾ॥੧॥

ਜੀਅ ਕੀ ਕੈ ਪਹਿ ਬਾਤ ਕਹਾ॥

ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਮੋ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਲੇ ਐਸੋ ਕਹਾ ਲਹਾ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਤਪਸੀ ਕਰਿ ਕੈ ਦੇਹੀ ਸਾਧੀ ਮਨੂਆ ਦਹ ਦਿਸ ਧਾਨਾ॥

ਬ੍ਰਹਮਚਾਰਿ ਬ੍ਰਹਮਚਰੁ ਕੀਨਾ ਹਿਰਦੈ ਭਇਆ ਗੁਮਾਨਾ॥

ਸੰਨਿਆਸੀ ਹੋਇ ਕੈ ਤੀਰਥ ਭ੍ਰਮਿਓ ਉਸੁ ਮਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਬਿਗਾਨਾ॥੨॥

ਘੁੰਘਰ ਬਾਧਿ ਭਏ ਰਾਮਦਾਸਾ ਰੋਟੀਅਨ ਕੇ ਓਪਾਵਾ॥

ਬਰਤ ਨੇਮ ਕਰਮ ਖਟ ਕੀਨੇ ਬਾਹਰਿ ਭੇਖ ਦਿਖਾਵਾ॥

ਗੀਤ ਨਾਦ ਮੁਖਿ ਰਾਗ ਅਲਾਪੇ ਮਨਿ ਨਹੀ ਹਰਿ ਹਰਿ ਗਾਵਾ॥੩॥

ਹਰਖ ਸੋਗ ਲੋਭ ਮੋਹ ਰਹਤ ਹਰਿ ਨਿਰਮਲ ਹਰਿ ਕੇ ਸੰਤਾ॥

ਤਿਨ ਕੀ ਧੂੜਿ ਪਾਏ ਮਨੁ ਮੇਰਾ ਜਾ ਦਇਆ ਕਰੇ ਭਗਵੰਤਾ॥

ਕਹੁ ਨਾਨਕ ਗੁਰੁ ਪੂਰਾ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਤਰੀ ਮਨ ਕੀ ਚਿੰਤਾ॥੪॥

ਮੇਰਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹਰਿ ਰਾਇਆ॥

ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣੈ ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਬਿਸਰਿ ਗਏ ਬਕਬਾਇਆ॥੧॥ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੬॥੧੫॥

(ਪੰਨਾ ੧੦੦੨-੦੩)

ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਜੀਅ ਕੀ ਕੈ ਪਹਿ ਬਾਤ ਕਹਾ ॥ ਆਪਿ ਮੁਕਤੁ ਮੋ ਕਉ ਪ੍ਰਭੁ ਮੇਲੇ ਐਸੋ ਕਹਾ ਲਹਾ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧, ੨ ਤੇ ੩ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਮੇਰਾ ਅੰਤਰਜਾਮੀ ਹਰਿ ਰਾਇਆ ॥ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣੈ ਮੇਰੇ ਜੀਅ ਕਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਬਿਸਰਿ ਗਏ ਬਕਬਾਇਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੪ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

੨੫.

ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਮਹਲਾ ੫॥

ਮਨ ਮਹਿ ਕ੍ਰੋਧੁ ਮਹਾ ਅਹੰਕਾਰਾ॥ ਪੂਜਾ ਕਰਹਿ ਬਹੁਤੁ ਬਿਸਥਾਰਾ॥

ਕਰਿ ਇਸਨਾਨੁ ਤਨਿ ਚਕ੍ਰ ਬਣਾਏ॥ ਅੰਤਰ ਕੀ ਮਲੁ ਕਬ ਹੀ ਨ ਜਾਏ॥੧॥

ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਨ ਹੀ ਨ ਪਾਇਆ॥

ਭਗਉਤੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ ਮਾਇਆ॥੧॥ਰਹਾਉ॥

ਪਾਪ ਕਰਹਿ ਪੰਚਾਂ ਕੇ ਬਸਿ ਰੇ॥ ਤੀਰਥਿ ਨਾਇ ਕਹਹਿ ਸਭਿ ਉਤਰੇ॥
 ਬਹੁਰਿ ਕਮਾਵਹਿ ਹੋਇ ਨਿਸੰਕ॥ ਜਮ ਪੁਰਿ ਬਾਂਧਿ ਖਰੇ ਕਾਲੰਕ॥੨॥
 ਘੂਘਰ ਬਾਧਿ ਬਜਾਵਹਿ ਤਾਲਾ॥ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟੁ ਫਿਰਹਿ ਬੇਤਾਲਾ॥
 ਵਰਮੀ ਮਾਰੀ ਸਾਪੁ ਨ ਮੂਆ॥ ਪ੍ਰਭੁ ਸਭ ਕਿਛੁ ਜਾਨੈ ਜਿਨਿ ਤੂ ਕੀਆ॥੩॥
 ਪੂੰਅਰ ਤਾਪ ਗੇਰੀ ਕੇ ਬਸਤ੍ਰਾ॥ ਅਪਦਾ ਕਾ ਮਾਰਿਆ ਗ੍ਰਿਹ ਤੇ ਨਸਤਾ॥
 ਦੇਸੁ ਛੇਡਿ ਪਰਦੇਸਹਿ ਧਾਇਆ॥ ਪੰਚ ਚੰਡਾਲ ਨਾਲੇ ਲੈ ਆਇਆ॥੪॥
 ਕਾਨ ਫਰਾਇ ਹਿਰਾਏ ਟੂਕਾ॥ ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਂਗੈ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਨ ਤੇ ਚੂਕਾ॥
 ਬਨਿਤਾ ਛੇਡਿ ਬਦ ਨਦਰਿ ਪਰ ਨਾਰੀ॥ ਵੇਸਿ ਨ ਪਾਈਐ ਮਹਾ ਦੁਖਿਆਰੀ॥੫॥
 ਬੋਲੈ ਨਾਹੀ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਮੋਨੀ॥ ਅੰਤਰਿ ਕਲਪ ਭਵਾਈਐ ਜੋਨੀ॥
 ਅੰਨ ਤੇ ਰਹਤਾ ਦੁਖੁ ਦੇਹੀ ਸਹਤਾ॥ ਹੁਕਮੁ ਨ ਬੂਝੈ ਵਿਆਪਿਆ ਮਮਤਾ॥੬॥
 ਬਿਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਕਿਨੈ ਨ ਪਾਈ ਪਰਮ ਗਤੇ॥ ਪੂਛਹੁ ਸਗਲ ਬੇਦ ਸਿੰਮ੍ਰਿਤੇ॥
 ਮਨਮੁਖ ਕਰਮ ਕਰੈ ਅਜਾਈ॥ ਜਿਉ ਬਾਲੂ ਘਰ ਠਹੁਰ ਨ ਠਾਈ॥੭॥
 ਜਿਸ ਨੋ ਭਏ ਗੁੰਬਿਦ ਦਇਆਲਾ॥ ਗੁਰ ਕਾ ਬਚਨੁ ਤਿਨਿ ਬਾਧਿਓ ਪਾਲਾ॥
 ਕੋਟਿ ਮਧੇ ਕੋਈ ਸੰਤੁ ਦਿਖਾਇਆ॥ ਨਾਨਕੁ ਤਿਨ ਕੈ ਸੰਗਿ ਤਰਾਇਆ॥੮॥
 ਜੇਹੋਵੈ ਭਾਗੁ ਤਾ ਦਰਸਨੁ ਪਾਈਐ॥ ਆਪਿ ਤਰੈ ਸਭੁ ਕੁਟੰਬੁ ਤਰਾਈਐ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ॥੨॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੪੭-੪੮)

ਧਾਰਮਿਕ ਚਿੰਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਾ ਹੋਣ ਤੇ, ਉਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਪਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ (ਇਤੁ ਸੰਜਮਿ ਪ੍ਰਭੁ ਕਿਨ ਹੀ ਨ ਪਾਇਆ ॥ ਭਗਉਤੀ ਮੁਦ੍ਰਾ ਮਨੁ ਮੋਹਿਆ ਮਾਇਆ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੧ ਤੋਂ ੭ ਤੀਕ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਫਿਰ ਇਹ ਅਸਥਾਈ ਛੱਡ ਕੇ ਉੱਤਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਏ ਦੂਜੇ ਰਹਾਉ (ਜੇ ਹੋਵੈ ਭਾਗੁ ਤਾ ਦਰਸਨੁ ਪਾਈਐ ॥ ਆਪਿ ਤਰੈ ਸਭੁ ਕੁਟੰਬੁ ਤਰਾਈਐ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥) ਨੂੰ ਅਸਥਾਈ ਅਤੇ ਪਦਾ ਨੰ: ੮ ਨੂੰ ਅੰਤਰੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ:- ‘ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ’ ਵਾਲੇ ਉਪਰੋਕਤ ੨੫ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ੯ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਨੰ: ੬, ੮, ੯, ੧੩, ੧੪, ੧੭, ੨੧, ੨੨ ਅਤੇ ੨੫) ਵਿਚ ਆਏ ਪਹਿਲੇ ਰਹਾਉ ਅੰਦਰ ਪ੍ਰਤੱਖ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਉਹਨਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਦਵਾਨ ਸੱਜਣਾਂ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਡਮੁੱਲੇ ਸੁਝਾਅ ਸ਼ੀਘਰ ਹੀ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕਿਰਪਾਲਤਾ ਕਰਨ।

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥

ਰਹਾਉ ਦਾ ਵੇਰਵਾ।

ਰਾਗੁ	ਰਹਾਉ ॥	॥ ਰਹਾਉ ॥	॥੧॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥	॥ ਰਹਾਉ ਦੂਜਾ ॥	ਰਹਾਉ ਸ਼ਬਦ ਛੰਡੀਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ (ਭਾਵ ਪੰਗਤੀ ਦੇ ਵਿਚ)	ਸਮੁੱਚਾ ਜੋੜ
ਜਪੁ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸੋ ਦਰੁ	੪	੦	੦	੦	੦	੪
ਸੋ ਪੁਰਖੁ	੩	੦	੦	੦	੦	੩
ਸੋ ਹਿਲਾ	੫	੦	੦	੦	੦	੫

ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ	੧੪੦	੪	੧	੦	੨	੧੪੭
ਮਾਝ	੪੦	੨	੦	੦	੦	੪੨
ਗਉੜੀ	੩੬੩	੧੧	੬	੦	੦	੩੮੦
ਆਸਾ	੩੧੯	੯	੫	੦	੦	੩੩੩
ਗੁਜਰੀ	੬੧	੪	੦	੦	੦	੬੫
ਦੇਵਗੰਧਾਰੀ	੪੩	੪	੦	੦	੦	੪੭
ਬਿਹਾਗੜਾ	੨	੦	੦	੦	੦	੨
ਵਡਹੰਸੁ	੨੧	੩	੦	੦	੦	੨੪
ਸੋਰਠਿ	੬੩	੧੦੯	੦	੨	੦	੧੭੪
ਧਨਾਸਰੀ	੭੫	੪੧	੧	੦	੦	੧੧੭
ਜੈ ਤਸਰੀ	੧੭	੬	੦	੦	੦	੨੩
ਟੋਡੀ	੧੭	੧੮	੦	੦	੦	੩੫
ਥੈਰਾੜੀ	੭	੦	੦	੦	੦	੭
ਤਿਲੰਗ	੧੦	੮	੦	੦	੦	੧੮
ਸੂਹੀ	੧੦੭	੨	੩	੦	੧	੧੧੩
ਬਿਲਾਵਲੁ	੧੭੧	੭	੦	੧	੦	੧੭੯
ਗੋਂਡ	੪੭	੨	੦	੦	੦	੪੯
ਰਾਮਕਲੀ	੧੨੫	੦	੩	੦	੧	੧੨੯
ਨਟ ਨਰਾਇਨ	੨੫	੦	੦	੦	੦	੨੫
ਮਾਲੀ ਗਉੜਾ	੧੭	੦	੦	੦	੦	੧੭
ਮਾਰੂ	੮੯	੦	੧	੧	੦	੯੧
ਤੁਖਾਰੀ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਕੇਦਾਰਾ	੯	੧੬	੦	੦	੦	੨੫
ਭੈਰਉ	੧੨੯	੩	੦	੦	੦	੧੩੨
ਬਸੰਤੁ	੮੫	੨	੦	੦	੧	੮੮
ਸਾਰੰਗ	੧੭੨	੨	੦	੦	੦	੧੭੪
ਮਲਾਰ	੭੧	੨	੦	੦	੦	੭੩
ਕਾਨੜਾ	੬੮	੧	੦	੦	੦	੬੯
ਕਲਿਆਨ	੨੩	੦	੦	੦	੦	੨੩
ਪ੍ਰਭਾਤੀ	੬੭	੦	੧	੦	੦	੬੮
ਜੈਜਾਵੰਤੀ	੪	੦	੦	੦	੦	੪
ਸਲੋਕ ਸਹਸਿਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ੧	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸਲੋਕ ਸਹਸਿਕ੍ਰਿਤੀ ਮਹਲਾ੫	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਗਾਥਾ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਫੁਨਹੇ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਚਉਬੋਲੇ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਕਬੀਰ ਜੀ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਫਰੀਦ ਜੀ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸਵਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਮੁਖ ਬਾਕ ਮਹਲਾ੫	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸਲੋਕ ਵਾਰਾਂ ਤੇ ਵਧੀਕ	੦	੦	੦	੦	੧	੧
ਸਲੋਕ ਮਹਲਾ ੯	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਮੁੰਦਾਵਣੀ	੦	੦	੦	੦	੦	੦
ਸਮੁੱਚਾ ਜੋੜ ੨੩੯੯	੨੫੬	੨੧	੪	੬	੨੬੮੬	

ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨੋਟ:- ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੨੫੬ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਰਹਾਉ’ ਲਫਜ਼ ਨਾਲ

ਸੰਬੰਧਿਤ ਤੁਕਾਂ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ‘ਤੇ ਜਿੱਥੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ॥ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ‘॥ਰਹਾਉ॥’ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਇਸ ਨਾਲ ਅੰਕ ॥੧॥ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਰਪਣ’ ਦੀ ਚੌਥੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੫੫੪ ਉੱਪਰ ਦਿੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨੋਟ ਵਿਚ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

“ਇਸ (ਸੋਰਠਿ) ਰਾਗ ਵਿਚ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਰਹਾਉ’ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਨਾਲ ਲਫਜ਼ ਸਿਰਫ਼ ‘ਰਹਾਉ’ ਹੈ, ‘੧।ਰਹਾਉ’ ਨਹੀਂ। ਇਹੀ ਸਮਾਨਤਾ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਇਹਨਾਂ ਪਾਸ ਮੌਜੂਦ ਸੀ।”

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਬੇ-ਬੁਨਿਆਦ ਹੈ ਜੋ ਪਰਖ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ‘ਤੇ ਪੂਰੀ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦੀ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿਰੀ ਰਾਗ, ਗਉੜੀ, ਆਸਾ, ਗੂਜਰੀ, ਬਿਲਾਵਲੁ, ਰਾਮਕਲੀ, ਭੈਰਉ, ਬਸੰਤ, ਮਲਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭਾਤੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਆਏ ਹਰੇਕ ‘ਰਹਾਉ ਪਦ’ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅੰਕ ‘੧’ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅੰਕਿਤ ਹੈ: ‘॥੧॥ਰਹਾਉ॥’

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਅੰਕ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕ ॥੧॥ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪਦੇ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ‘ਤੇ ਵੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਆਏ ‘ਰਹਾਉ’ ਨਾਲ ਵੀ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੁਝ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਰਹਾਉ ਪਦ ਅੰਕਿਤ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਬਹੁਤੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਪਦੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਸਮੁੱਚੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਆਏ ‘ਰਹਾਉ ਪਦ’ ਨਾਲ ਅੰਕ ॥੧॥ ਅੰਕਿਤ ਹੈ। ਪਾਵਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਆਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤਾਂ, ਲਗ-ਮਾਤਰੀ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਅਤੇ ਅੰਕ ਨਿਯਮਾਵਲੀ ਸਬੰਧੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਆਪਸੀ ਸਮਾਨਤਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀਆਂ ਬੀੜਾਂ ਦੇ ਉਤਾਰੇ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਲਿਖਾਰੀ ਦੀ ਕਲਮ ਦੀ ਉਕਾਈ ਕਾਰਨ ਕਈ ਥਾਂਵਾਂ ‘ਤੇ ‘ਰਹਾਉ ਪਦ’ ਨਾਲ ਅੰਕ ॥੧॥ ਅੰਕਿਤ ਹੋਣੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਿਯਮ ਨਹੀਂ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪੁਰਾਤਨ ਹੱਥ ਲਿਖਤ ਬੀੜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਅੰਦਰ ਹਰੇਕ ਥਾਂ ਆਏ ‘ਰਹਾਉ ਪਦ’ ਨਾਲ ਅੰਕ ॥੧॥ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਬਿਬੇਕ ਬੁੱਧੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਬੇਨਤੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵਨਾ ਸਹਿਤ ਸਿਰ ਜੋੜ ਕੇ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇ ਕੇ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਅੱਗੇ ਆਉਣ ਦਾ ਉਦਮ ਕਰਨ। ■

ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕਾਲਮ:

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੇ ਲਾਲ

-ਸ. ਕਮਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੀਲੋ*

ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇ ਹੋਣਗੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਲਾਲ
ਜਿਗਰਾ ਪਹਾੜ ਜਿੱਡਾ ਮਿਲੇ ਨਾ ਮਿਸਾਲ
ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇ ਹੋਣਗੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਲਾਲ

ਰੱਖੇ ਸੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਜਿਹੜੇ ਗਲ ਨਾਲ ਲਾ ਕੇ
ਲੋਰੀਆਂ ਸੀ ਦਿੱਤੀਆਂ ਪਿੱਠ ਨੂੰ ਥਪਾਕੇ
ਜਾਨ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਜਿਹੜੇ ਰੱਖੇ ਸੀ ਸੰਭਾਲ
ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇ ਹੋਣਗੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਲਾਲ

ਤੁਰਦੇ ਸੀ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਉਂਗਲੀਆਂ ਫੜ ਕੇ
ਖੇਡਦੇ ਸੀ ਦਾਦੀ ਨਾਲ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੜ ਕੇ
ਸੋਚ ਕੇ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਚਿੱਤ 'ਚ ਭੁਚਾਲ
ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇ ਹੋਣਗੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਲਾਲ

ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਿੱਕੇ ਨਿੱਕੇ ਹਾਸਿਆਂ ਨੂੰ
ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਸਿਆਂ ਨੂੰ
ਆਂਦਰਾਂ ਦੇ ਬਿਨਾਂ ਜੀਣਾ ਹੋ ਜਾਵੇ ਮੁਹਾਲ
ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇ ਹੋਣਗੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਲਾਲ

ਪੰਨ ਸੀ ਉਹ ਲਾਲ ਕਰ ਗਏ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ
ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੀ ਕੀਮਤੀ ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜ਼ਿੰਦਗਾਨੀਆਂ
ਸਿਦਕ ਦਿਖਾਇਆ ਹਰ ਹੀਲੇ ਹਰ ਹਾਲ
ਕਿਵੇਂ ਤੋਰੇ ਹੋਣਗੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਨੇ ਲਾਲ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਨੀਲੋ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਸਮਰਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਲੁਧਿਆਣਾ-੧੪੧੦੦੨੪, ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੪-੬੮੬੬੮

ਅਜਬ ਗੜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ

-ਡਾ. ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ*

ਅਜਬ ਗੜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ
ਤੇ ਅਜਬ ਉਹਦਾ ਇਤਿਹਾਸ।
ਬਿਖੜੇ ਡਾਢੇ ਵਕਤ ਵਿਚ
ਜਿਹੜੀ ਉਭਰੀ ਬਣ ਧਰਵਾਦ।
ਛੋਹ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਦੀ ਪਾ ਕੇ
ਜਿਹੜੀ ਹੋਈ ਫਰਜ਼ ਸ਼ਨਾਸ।
ਇਕ ਰੀਝ ਬੜੀ ਬਲਵੰਤੜੀ
ਜੀਹਦੇ ਕਣ-ਕਣ ਕਰੇ ਨਿਵਾਸ।
ਅੱਜ ਵੀ ਸੁੱਚੜੀ ਮਹਿਕ ਤੇ
ਜਿਸ ਬੜੀ ਅਦੁੱਤੀ ਬਾਸ।
ਨਿਉਂ ਨਿਉਂ ਬੰਦਨਾ ਕਰਦਿਆਂ
ਮੇਰੇ ਅੱਖਰ ਪਾਉਣ ਪ੍ਰਗਾਸ।
ਕੱਚੀ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਉਹ
ਪਰ ਪੱਕਾ ਉਸ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।
ਬਣੀ ਢਾਲ ਉਹ ਯੋਧਿਆਂ
ਵਿਚ ਦੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਾਸ।
ਬਣੀ ਗਵਾਹ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ
ਰਣ ਯੁੱਧ ਦੀ ਪਿੰਡੇ ਘਾਸ।
ਅੰਮ੍ਰਿਤਦਾਤੇ ਦੇ ਚਰਨ ਪਰਸ ਕੇ
ਬਹੁਤ ਹੋਇਆ ਹੋਰ ਹਸਾਸ।
ਗਾਥਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸੂਰਿਆਂ
ਪਿਆ ਗਾਵੇ ਸਾਸ ਗਰਾਸ।
ਆਏ ਹਾਰ ਨਾ ਹੱਕ ਸੱਚ ਨੂੰ
ਉਹਦੇ ਹਿਰਦੇ ਸੋਹਜ ਪਿਆਸ।
ਦੱਸਣ ਵਡੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਸਾਂਭਿਆ
ਸਾਕਾ ਸਦੀਆਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਮਾਸ।
ਕੱਚੀ ਗੜੀ ਚਮਕੌਰ ਦੀ
ਪਰ ਕੱਚੀ ਨਾ ਉਸ ਆਸ।
ਚਸ਼ਮਦੀਦ ਗਵਾਹੀ ਦੇ ਰਹੀ
ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਰਾਸ।
ਅੱਖੀਂ ਵੇਖ ਸਹੀ ਪਾਂਵਦੀ
ਉਹਦਾ ਬਿੜਕੇ ਨਾ ਅਭਿਆਸ।
ਦਰਸ ਦਸਮ ਪਿਤਾ ਜੀਓ ਪਾ ਕੇ

ਉਸ ਪਾਇਆ ਗੁਰ ਹੁਲਾਸ।
ਪਾਣ ਬਾਜਾਂ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪਾ ਕੇ
ਉਸ ਪਾਇਆ ਸਗਲ ਵਿਕਾਸ।
ਲਟਲਟ ਲਾਟਾਂ ਬਲਦੀਆਂ
ਉਹਦੇ ਚੇਤੇ ਲਹੂ ਵਿਨਾਸ।
ਰਣਖੇਤਰ ਯੋਧੇ ਪੁੱਗਦੇ
ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇਵੇ ਸੱਚ ਸ਼ਾਬਾਸ।
ਇਕ ਬੰਨੇ ਧਾੜਵੀ ਕਈ ਲੱਖ
ਦੂਜੇ ਚਾਲੀ ਨੂਰ ਸਵਾਸ।
ਰੋਮ ਰੋਮ ਅਰਪਤ ਗੁਰੂ ਨੂੰ
ਕੁਰਬਾਨੀ ਲਈ ਚੱਲਦੇ ਸਾਸ।
ਕਣ ਕਣ ਅਰਪਤ ਖਾਲਸੇ
ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਦੇ ਚਾਅ ਸਮਾਸ।
ਇਤਨੀ ਅਸਾਵੀਂ ਜੰਗ ਤੇ
ਕੋਈ ਵਕਤ ਨਾ ਸਕੇ ਕਿਆਸ।
ਤਵਾਰੀਖ ਤਰੇਲੀਆਂ ਖਾਂਵਦੀ
ਜੰਗ ਸੋਚ ਜਾਂ ਆਉਂਦੀ ਪਾਸ।
ਚੇਤੇ ਆਵੇ ਧਰਤੀ ਲਹੂ ਨਾਲ
ਉਸ ਰੁਕ ਰੁਕ ਜਾਂਦੇ ਸਾਸ।
ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਵੀ ਮਿਟੀ ਨਾ
ਉਸ ਪਿੰਡਿਓਂ ਲਹੂ ਦੀ ਲਾਸ।
ਧਰਮ ਕਰਮ ਦਿਆਂ ਕਾਤਲਾਂ
ਚੌਂਹ ਕੂਟੀਂ ਲਹੂ ਲਿਬਾਸ।
ਅੱਜ ਤੋੜੀ ਵੀ ਉੱਘੜੇ
ਉਸ ਚਿਹਰਿਓਂ ਲਹੂ ਨੱਕ ਸਾਸ।
ਡੰਡਆਉਤ ਮੇਰੀ ਮਨ ਮੱਥ ਕੇ
ਗੁਰਦੇਵ ਪਿਤਾ ਜੀਓ ਪਾਸ।
ਡੰਡਆਉਤ ਮੇਰੀ ਕਰ ਜੋੜ ਕੇ
ਮੇਰਾ ਕਬੂਲ ਪਵੇ ਲਿਖਿਆਸ।
ਡੰਡਆਉਤ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਰੱਤੜੀ
ਅੱਜਕਲ ਸੰਗ ਜੁਗਿਆਸ।
ਡੰਡਆਉਤ ਮੇਰੀ ਨਿਮਾਨੜੀ
ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਬਖਸ਼ੇ ਗੁਣ ਤਾਸ।

*ਪੱਤਣ ਵਾਲੀ ਸੜਕ, ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਲਾ, ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ (ਪੰਜਾਬ) ਮੋ: +੯੧੯੪੧੭੧-੭੫੮੪੬

ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਨੇ ਯੁਵਕ ਮੇਲੇ 'ਚ ਤੀਜਾ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੩ ਨਵੰਬਰ: ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਅਧੀਨ ਤ੍ਰੈ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜ਼ੋਨਲ ਯੁਵਕ ਮੇਲੇ ਦੇ ਬੀ.ਡਵੀਜ਼ਨ ਵਿਚ ਤੀਜੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਟਰਾਫੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ।

ਇਸ ਮੌਕੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ਼੍ਰੀਮਤੀ ਜਤਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਮੁਕਾਮ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ

'ਏ' ਜ਼ੋਨ ਵਿਚ ੧੪ ਕਾਲਜਾਂ ਨੇ ਹਿੱਸਾ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਕਵੀਸ਼ਰੀ ਤੇ ਐਲੋਕਿਊਸ਼ਨ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਥਾਨ, ਕਾਟੂਨਿਕ 'ਚ ਤੀਜਾ ਅਤੇ ਇਕਾਂਗੀ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਹਰਲੀਨ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸਰਵੋਤਮ ਐਵਾਰਡ ਮਿਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ ਵਿਖੇ ਕਮਫੈਸਟ ਕਮਰਸ ਵਿਭਾਗ ਵੱਲੋਂ ਕਰਵਾਏ ਗਏ ਫੈਸਟੀਵਲ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਕਵਲਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਰੰਗੋਲੀ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਸ. ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਵਿਚ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਕਰਨ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸੱਭਿਆਚਾਰ ਅਤੇ ਖੇਡਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਸਬੰਧੀ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਈ ਕੇਂਦਰ
ਸਰਕਾਰ ਸਖਤ ਕਨੂੰਨ ਬਣਾਏ : ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੪ ਨਵੰਬਰ- ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਮੋਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲਕੇ ਵਿਚ ਪੰਥ-ਦੋਖੀਆਂ ਤੇ ਅਮਨ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪੋਥੀ ਦੇ ਪੱਤਰੇ ਖਿਲਾਰਨ

ਦੀ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਸਰੂਪ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਤੇ ਗੁਟਕਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾੜਨ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਜਾਰੀ ਹਨ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਮਨਾਂ ਨੂੰ

ਭਾਰੀ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਤੋਂ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਵਿਧਾਨ 'ਚ ਸੋਧ ਕਰ/ਕਰਵਾ ਕੇ ਸਖ਼ਤ ਕਨੂੰਨ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ।

ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਗੁਰੂ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਸਰਬਤੋਂ ਦੇ ਭਲੇ ਦਾ ਪੈਗਾਮ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਪੰਥ-ਦੋਖੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਬੇਅਦਬੀ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਦੇਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਾਫ਼ ਜਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਦੇਸ਼ 'ਚ ਅਸ਼ਾਂਤੀ ਫੈਲਾਉਣੀ ਤੇ ਭਾਈਚਾਰਕ ਸਾਂਝ ਨੂੰ ਤੋੜਣਾ ਚਾਹੰਦੇ

ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਕੇਂਦਰ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਅਪੀਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਸ਼ਖ਼ਸ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਉਹ ਕਾਇਰ ਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਿਮਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਦੀਨ-ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਸਰਕਾਰ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਘਿਨਾਉਣੇ ਜ਼ੁਰਮ ਲਈ ਅਜਿਹਾ ਸਖ਼ਤ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣਾਏ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪੰਥ-ਦੋਖੀਆਂ ਨੂੰ ਨੱਥ ਪਾਈ ਜਾ ਸਕੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਮੱਲਕੇ ਦੇ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਤੇ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲ ਸਕੇ।

ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ 'ਤੇ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਬੇਹੱਦ

ਨਿੰਦਣਯੋਗ : ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ੧੩ ਨਵੰਬਰ- ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਨੇਡਾ ਦੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੱਜਣ 'ਤੇ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਨੂੰ ਬੇਹੱਦ ਨਿੰਦਣਯੋਗ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਲੋਕਤੰਤਰੀ ਢੰਗ ਨਾਲ ਚੁਣੇ ਗਏ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੱਜਣ ਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਰੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਦਾ ਅਹਿਮ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਵਾਲਾ ਅਹੁਦਾ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ 'ਤੇ ਹੀ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਫੌਜ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰ ਵੱਲੋਂ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਮੰਦਭਾਗੀ ਹੋਰ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਨੂੰਨ ਦੇ ਰਖਵਾਲੇ ਹੀ ਜੇਕਰ

ਆਪਣੇ ਰੱਖਿਆ ਮੰਤਰੀ ਤੇ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਸ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਮ ਜਨਤਾ ਦਾ ਕੀ ਹਾਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ. ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਸੱਜਣ ਖੁਦ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਕਨੇਡੀਅਨ ਆਰਮੀ ਵਿਚ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਸਦਕਾ ਹੀ ਉੱਥੋਂ ਦੀ ਸੂਝਵਾਨ ਜਨਤਾ ਨੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ ਫਿਰ ਸਰਕਾਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਸੌਂਪਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਪਰ ਇਕ ਫੌਜੀ ਅਫਸਰ ਦੀ ਏਨੀ ਹਿੰਮਤ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਮੰਤਰੀ ਵਿਰੁੱਧ ਨਸਲੀ ਟਿੱਪਣੀ ਕਰੇ, ਉਸ ਅਫਸਰ ਲਈ ਕਨੇਡੀਅਨ ਫੌਜ ਵਿਚ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਤੇ ਉਸ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਸਖ਼ਤ ਸਜ਼ਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਜੋ ਦੁਬਾਰਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਕਰੇ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਮੀਆਂ

ਬੰਗਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਪਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਚਰਨ ਕੰਵਲ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਬੰਗਾ ਵਿਖੇ ੫ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਸ. ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੋਰ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ੯੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਇਸ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਪੂਰਨ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਪਿੰਡ ਸੰਕਰਪੁਰਾ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਮੈਨੇਜਰ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ, ਸ੍ਰੀ ਤਰਨ ਤਾਰਨ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਿੰਡ ਸੰਕਰਪੁਰਾ ਨੇੜੇ ਜੈਂਤੀਪੁਰ ਤਹਿ: ਬਟਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੨ ਅਗਸਤ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੮੧ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਹਨ।

ਹਲਕਾ ਅਮਲੋਹ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਚਸਮਾ ਸਾਹਿਬ, ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਪਿੰਡ ਸਲਾਣਾ ਹਲਕਾ ਅਮਲੋਹ ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੫ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹਲਕੇ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਗਰਾਂ ਵਿਚ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਰਾਜਵੰਤ ਕੌਰ (ਢਾਡੀ ਜੱਥਾ), ਭਾਈ ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਤੇ ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਹਲੇਤਾਲੀ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਲੜ ਲੱਗਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੧੦੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਲਈ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੁਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਟਿਆਲਾ ਤੋਂ ਆਏ ਸਨ। ਪਿੰਡ ਸਲਾਣਾ ਦੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਹਲਕਾ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਖਾਲਸਾ ਦਾ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ।

ਪਿੰਡ ਬਰੀਲਾ ਖੁਰਦ ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਵੱਲੋਂ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਹਿਤ

ਸਿੱਖ ਵਿਰਸਾ ਸੰਭਾਲ ਲਹਿਰ ਅਰੰਭ ਕੀਤੀ ਗਈ, ਜਿਸ ਦੇ ੬੬ਵੇਂ ਗੇੜ ਤਹਿਤ ਪਿੰਡ ਬਰੀਲਾ ਖੁਰਦ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਵਿਖੇ ੩੧ ਜੁਲਾਈ, ੨੦੧੫ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਦੌਰਾਨ ੧੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਪਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਜਥੇਦਾਰ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਜੱਫਰਵਾਲ, ਮੈਂਬਰ, ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਚੌਂਕੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਾਨੇਪੁਰ ਦੇ ਜਥੇ ਨੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਵੀਚਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਮਾਗਮਾਂ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਬਰੀਲਾ ਖੁਰਦ, ਭਾਈ ਮੋਹਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਨਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਗਵਾਨ, ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਨਿਰਮਲ ਸਿੰਘ ਅਲਾਵਲਪੁਰ, ਗ੍ਰੰਥੀ ਭਾਈ ਅਜਾਇਬ ਸਿੰਘ ਸਰਜੇ ਚੱਕ, ਭਾਈ ਕਾਲਾ ਸਿੰਘ ਚੰਦੂ ਵਡਾਲਾ ਨੇ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਗੰਜ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਕੈਂਪ

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋ:ਗੁ:ਪ੍ਰ:ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁ: ਤ੍ਰਿਬੈਣੀ ਗੰਜ ਮਧੂਡੀਹ ਅਤੇ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ (ਬਿਹਾਰ) ਵਿਖੇ ਮਿਤੀ ੫ ਮਈ ਤੋਂ ੩੧ ਮਈ ਤਕ ਲਗਾਤਾਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿੱਖਿਆ ਕੈਂਪ ਲੱਗਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਉਤਰਾਖੰਡ ਕਾਸ਼ੀਪੁਰ ਮਿਸ਼ਨ, ਭਾਈ ਹਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਜੰਮੂ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਐਮ. ਪੀ. ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਇੰਦੌਰ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ। ਇਸ ਦੌਰਾਨ ਗੁ: ਮਧੂਡੀਹ ਵਿਖੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ੬੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਸਾਰੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਨੂੰ ਸਫਲ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਤਖਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਜੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸੇਵਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸ. ਸੂਰਜ ਸਿੰਘ ਸੰਚਾਲਕ, ਸ. ਮਨਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਲੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਸ. ਲੱਭੂ ਸਿੰਘ, ਸ. ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਜਸਲੀਨ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਰਾਹੀਂ ਜਥਾ ਨੇ ਭਰਪੂਰ ਸਹਿਯੋਗ ਦਿੱਤਾ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ ਭੇਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਲਈ ਸ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈੱਸ, ਰਾਮਸਰ ਰੋਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ
 ਸ. ਦਿਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ
 ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ। ਮਿਤੀ ੫-੧੨-੨੦੧੫
